

319376

6

7. évf.

1998.

3. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi irodalomból

7. évfolyam 3. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*.
Kiadja a Lucidus Kiadó, 1195 Budapest, Batthyány utca 24. X/29. Grafikai tervező: *Szabó János*.
Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*. Tördelőszerkesztő: *Potyó Krisztián*.

Szerkesztő: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőség: 1195 Budapest, Batthyány utca 24. Telefon: 282-2250 (este) vagy 351-7951 (napközben). A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1 200 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD + 12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 USD (postaköltség Európába). Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Adományokat ugyanerre a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a szerkesztőségben, ill. a kiadónál, valamint a Kódex Könyvruházban (Budapest V., Honvéd utca 5.), az Osiris könyvesboltjában (Budapest V., Veres Pálné utca 4-6.), a PÜSKI Könyvesházban (Budapest I., Krisztina körút 6.), a Fókusz Könyvruházban (Budapest VII., Rákóczi u. 14-16.), a Magyarok Házában (Budapest V., Semmelweis u. 1-3.), a Custos-Zöld Könyvesboltban (Budapest II., Margit körút 7.) és az Országos Széchényi Könyvtárban (Budapest I., Budavári Palota F épület). Nyomdai munkálatok: Betű Stúdió, Budapest. Tel/Fax: 341-0834. Felelős vezető: Deák Gyula.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és az MKM Határon Túli Magyarok Főosztálya támogatta.

Válogatásunk kiadványai

Annals of American Academy PSS (USA)	Irodalmi Szemle (Szlovákia)
Aussenpolitik (Németország)	Kalligram (Szlovákia)
Bibliotekovedenie (Oroszország)	Le Monde Diplomatique (Franciaország)
Contemporary Review (USA)	Monthly Review (USA)
Duklá (Szlovákia)	Osteuropa (Németország)
East European Politics and Societies (USA)	Perspectives (Csehország)
East European Quarterly (USA)	Politički Misao (Horvátország)
Ethnic Conflict in the Post-Soviet World (USA)	Politique Internationale (Franciaország)
Europäische Rundschau (Ausztria)	Security Dialogue (USA)
Fehér Füzetek (Magyarország)	Slovenský národopis (Szlovákia)
Hungarológiai Közlemények (Jugoszlávia)	Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
International Politics (Hollandia)	Szivárvány (USA-Magyarország)
	Üzenet (Jugoszlávia)
	Więz (Lengyelország)
	Wirkendes Wort (Németország)

TARTALOM

NEMZETI ÖNISMERET ÉS KISEBBSÉGGUTATÁS (<i>Cholnoky Győző</i>)	241
---	-----

TANULMÁNYOK

TÖRTÉNELMI ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

<i>Egyed Ákos</i> : Forradalom és szabadságharc Erdélyben.....	242
<i>Deák Ernő</i> : A magyarok megítélése az 1848-as bécsi forradalomban	249
<i>Borbándi Gyula</i> : A nyugati magyar diaszpórák kulturális műhelyei jövője.....	261
<i>Andrásfalvy Bertalan</i> : A magyarság torzképe.....	265

AZ AKADÉMIAI KISEBBSÉGGUTATÓ MŰHELY TANULMÁNYAI

<i>Szarka László</i> : Kisebbségek, konfliktusok – kutatás.....	272
<i>Janek István</i> : Cseh-szlovák dokumentum a kisebbségi kérdés bilaterális rendezéséről (1939).....	275
<i>Szesztay Ádám</i> : A határon túli magyar sajtó az 1956-os forradalom alatt és után (1956–1958).....	281
<i>Kovács Nóra</i> : „Fele horvát, fele rác, fele pedig bunyevác”	294
<i>Brunner, Georg</i> : A kisebbségek emberi jogai: egyéni jogok, csoportjogok vagy önrendelkezési jog?	300

A MAI MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK ÉLETÉBŐL

<i>Szinger Veronika</i> : A magyarországi cigányság nyelvi helyzete oktatási szempontból.....	316
<i>Molnár Helga</i> : Újratanulható-e az anyanyelv a magyarországi kisebbségi iskolákban?.....	321

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Gál, E.: Identitás a pragmatista filozófiában (<i>Cholnoky Győző</i>).....	326
Robertson, L. R.: Nemzet, nemzetiség és a politika világa (<i>Heiszler Ákos</i>)	327
Bashi, V. I.–Hughes, M. A.: A globalizáció és a lakóhely szerinti etnikai szegregáció lehetséges összefüggései (<i>Sonnevend Péter</i>)	331
Münz, R.: Az európai migráció kihívásai Ausztria számára (<i>Sonnevend Péter</i>)	333
Nevrlj, M.: A hajdani és jelenlegi szláv mozgalmak kérdései (<i>Futala Tibor</i>)	335
Kumanová, Z.: Romák identitása Szlovákiában (<i>Futala Tibor</i>)	337
Hislope, R.: Nemzeten belüli konfliktusok hatása Horvátországban és Szerbiában a demokráciára (<i>Sonnevend Péter</i>)	340
Heraclides, A.: A koszovói konfliktus megoldási esélye (<i>Sonnevend Péter</i>)	342
Hoppe, H.-J.: Moszkva és az egykori Jugoszlávia ellentétei (<i>Sonnevend Péter</i>).....	344
Drobizseva, L.–Gottemoeller, R. etc.: Etnikai konfliktusok a poszt-szovjet világban (<i>Tokai András</i>)	346
Halperin, E.: Interjú Benjamin Netanjahu-val (<i>Kakasy Judit</i>).....	348
Salloum, H.: Az Egyesült Arab Emírátság 25 éves sikereit ünnepli (<i>Sonnevend Péter</i>)	351
Rajadurai, S. V.–Geetha, V.: Véleménycsere az indiai kasztrendszerrel és a nagyllami nacionalizmusról (<i>Sonnevend Péter</i>).....	352

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

- Pomogáts B.: A nyugati magyar irodalom értékmegőrző szerepe (*Kovács Olga*)354
Tózsér Á.: Grendel Lajos köszöntése (*Kovács Olga*)355
Bluhm, L.: Peter Handke szerbiai utazásai (*Komáromi Sándor*)357

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

- Molnár-Csikós L.–Rajzli I.–Szikora J.: Bárczi Géza Egyetemi
Nyelvészeti Napok (*Kovács Olga*)359
Müller, B.: A Komi Köztársaság nyelvpolitikája (*Sonnevend Péter*)361

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

- Bárth J.–Penavin O.–Barna G.: A népesedés kérdés néprajzi vonatkozásai
(*Kovács Olga*)364
D'áčkov, M. V.: Kisebbségi nyelvek és könyvtárak
az Oroszországi Föderációban (*Futala Tibor*)368

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK, ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

- Handl, V.–Kural, V.–Reiman, M.: Csehország és Németország viszonya
(*Sonnevend Péter*)371
Interjú Vladimir Mečiarral (*Kakasy Judit*)373
Gärtner, H.: Közép-Európa, mint a nem nemzeti államok sajátos együttese
(*Kakasy Judit*)375
Időről időre fellobbanok a lappangó lengyel-litván ellentétek (*Futala Tibor*)376

KISEBBSÉGI POLITIKA

- Eichert, J.: A horvátországi EBESZ-misszió tapasztalatai (*Sonnevend Péter*)377
Govaert, S.: A flamand szélsőjobb Brüsszelre áhítozik (*Kakasy Judit*)379
Gitelman, Z.: Száz éve alapították a két kelet-európai zsidó politikai szervezetet:
a Bundot és a Cionista Mozgalmat (*Sonnevend Péter*)380

KISEBBSÉGI JOG

- Kállai E.: A cigányság és a jogvédelem (Gondolatok a „Fehér Füzetek” ürügyén) ..383
Tatlović, S.: Délkelet-Európa biztonságának etnikai aspektusai (*Futala Tibor*)384
Šimić, M.: Kisebbségi jogok Horvátországban (*Futala Tibor*)387

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Fenyő, M. D.: Irodalom és társadalom a millenniumi Magyarországon
(*Tokai András*)389
Gabzdilová, S.: Magyar nyelvű oktatás lehetőségei Szlovákiában
1945 és 1953 között (*Futala Tibor*)390

Nemzeti önismeret és kisebbségkutatás

Nem szorul bizonyításra, hogy szilárd önismeret és önbecsülés hiányában a másik személyre vagy csoportra irányuló megismerési szándék kudarcra van ítélve. Csak az az ember vagy közösség (családtól a nemzetig), képes a másik fél mibenlétének, értékeinek érzékelésére és elfogadására, aki/amely önmagával szemben figyelő és megbecsülő attitűdöt alakít ki. Mostani számunk tanulmányai erre az összefüggésre világitanak rá.

A Magyarok Világszövetsége augusztusi négy napos konferenciája a nemzeti önismeret elmélyítését kívánta szolgálni részint 1848-49. máig ható hagyományainak felelevenítésével, részint a nyugati szörványmagyarság kulturális küldetésének bemutatásával. A sorban elsőként **Egyed Ákos** erdélyi eseményeket elemző tanulmányát (előadását) kell említeni, amelyben arra a következtetésre jut, hogy „Március 15-ének, a magyar szabadságharcnak az emléke a tudatban, érzelmekben boltívként fogja össze a világ magyarságát.” **Deák Ernő** a bécsiek forradalmi időkből származó magyarsággképéről ad áttekintést – több ponton gazdagítva tudásunkat az osztrák-magyar kapcsolatok történetéről. **Borbándi Gyula** a nyugati magyarok kulturális intézményeiről értekezvén arra hívja fel a figyelmet, hogy az anyaországtól való távolságok milyen nagy szerepet játszanak az adott közösség kulturális tevékenységében. (Erre a tanulmányra „rímel” *SZEMLE-ROVATUNKBAN* Pomogáts Béla elemzése a nyugati magyar irodalom értékmegőrző szerepéről.) Végül **Andrásfalvy Bertalan** elmés dolgozata arról győzi meg az olvasót, hogy a hamis magyarsággkép kialakulásához gyakran *mi magunk* (alkalmasint ismert tudósaink) szállítunk municiót.

A két világháború közötti időszak igen termékeny kisebbségkutatási arzenáljának rekonstrukciójára (meghaladására?) vállalkozott **Glatz Ferenc**, az Akadémia elnöke, midőn kutatáselméleti koncepciójára alapozva életre hívta az Akadémiai Kisebbségkutató Műhelyt **Szarka László** programigazgató vezetésével. A Műhely égisze alatt született kutatási eredményeknek örömmel biztosítunk nyilvánosságot. Az írások közül különös érdeklődésre tarthat számot **Janek István** izgalmas forrásközlése, illetve elemzése, **Szesztay Ádám** alapos áttekintése az 1956-os forradalom visszhangjáról a korabeli kárpát-medencei magyar sajtóban, **Kovács Nóra** érdekes szociológiai-kultúrantropológiai vizsgálata egy hazai dalmát eredetű településen, s végül **Georg Brunner** értő és kritikus összefoglalása a kisebbségek emberi jogairól.

A szemle-rovatból ezúttal **M. Nevrlij** meggyőző írását emeljük ki a pánszlávizmusról. A magyar olvasó számára különösen érdekes a mozgalom rendkívüli sokszínűsége. **R. Münz** végezetül egy mindnyájunk számára igen időszerű jelenséget vizsgál Ausztria migrációs politikája példáján: nevezetesen szerinte az állami menekültügyet nem lehet eredményesen irányítani, kezelni az öshonos lakosság szándéka ellenében.

Budapest, 1998. augusztus 31.

Cholnoky Győző

Egyed Ákos

A forradalom és a szabadságharc Erdélyben

Erdély az 1848-as európai forradalom kitörésekor sajátos helyzetben volt, s ezek a sajátosságok sok tekintetben meghatározták, vagy legalább nagy mértékben befolyásolták az 1848-1849-es eseményeket. Különálló ország a Habsburg Monarchiában, bizonyos autonóm jogokkal: saját országgyűléssel, kormánnyal, sok százados rendi alkotmánnyal, s tagolt, de zökkenőmentesen működő közigazgatással rendelkezett. Sok szállal fűződik Magyarországhoz, amelynek polgárosodási törekvéseihez mindinkább igazodni próbál, ezért Bécs vigyázó szemmel figyeli, s időnként, ha kell akár erőszakkal vágja útját a már-már kibontakozó reformoknak. Ezekre ugyancsak szükség volt, mert a társadalmi s nemzeti feszültségek erősödtek, rendezetlen volt a jobbágykérdés, a nemesi s jobbágyi föld határa tisztázatlan, s a rendiségből kimaradt románság a XVIII. század vége óta kéri vagy követeli, hogy ismerjék el Erdély negyedik rendi nemzetének. De a rendiség maga is válságban volt, kereteit kikezdte a polgárosodás. A szászok keményen ellenzik a magyarság nemzeti törekvéseit, s a székely társadalom mind nehezebben viseli az 1764-ben, a „Mádéfalvi veszedelem” idején ráerőszakolt határőr-katonai, illetve adóztatási rendszer súlyát s igazságtalanságait. Az 1848 előtti két évtizedben minden társadalmi réteg s nemzetiség várta és kutatta a kibontakozás lehetőségeit.

Érthető, hogy az európai forradalom hulláma nem állhatott meg a Királyhágó ormainál. Nem is állt meg: néhány nappal március 15-e után Kolozsvár is megfogalmazta az erdélyi magyarság programpontjait. Ez azért volt lehetséges, mert 1848 márciusában, a forradalom kezdeti időszakában Erdélyben a magyarság helyzeti előnyben volt a szászokhoz és a románokhoz mérten. Elsősorban azért, mert felkészültebb volt a változások fogadására. Ugyanis a reformmozgalom bizonyos fokig előkészítette a változások programját, márpedig Erdélyben a reformmozgalom az 1848 előtti évtizedekben csak a magyarság körében bontakozott ki jelentősebb mértékben. A reformkori előzmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Erdélyben a forradalom a magyarországi modell szerint induljon el a csodálatos eredményekhez vezető s ugyanakkor mérhetetlenül súlyos áldozatokat követelő útjára.

A kiindulópont Kolozsvár, a történeti Erdély fővárosa, ahova 1848. március 20-án érkezett a bécsi március 13-i s a pesti március 15-i események hírért hozó posta. E hírre nyomban összeült a nemzeti liberális párt vezérkara s megfogalmazta azokat a tétételeket, amelyek kolozsvári programként váltak rövidesen ismertté Erdélyszerte. Az erdélyi magyarság lelkesen elfogadta a magyar nemzet kívánságát összefoglaló 12 pontos programot, amely az egész magyarság számára ígéretes jövőképet vázolt fel, s a cselekvés vezérfonalává vált. Elfogadása azonban mégsem jelentett változatlan átvételt. Nem, mert erdélyivé alakította át a 12 pontot: elég arra utalni, hogy a pesti ifjúság 12. pontja a Kolozsvári Programban az első helyre került, jelezvén, hogy az erdélyi magyar politika az uniótól várja, hogy azok a nemzeti s polgári átalakulások, amelyek Magyarországon már megtörténtek, illetve amelyeket a pozsonyi törvényjavaslat és a 12

pont előirányzott, Erdélyben is valósággá váljanak. A Kolozsvári Program az unió mellett előírta a köztelherviselés, a törvény előtti egyenlőség, a jobbágyfelszabadítás megvalósítását, a székely kérdés rendezését. Mindezeket az unió által. Hogy ez mennyire így volt, annak illusztrálására álljon itt egy kevésbé ismert esemény példája. Amikor Kolozsvárt a program elkészült, az erdélyi magyar nemzeti mozgalom vezetője, id. Bethlen János elsőként Zsibóra indított gyorsfutárt, arra kérve rövid levélben Erdély korábbi legnagyobb politikusát, a vidéki birtokán évek óta visszahúzódva élő, vaksággal küszködő s mégis a legtisztábban látó Wesselényi Miklóst, hogy vállalja el Erdély ügyeinek képviseletét s induljon Pestre s onnan Pozsonyba. Az erdélyi magyarság vezetői tisztában voltak azzal, hogy törekvéseiknek törvényes-alkotmányos úton kell érvényt szerezni, s ezért küldték Pozsonyba, a magyar törvényhozás fórumához „nagykövetüket” báró Wesselényi Miklóst. Wesselényi megértette a kivételes történelmi pillanat intését s nagy készséggel elfogadta a felkérést. Március 21-én már vitte a futár Kolozsvárra igenlő válaszát: „Szent ügy az, melyben tisztelt soraitok hozzám intézvé, felszólításokban nemzetem szavát gondolom érthetni. Ezt parancsnak veszem, megyek”.¹ Wesselényi Pesten és Pozsonyban megtette, amit tehetett: azokat a magyar politikusokat, akik még féltek attól, hogy az erdélyi kérdés miatt Bécs neheztelni fog, sikerült megnyernie annak a gondolatnak, hogy az unió kérdésében gyors cselekvés a siker feltétele. De a döntő szót mégis Bécs mondotta ki: Erdély országgyűlése elé kell vinni ezt a kérdést.² Csak hogy Erdélyben akkor éppen nem ülésezett az országgyűlés, mint Magyarországon s összehívásáért külön harcot kellett vívnia az erdélyi magyar politikának. Mire összeült, több mint két hónapnak kellett eltelnie, ami iszonyúan hosszú idő forradalmi időben. Könnyen elmúlhat a kedvező pillanat, új problémák keletkezhetnek, bonyolultabbá válhat a helyzet. Így történt Erdélyben is.

1848 márciusának utolsó tíz napja bizonyosan a legszebb időszaka volt az erdélyi forradalomnak. Március 21-én – ezt a napot Kolozsvár „március tizenötödikéjé”-nek nevezte el a történetírás – pesti példa szerint hatalmas lelkesedéssel zajlott le a városi közgyűlés, az ifjúság és a nép tüntetése. Városi küldöttség és a nép követelte a fölkormányzótól, gróf Teleki Józseftől, hogy intézkedjék az országgyűlés összehívásáról, amelynek feladata lesz az átalakulás törvényeinek a megalkotása. A tudós fölkormányzó nem szerette ugyan ha követelésekkel zaklatják az osztrák bürokrácia megszokott rendjéhez igazodó Guberniumot, különösen, ha az utcán a nép zajong, mégis megígérte, hogy megteszi a szükséges lépéseket a országgyűlés összehívásáért, mert maga is tisztában volt a változtatások szükségességével. Az ünnepnap az ifjúság fáklásmenetével zárult Kolozsvárt. Erről a nevezetes napról írta az események résztvevője és hű krónikása Kőváry László a következőket: "Íly magatartással üdvözlé Kolozsvár a szabadság, egyenlőség, testvériség első reggelét. Senki ellen semmi demonstráció. Csupán a fáklák süllyedtek föld fölé, mikor a menet a konzervatív vezérek háza előtt vonult el. Azonban a királyt, Magyarország nádorát még folyvást éltette; boldog hiedelemben volt."³

A „boldog hiedelem” persze az volt, hogy lehetségesnek tartották a tervezett hatalmas átalakulást, békésen, alkotmányos úton – vér nélkül. Ilyen jelzések nem csak Bécs felől jöttek, de itthon Erdélyben is mutatkoztak illúziókat keltő események. A legismertebb ezek közül az volt, amikor Marosvásárhelyt március 25-én és a következő napokon együtt éltette a forradalmat a magyar és a román jogász ifjúság, a román és szász lapok üdvözlötték a magyar forradalmat.⁴

De ez csak gyorsan továtűnő epizódnak bizonyult, mert rövidesen több olyan jelenség is feltűnt, amelyek aggodalomra adtak okot. Ilyen volt Simion Barnutiának, a román mozgalom fő ideológusának a balázsfalvi nagygyűlésen elhangzott beszédének több részlete, például az, hogy "Ne ülünk a magyar szabadság asztalához, mert annak összes ételét meg vannak mérgezve."⁵ Ez és az ilyenszerű hangulatkeltés nem maradt hatástalan az erdélyi románságra, amelynek nagyobb része ellene szegült az uniónak. S ezt tették a szászok is. Némileg leegyszerűsítve a kérdést, érvényes maradt a szász politika számára az, amit tavasszal Nagyszébenben, színházi előadás során egy sárgafekete zászlót tartó ifjú, valóban teátrális módon a színpadon elkiáltotta. "Unió Ausztriával, nem Magyarországgal!"⁶ Ilyen alapon jött létre az a magyar forradalom elleni szász-román szövetség, amelyet ősszel Puchner tábornok, az erdélyi császári hadak főparancsnoka hármasszövetséggé alakít majd át, saját magának tartván fenn a vezéri jogot.

Növelte a belső feszültséget a vármegyék falvaiban kirobbant parasztmozgalom, amelynek tüzeit ugyancsak szította a Balázsfalván megválasztott román nemzeti Komité. Érthető, hogy a koratvaszi nagy remények után növekedett a magyarság veszélyérzete s többekben felvillant a Horea-világ rémképe is. Nem bizonyult elhamarkodottnak az önvédelmi előkészületek szükségességének mind gyakoribb emlegetése. A helyzet már olyan volt, hogy ugyanaz az id. Bethlen János, aki március 20-án reménykedve kérte Wesselényit, hogy siessen Magyarországra Erdély ügyeit képviselni, május 10-én már azzal riasztotta a közben Zsibóra visszatért barátját, hogy „Mi itt Erdélyben, de főleg Kolozsvárt egy kitörni akaró vulkán tetején állunk.”

Meggyőződésünk, hogy ez a súlyos helyzet azért következhetett be, mert az alkotmányos megoldásokat ígérő országgyűlés összehívása Bécs halogató taktikája miatt két hónapot késelt. Ha a magyar forradalomnak „szerencséje” volt azzal, hogy Pozsonyban az országgyűlés éppen ülésezett, amikor Bécsben s a két napra Pesten kitért a forradalom legkedvezőbb időszakában nem születtek meg – országgyűlés nem lévén – a megfelelő törvények. Mert az történt Erdélyben is, mint általában a forradalmakban történni szokott: felléptek az átalakulást ellenző-fékező erők.

Végül Bécs halogató politikáját megúsza, s az erdélyi közvélemény nyomásának engedve Teleki fő kormányzó május 29-re összehívta Erdély országgyűlését Kolozsvárra. S miután az uralkodó utólag május 5-én jóváhagyta a fő kormányzó rendeletét, felgyorsultak az előkészületek. Wesselényi Miklós lázasan kereste – másokkal együtt – az elmergesedett kérdések megoldásának a lehetőségét s ezért nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a legfontosabb társadalmi kérdést, a jobbágyfelszabadítást a mindent eldöntő unió kérdésével kössék szorosan össze. Néhány nappal az országgyűlés kezdete előtt, május 19-én írta barátjának Jósika Miklósnak: "Nincs semmi, mit inkább kellene tele torokkal kiáltani, mint azt, hogy azért kell az unió, mert az olá[h] s magyar paraszt (...) egyszerre szabaddá leendene, s az olá[h] és a magyar paraszt egyszerre mindazon jogokban részesülend, melyek eddig csak a nemeseké voltak; ezek pedig az ország terheit az eddigi parasztokkal hordozandják, továbbá, hogy egyik vallásbelinek s egyik nemzetbelinek szintannyi leend (ti. a terhe), mint a másiktól valónak". Az egyéni polgárjogoknak s a jobbágyszabadság elveinek világos programja ez, melyért Wesselényi s a magyar liberális ellenzék őszintén küzdött, s az a szándék vezette a kolozsvári országgyűlésre is.

1848. május 29-én Kolozsvár díszbe öltözve várta az országgyűlés megnyitását. Ide irányult akkor nemcsak Erdély, de Magyarország, sőt nem kis mértékben a bécsi kormányzat figyelme is.

Az erdélyi magyarság győzelemként ünnepelhette, hogy miután sikerült megnyerni a szász követek, s az országgyűlésen jelenlevő néhány román nemes s Lemeni görög katolikus püspök beleegyezését is, az országgyűlés első munkanapján, május 30-án a küldöttek egyhangúlag elfogadták az Erdély és Magyarország unióját kimondó törvénycikket. Mivel mind a szász, mind a román küldöttek megnyerésében szerepe volt a jól átgondolt uniótörvénynek s mert azóta is a legtöbb vitát a magyar és román történetírás közt az unió váltotta és váltja ki, idézzük a vonatkozó törvényt. „A magyarországi törvényhozásnak a honegység tárgyában folyó 1848-ik évben hozott VII. Törvénycikkelyét Erdélyország hű, rokon érzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyé alakulását a pragmatica sanctióban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tevén, ennek következtében, valamint a testvér-Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva életbe lépve van, ugyanazon módon itt is e hazának minden lakosára nézve nemzet- nyelv- és valláskülönbség nélkül örök és változatlan elvül elismertetik, és az ezzel ellenkező eddigi törvények eltörölteknek nyilvánítatnak.”⁷

Ezzel a törvénnyel az utolsó rendi országgyűlés feloszlatta a sokszázados erdélyi rendiséget, a régi rendi törvényeket eltörölteknék nyilvánította s elfogadta az európai polgári államoknak az egyéni szabadságról vallott elveit. Erre hivatkozva utasította el az erdélyi románságnak a negyedik rendi nemzeté való nyilvánítását.

Az erdélyi országgyűlés ezzel nem ért véget, mert még több törvény várt elfogadásra. Köztük bizonyosan a legfőbb a június 6-án megszavazott jobbágyfelszabadító törvény, aztán a törvény előtti egyenlőséget és a köztelherviselést kimondó törvénycikkek.

150 év távlatából az erdélyi országgyűlési munkáról bizton állíthatjuk: ha ezek a törvények az elvárásoknak nem is feleltek meg mindenben, ha a románságot nem is nyilvánították külön rendi nemzeté, s ha magasabbra is állították a választói census mércéjét a magyarországi hasonló törvénynél, még akkor is vitathatatlanul az európai polgárosodás szellemében fogantak. Ezért alapjául szolgálhattak volna a magyarok és más nemzetek együttműködésének; a jobbágyfelszabadítással, amely a romániai jobbágyfelszabadítást majdnem két évtizeddel megelőzte és sokkal kedvezőbb volt a parasztságra, mint amaz. Erdélyben a románság nyerte a legtöbbet, s hosszú távon a szászok is haszonélvezői lehetek volna a hagyományos szász zárt rendi világot (amely amúgy is fenntarthatatlan volt) felváltó polgáribb, az egyénnek s népnek is érvényesülési lehetőséget nyújtó rendszer által. Azonban az alighogy elkezdődött érdekegyeztetést (ilyen célból alakították meg az Unióbizottságot, amely a magyar népképviselői országgyűlésben működött) meghíúsította a közismert szeptemberi fordulat, amely Jellasics támadásával kezdődött, s Ausztriának és szövetségeinek Magyarország elleni háborújával folytatódott. Ebbe a hatalmas fegyveres konfliktusba a Kamarilla Erdélyt is eleve besorjázta.

A császári kormányzat Magyarországon és Erdélyben egyszerre kívánt végezni a magyar forradalommal, semmissé téve annak vívmányait itt is, ott is. Latour hadügyminiszter október 3-án arra utasítja az erdélyi császári erők főparancsnokát, Puchner tábornokot, hogy ne engedelmeskedjék a magyar minisztériumnak s fegyverezze le az erdélyi magyar nemzetorséget, végül indítson haderót Magyarország

ellen Nagyvárad irányába.⁸ Az üzenetet hozó futárt a székelyek ugyan elfogták, de a főhadparancsnok más forrásból értesült arról, hogy mit kell tennie. Szövetségbe vonva a román és a szász népfelkelő csapatokat s a két román határőrezredet, megkezdte a magyarok lefegyverzését. Ez már az „oszd meg és uralkodj” – politika teljesen nyílt alkalmazása.

A fegyveres konfrontáció ideje következik. A magyar forradalom Erdélyben is szabadságharcra alakul át. A magyarság reménykedve tekint a székelyek ősi tanácskozás helyén az udvarhelyszéki Agyagfalván, október 16-án megkezdődött Nemzeti Gyűlés felé. A nagygyűlés összehívója Berzenczey László Marosszék követe, július óta Kossuth első számú székelyföldi megbízottja. Az izgága s túlfűtött, de a tömegek mozgósításához igencsak értő, kiváló szónoki tehetséggel bíró politikusnak mintegy 60 000 székelyt sikerült összegyűjtenie a Nagyküküllő-menti agyagfalvi tere. A nagygyűlés elnökévé mégsem őt, hanem a mérsékletességéről közzismert s a székelyek által tisztelt és szeretett gróf Mikó Imrét Erdély kincstárnokát, a Gubernium helyettes elnökét választották meg. Mikó mindenekelőtt siet kifejezni a nagygyűlés békés szándékát az erdélyi társnépek, a románság és a szászok iránt.⁹ De a nagygyűlés ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a székelység a magyar kormány képviselőinek esküszik hűséget, hű marad az alkotmányhoz, vagyis a 48-as törvények alapján áll s vállalja a szabadságharcot.

Eközben egymás után érkeztek a hírek az erdélyi magyarságot ért támadásokról, és az is a székelység tudomására jutott, hogy Urban alezredes, a II. román határőrezred hírhedt parancsnoka, az északerdélyi magyarság brutális üldözője, elfoglalta a Marosvásárhelyhez közel fekvő Szászrégent, valamint azt is, hogy Gedeon tábornok a Székelyföld bekerítésére más irányból reguláris hadcrót vezet. Ezek hatására a Berzenczey köré tömörülő radikálisoknak nem volt nehéz átvenni a közhangulat irányítását, és arra bírni a nagygyűlést, hogy a jelen lévő fegyverképes férfiakból nyomban katonai tábor alakuljon. Az már ebből következett, hogy alig néhány napi előkészület után, kellő felszerelés és kiképzés nélküli mintegy 25-30.000 fős székely sereg indult meg a Székelyföldet fenyegető katonai gyűrű bezáródásának megakadályozására, a vármegyei magyarság védelmére. Azonban kezdeti sikerek után a tábor Marosvásárhelynél Gedeon császári tábornoktól vereséget szenvedett – nem utolsósorban a magyar kormányra formálisan esküt tett, de voltaképpen a császári katonai parancsnoksághoz hű maradó Dorschner ezredes tudatos hadrendet züllesztő tevékenysége miatt, és így a székelységnek e nagy katonai vállalkozása meghíúsult. Maros- Udvarhelyszéket ellenség szállta meg, míg Csíkszéket az említett Dorschner ezredesnek sikerült pacifikálnia.

A székelység érzi és tudja, hogy katonai becsületén csorba esett, és ez elindítja a távolabbi, de még cselekvőképes Háromszéket arra, hogy meghirdesse a Habsburg-ellenes önvédelmi harcát. Ezt a határozatot teljes mértékben felkarolták a többi székely székből odamenedékelt katonai alakulatok is. Háromszék telve volt erdélyi magyar menekültekkel.

Az önvédelem belső szerveződése mintaszerű: Berde Mózes háromszéki ügyvéd, kormánybiztos elnökletével védelmi kormány alakul, amely az ügynevezett Kiskomitéba tömörült radikális értelmiség és a nép támogatását élvezve, késedelem nélkül utasítja vissza a császári katonai főparancsnokság feltétel nélküli megadást követő parancsait. A falvak egyenként szavaznak igent az önvédelemre. Szülőföld védelmére aligha született valaha ennél elszántabb akarat. Napok alatt újjáélednek a régi székely katonai erények és intézmények. A 12 000 fős haderő Dobay és Sombori

ezredesek valamint Gál Sándor százados vezérletével kordont húz a szék határainál a Feketeügy s az Olt mentén, valamint a Rika hegység lábánál, arra kényszerítve Puchnert, hogy egyelőre lemondjon a Magyarország elleni hadjárat tervéről. Ez a haderő, amelynek erkölcsét és átütő erejét megnövelte az ismeretlenségből felbukkanó Gábor Áron legendás bemutatkozása, több jelentős ellenséges támadást vert vissza 1848 őszén és telén, s komoly császári erőket vonva magára, meghiúsította a Nagyvárad ellen tervezett támadást.¹⁰

De Háromszék csak kis pont Erdély térképén; elszánt, de elszigetelt harca nem terjedhetett a határain túlra. Erdély nagy részén erőlesen folyik a magyar nemzetörség lefegyverzése s aközben a magyar polgári lakosság ezreit pusztítja el Abrudbányán, Zalatnán, Felvincen és máshol a román felkelés, okát adván a későbbi számonkérésnek. Erdélyt a szeptemberi balászfalvi román gyűlés prefekturákra és tribunátusokra osztotta, amelyekben prefektusok és néptribunok teljhatalmat gyakoroltak, teljesen szétkergetve a korábbi magyar közigazgatást; a nemesi kúriák és kastélyok nagy része a pusztítás áldozata lesz, lakói – ha nem sikerült idejében elmenekülniük – rendszerint odavesznek. A polgárháború dúl és nem ismert határokat.

Ennek az állapotnak Bem tábornok december közepén elindított felszabadító hadjárata vet véget. A magyar szabadságharcnak új, felemelő szakasza következik.

Az események közismertek: Bem nem egészen három hónap alatt kiűzi az ellenséget Erdélyből, 1848 karácsonyán a magyar haderő bevonul Kolozsvárra, amelyet azelőtt pár héttel kénytelen volt elhagyni, aztán március 20-án az utolsó császári erők is kiszorulnak a Kárpátokon. Csak Gyulafehérvár és az Érchegeység marad a császári katonai erők, illetve a román népfelkelés kezén, de az minden erőfeszítés és áldozat ellenére, véglegesen.

Kossuth választása nagyszerűen bevált: Bem tábornok kitűnő katonai parancsnoknak bizonyult. Villámgyorsan olyan haderőt szervezett, amely minden áldozatot vállalva követte a parancsnok által kitűzött célt. A beszercei, a piski, nagyszebeni és máshol megívott csaták a magyar szabadságharc legkiemelkedőbb katonai sikerei közé tartoznak. Külön említést érdemel az a körülmény, hogy Bemnek katonapolitikája és személyes varázsa által sikerült a szabadságharc szolgálatába állítania a szakélység teljes katonai erejét, ami győzelmei fő tényezője volt, gazdagítva egyben a magyar-lengyel baráti kapcsolatok történelmének színskáláját.

Az is igaz viszont, hogy az erdélyi hadjárat sikere elérhetetlen lett volna Erdély belső helyzetének konszolidálása nélkül. Csány kormánybiztos – Kossuth Erdély-politikáját végrehajtva,¹¹ de a helyi viszonyokhoz alkalmazva is – véget vetett az előző évre jellemző tétovázó politikának Erdélyben, s ezzel megakadályozta azt, hogy a belső ellenerők újjászerveződjenek s egyesüljenek a Kárpátokon túlról leselkedő, betörésre kész ellenséggel. Azt még nem derítette ki eléggé a történetkutatás, hogy mennyiben lehetett és bizonyosan kellett volna Bem amnesztiapolitikáját jobban érvényesíteni; hogyan lehetett volna a polgárháború magyar áldozatait felkutató, több alkalommal megtorló szabadcsapatok, egyes bosszúálló parancsnokok tevékenységét szigorúbb ellenőrzés alatt tartani. Tény azonban, hogy júniusra a belső rend s vele a polgári bírásokodás rendszere helyreállt, de amikor elkezdődhetett volna a nagyobb szerű újjáépítő munka, a cári és császári egyesült haderő feltűnt a kárpáti szorosoknál, június 18-án pedig be is tört a Tömösi-szoroson Erdélybe.

Bekövetkezett a magyar szabadságharc végső szakasza: két nagy hatalom túljerejével szemben a szabadságharcnak el kellett buknia. A kökösi csata, ahol Gábor Áron, a segesvári, ahol Petőfi és annyi más szabadságharcos elesett, csak a Világoshoz

vezető út egyes állomásait jelölte; az erdélyi haderő maradványai Zsibónál és Dévánál teszik le a fegyvert.

A drámai vég ellenére, közel másfél század távlatából úgy látjuk, hogy az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a modern magyar polgári nemzet megszületésének olyan kiemelkedő s nagyszerű pillanata volt, amely hosszú időre meghatározójává vált a történelmünknek, s kitörölhetetlen nyomokat hagyott a magyarság történeti tudatában, bárhol is él most a nagyvilágban. Erről a történelmi örökségről még akkor sem mondhatunk le históriánk megcsonkítása nélkül, ha a szomszéd országok történetírása nem mindig hajlandó elismerni, vagy éppenséggel konokul tagadja a magyar forradalom messze ható eredményeit. Azokat az eredményeket, amelyek személyi szabadságot adtak nem csak a magyar, de más nemzetiségű jobbagyoknak is, eltörölték a rendi-feudális történelmi rendszert mind Magyarországon, mind Erdélyben, eltávolítva ezek által a haladás útjából a legfőbb közjogi s társadalomszerkezeti akadályokat.

Ezt az eredményt hangsúlyozva az is bizonyos, hogy keresnünk kell az egymásba ütköző véleményeknek a történeti igazság elveire s tényekre alapozó közelítési lehetőségeit, és ennek során aligha kerülhetjük meg az elkövetett hibák, mulasztások feltárását s őszinte elismerését elvárva, hogy minden fél ugyanezt tegye. E szándékunkat segítheti, ha az emlékezet nem feledkezik meg Balcescu és Kossuth megbékélési tervezetéről, a magyar parlament román képviselői együttműködésével kidolgozott szegedi nemzetiségi törvényről, amely, mint közismert, Európában első volt és első ízben ismert el a nemzetiségek számára közösségi jogokat is. (ld. lapunkban Szarka László tanulmányát az 1998. 1. számban. – A szerk.)

1848-1849 gazdag és szerteágazó öröksége összmagyar nemzeti érték. Megvédése és továbbéltetése közös feladata a magyarságnak. Március 15-ének, a magyar szabadságharcnak az emléke a tudatban, érzelmekben boltívként fogja egybe a világ magyarságát.

JEGYZETEK

1. Wesselényi Miklós id. Bethlen Jánosnak. Zsibó, 1848. március 21.
2. Egyed Ákos: Wesselényi Miklós feladatvállalása 1848 tavaszán (1848. március-Május) = Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról. Debrecen 1997. 80-85. Szerk. Takács Péter.
3. Kövály László: Erdély története 1848-49-ben. Pest, 1861.9.
4. Bözödi György: 1848 márciusa Marosvásárhelyen. Budapest, 1990. 179-195.
5. Jancsó Benedek: A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota. Budapest, 1899.481.
6. Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-1849-re. Budapest, 1880.29-30.
7. Corpus Juris Hungarici. Erdélyi törvények. Budapest, 1990. 668.
8. Kövály László: Okmánytár az 1848-49-i erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 79-80.
9. A Székely Nemzeti Gyűlés Jegyzőkönyve. Hasonmás kiadás, Székelyudvarhely, é.n. 1.
10. Háromszék 1848-1849. Bukarest, 1979. Katona Tamás: Csány László erdélyi kormánybiztos (1849. január-május) = Kossuth kormánybiztosa Csány László. Zalai gyűjtemény. 30. Zalaegerszeg, 1990. 221-254.

A magyarok megítélése az 1848-as bécsi forradalmakban

Széchenyi István 1835-ben rendőrségi megfigyelésére reagálva a következő, elgondolkodtató megjegyzést tette Metternich kancellárnak szóló beadványában¹:

„ A világban előforduló bajoknak a fele félreértésekre és felkorbácsolt szenvedélyekre vezethető vissza. Ha akadna megfelelő közvetítő, aki nem személyes hasznát, hanem az egész ügyet tartaná szem előtt, Istenemre, kis fáradtsággal is sok jót tehetne. A magam részéről minden további nélkül megvallom, hogy az ilyen közvetítők hiánya a fő oka valamennyi fennálló nézeteltérésnek az osztrák kormányzat és Magyarország között. ”

Beszámolóm könnyebb megértése szempontjából kívánkozott ide bevezetőül a fentebbi - véleményem szerint - nagyon találó idézet. A biedermeier kori Bécs ugyanis összehasonlíthatatlanul többet tudott Magyarországról, az ott beindult reformokról, mint amennyit előtte vagy utána tudott. Tehát egyáltalán nem a véletlen műve volt az, ahogyan 1848-ban a forradalmi Bécs fogadta a magyarországi eseményeket. Természetesen ezen a ponton különbséget kell tenni az udvar ill. a leve szövegszövegben lévő arisztokrácia és a lakosság között. A köznépen belül is meg kell különböztetni az udvartól nagyban függő (kis) polgárságot és az akkor már jelentékeny számú munkásságot. Külön említést érdemel az értelmiség, nevezetesen az egyetemi ifjúság.

A függőség miatt a Szentszövetség főfészkében szinte elképzelhetetlen volt a forradalmi lelkület kifejlődése. Bécsre inkább a morgolódás, zsörtölődés volt jellemző, mint az abszolutista hatalmat korlátozó tudatos törekvések. Az 1848. március 13-án kirobbant bécsi forradalom követelései magukon viselik az osztrák történetírás által is jegyzett, Kossuth Lajos március 3-án Pozsonyban elmondott képviselőházi beszédének nyomát. A beszéd hatására fordulat következett be a tüntetésben. Először azonban fel kell tennünk a kérdést, hogyan és miért jöhetett létre bizonyos értelemben érdekösség magyarok és osztrákok között, ami kisvártatva rendkívül aktív rokonszenvvé fejlődött a magyarok irányában. Az ugyanis elképzelhetetlen, hogy Habsburg uralkodók székhelyén, a császárvárosban spontán bontakozhatott volna ki a kölcsönösség.

A magyarok évszázados jelenlétére, jelentős létszáma (az 1840-es évek elején mintegy 15.000 magyarról vehetünk tudomást), fontos és méltóságteljes viselkedése eleve magára vonta az osztrákok, pontosabban a bécsiek figyelmét. Feltétlen említést érdemel a Mária Terézia által 1760-ban alapított Magyar Testőrgárda, amelynek tagjai a

¹ Magyarország Újabbkori Történelmének Forrásai. Gróf Széchenyi István naplói. IV. kötet (1830-1836), szerk. Viszota Gyula. Budapest 1934, 690. oldal folyt.

különböző szemléken igencsak magukra vonták a bécsiek figyelmét. Kifejező a következő tudósítás²:

„A bécsi nép csodálkozva nézte, amint húsvétkor vagy május 1-én az udvar a Práterbe vonult, kíséretében a magyarokkal, akiknek gazdagsága és pompája túlragyogta az osztrák nemesekét. Különösen a magyar Testőrgárda kellett operaszerű benyomást, amint tagjai sisakban és nyeregben nemesvérű lovakon parádéztek.”

Ez a látvány természetesen kellő mértékben alakította a magyarokról szerzett benyomásokat, akiket „nemesnek”, „bátornak”, „vakmerőnek” neveztek, s akik egyúttal nemesszívűek és derék, igazlelkű emberek voltak. Viselkedésük, kötetlenségük, nagyvonalúságuk megnyerte a bécsiek tetszését. A pozsonyi országgyűlések sérelempolitikája különösen imponált a bécsieknek, hiszen a magyarok megfogalmazták, kimondták mindazt, amire a bécsieknek nem volt lehetőségük. Természetesen mindez felületes és esetleges jelenség volt, nem szabad elfelednünk azonban, hogy a magyarok a bécsi kongresszus után, pontosabban az 1825-27. évi országgyűléssel kezdődően egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerültek.

Említést érdemel az 1808-1820 között megjelenő *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (*Honismereti Lapok az osztrák császárság számára*) c. kiadvány amely rendszeresen tudósított Magyarországról mind statisztikai-topográfiai, mind pedig kulturális tekintetben. Sok név helyett egyetlen személyt emelünk ki ehelyütt, éspedig Gaál Györgyöt (1783-1855), a bécsi Esterházy palota könyvtárosát, aki nem csupán hat nyelvű közmondásgyűjteményt adott ki, de nönálló kötetben ismertette a magyar drámairodalmat (*Theater der Magyaren*, 1820). Ugyancsak Gaál György volt az első, aki a Bécsben állomásozó magyar katonák elbeszélései alapján összeállította, majd németül ugyanitt *Märchen der Magyaren* címmel 1822-ben megjelentette a magyar népmeséket. (Magyar kiadására Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc szorgalmazására is csak 1857-1860 között került sor.) Természetesen ugyanúgy említhetnénk az 1793-1834 között megjelenő *Bétsi Magyar Újság* majd *Magyar Kurir* 1827-től szerkesztőjét és kiadóját, Márton Józsefet, aki mindamelllett a Bécsi Egyetemen a „Magyar Nyelvnek és Literaturának rendkívül való Professora” volt.

Megfelelő kapcsolatok birtokában természetes volt az információk áramlása magyarok és osztrákok között, amiben minden kétséget kizáróan a bécsi magyarok játszották a közvetítő szerepet. Vagyis az 1848. márciusi napokra a magyar törekvésekkel rokonszenvező vagy azokat elutasító személyek és körök egyaránt tudták, mi történik vagy mi van készülöben Magyarországon.

A Magyarországról és a magyarokról alkotott kép jellemzésére kiemelten két neves osztrák íróra ill. költőre hivatkozhatunk: az egyik az **Anastasiusz Grün** néven ismertté vált gróf Anton Alexander Auersperg (1806-1867) - 1848-ban Ljubljana

² Strobach Wolfgang: Ungarn im Spiegel der öffentlichen Meinung Wiens 1848 (Magyarország Bécs közvéleményének tükrében 1848-ban). Doktori értekezés, Bécs 1947, 16. oldal

képviselője volt a frankfurti parlamentben - 88 soros elbeszélő költeményében tiszteleg a szabadságot jelképező II. Rákóczi Ferenc emlékének. Címe: *Officium Rakocianum*, mottójául Rákóczi kiáltványának első mondatát választotta: *Recrudescunt inclityae gentis hungariae vulnera*, majd kissé átköltve németül megismétli a vers első sorában: *Ismét megújulnak Magyarország régi sebei - folytatva - semmi más csak vas gyógyíthatja meg őket.*

Az „Istenért, szabadságért és hazáért!” fegyvert fogott fejedelem Rodostóban utolsó harcosát, „Sebriket” (Sibrik Miklós udvarmestert) hívja magához, hozzá intézi utolsó szavait, aki aztán a halott fejedelem kezébe adja Vallomásait és szemfedőül a felkelés lobogóját borítja rá, rajta az „Istenért, szabadságért, hazáért” ismert jelszóval. Sibrik így szól a halott fejedelemhez: „Nem a keserűség szavai, amit kiváltott belőled a száműzetés és szenvedés, egyedül zászlód az, mely helyetted beszél, a te szavad, a te jelszód az, mely szegény népedet még megmentheti, ha - Isten őrizz ! - netán mégis újból felújulnának Magyarország régi sebei.”

A másik, a múlt század legjelentősebb osztrák elbeszélője, **Adalbert Stifter** (1805-1868) *Studien* c. négy részes elbeszélés sorozatának egyik novellája, az 1844-ben Heckenast nyomdájában kiadott reformkori állapotokról, a pezsög vidéki életéről, ami szerelmi történet keretétől szolgál ugyan, ellenben mintegy Széchenyi reformtervei megtestesüléseként „mintagazdaságokkal” ismerkedhet meg az olvasó.

A reformkor Magyarországa a mozdulatlanságot jelentő bécsi udvarral szemben eleve magára vonta a figyelmet. Ezért sem maradhatott visszhang nélkül Kossuth Lajosnak március 3-án a pozsonyi diétán elhangzott beszéde, ami végül is – mint láttuk – március 13-án közvetlenül lobbantotta lángra a forradalom szikráját. Ha néhány napos késéssel is, de folyamatosan érkeztek a hírek Magyarországról: - udvari ágensek, magyarországi tudósítók vagy éppenséggel egyszerű látogatók hozták magukkal és terjesztették őket, netán írott formában érkeztek ide. A megvalósítás módjánál azonban sokkal fontosabb volt a már említett közvetítés. A magyarul elhangzott Kossuth beszédet lejegyezelve hozták Bécsbe, ahol nyilvánvalóan le kellett fordítani németre, hogy meg is értsék. Polgári körökben, egyesületekben, kávéházakban már napok múlva tudtak róla, sőt, fel is olvasták, azaz lelkesítő vitatárgy lett. Az akkortájt Bécsben élő Pulszky Ferenc utólag azt állította, hogy ő volt Kossuth beszédének fordítója, a valóságban azonban több fordító is feltételezhető, így az eddig leghitelesebbnek tekintett krónikás, Heinrich Reschauer (*Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution*, I. köt., Wien 1876) szerint a neve után magyarnak mondható Dr. Kalazdy Moriz (helyesen Kálozdy) fordította le. Az első előadó, aki a felolvasással izgalomban és gyenge hangjával kudarcot vallott, Maximilian Goldner orvostanhallgató, szintén magyarországi születésű volt. Kossuth beszédének osztrák szempontból két olyan pontja volt, ami szabályosan felvillanyozta a bécsieket. Az egyik a konstitúció, azaz alkotmányosság követelése, a másik, hogy ezt nem csupán Magyarországnak követelte, hanem a monarchia jövőjét egyenesen abban jelölte meg, hogy a birodalom valamennyi tartománya alkotmányos alapokra helyeződjön, vagyis hogy az addigi abszolutista rendszert alkotmányos rendszernek kell felváltania. Utalt a

szöveg a fiatal Ferenc József főhercegre, mert tőle remélte a szükségszerű változások megvalósítását. A beszéd teljes szövegét végül is egy Putz nevű tiroli egyetemista éljenezések közepette dörögte el, sőt bizonyos részeket meg is kellett ismételnie. Az addig ugyan robbanásig nyugtalan tömeg nyomban cselekvésre bírta tétozó rendeket, úgyhogy szinte percekben belül megszületett a beadvány, amelyben alapvető szabadságjogokat (szólás-, sajtó-, gyülekezési szabadság) követeltek az udvartól. Az éppen említett Reschauer következőképpen minősíti Kossuth beszédének hatását¹:

„Kossuth beszéde nem csupán Magyarországon, hanem egész Ausztriában, nevezetesen Bécsben óriási hatást keltett. Anélkül, hogy túlbecsülnénk ezt a hatást, nyugodtan állítható, Európában nem hangzott el még beszéd, amelynek hasonló hordereje lett volna.”

Ezek után a rendek gyorsan határozta és fogalmazták meg az udvarnak elképzeléseiket, ugyanakkor a tömegbe lőtt a Herrengassé-ba (Úri utca) kivezényelt katonaság. A március 13-i, hétfői napnak 15 halálos áldozata lett (egy röplap szerint 36 személy esett el Bécs különböző helyszínein a márciusi napokban). Amíg tehát a pesti békés, a bécsi véres forradalom volt. Az eseményeknek tulajdonképpen az adott igazi lökést, hogy a pesti forradalom kitörésének napján István nádorral az élen nem csupán országgyűlési küldöttség érkezett Bécsbe, hogy aztán sikerrel távozzon, hanem Pozsonyból a jurátusok egy csoportja is Bécsnek vette útját, hogy köszönetet mondjon a forradalmi Bécsnek a magyar szabadság kivívásában szerzett érdeméért. A több évszázados közös történelemnek ez az összefonódás volt az igazi csillagórája: amit Kossuth programként meghirdetett, azt a bécsi nép, élén a forradalmi egyetemi ifjúsággal vérrel harcolta ki. A március 17-én távozó magyar küldöttség ünnepélyes nyilatkozatban fordult a testvéri Bécshez, a következő ünnepélyes kijelentéssel búcsúzva:

„Brüder ! Wir danken Euch, wie antworten Euch mit einem Hoch auf das Wohl des Herrscherhauses, auf die gemeinsames Freiheit, auf die Verbrüderung aller Völker Österreichs, in Gesinnungen, Gefühlen und Interessen.” – „Testvérek, köszönjük Nektek. A válaszuk: éljen az uralkodóház, a közös szabadság, Ausztria népeinek testvérisége gondolkodásban, érzelmekben és érdekekben.”

A március-áprilisi napokban egyik követjárás érte a másikat Bécs és Pozsony között. Külön említést érdemel Kossuth Lajos bécsi látogatása, akit - Széchenyi naplója szerint is - kimondottan bálványozott a bécsi nép. Az első független, felelős minisztérium kinevezésének napján, április 7-én született meg az a röplap, melyet a bécsi egyetem diákjai intéztek a Magyar Nemzethez. Ennél beszédesebben alig lehetett kifejezésre juttatni, mit érzett a bécsi nép a magyarok iránt:

¹ Reschauer, Heinrich-Smets, Moritz: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. (Az 1848-as év. A bécsi forradalom története), Bécs 1876

„Nagy hazánk ezer és ezer szívét felvillanyozta, amikor a világtörténelmi márciusi napokban tiköztetek felvillant a gondolat: «Alkotmányt egész Ausztriának!»

A dicsőséges nemzet tette által, az uralkodó szeretetteljes akaratából a népek ennek részeseivé váltak. Hallottátok az ujjongást, megélhették a lelkesedést, amivel nemes követeteiket és reményteljes ifjaitokat falaink között fogadták.”

Az üdvözlő nyilatkozat szövegéből meghökkentően tükröződik az a ráézés és megértés, amit a forradalmi Bécs - nem csupán ekkor, hanem egészen október végéig - magyar szabadságharcokkal szemben kinyilvánított:

„Évszázadokon át a régesrég kivított alkotmány oltalmazásáért kellett harcolnotok. Szívetek vére folyt azért, hogy a visszahódításra váró arany magnak legalább a burkát megőrizzék a jövőnek.

Magyarok! A gyümölcs megérett, és mi örülnék mindenható, tápláló áldásának. Ti védelmeztétek állandóan és bátran a szabadság lángját, hogy ki ne aludjon az évszázadok viharaiiban. A szabadság most már mindnyájunké...

Ezután Ausztria és Magyarország már csak együtt létezhet. Ezután egy a szövetség, egy a barátság és egy az ellenség. Isten adjon nekünk győzelmet és üdvöt! Éljen!” (Az utolsó szó magyarul szerepel a szövegben).

Április 9-én a bécsi egyetemi ifjúság tett látogatást a képviselőházban. Hozzájuk Pest megye követe, Szentkirályi Móric intézett beszédet. Utalva a bécsi fogadtatásra úgy vélte, hogy a közel negyed évezredes osztrák-magyar kapcsolatokban csak most tört felszínre a szív és az érzelmek. Az a százéves politika, mely a népek szétválasztására épült, megszűnt. A szabadság immár összeköti szívünket és kezünket:

„Egymásra támaszkodva, kéz a kézben hatalmasok leszünk Európa népei között.”

Szentkirályi szavai után a bécsi egyetemi ifjúság nevében fellépő Dr. Kálózdnyak nyújtott kezét, aki feltehetőleg egyben a tolmács szerepét is betöltötte. (Mint láttuk, Kálózdny Kossuth beszédének egyik fordítója volt.)

Április 11-e után legközelebb április 15-én az országgyűlési ifjak Pillersdorf miniszternél tettek látogatást. Itt is úgy hangzott a jelszó, hogy a szabadság és az uralkodóval szemben megnyilvánuló szeretet köti össze a magyarokat és a németeket. (Meg kell jegyezni, hogy 1848-ban általában nem osztrákokat, hanem németeket emlegettek, ugyanis az akkori nemzetfogalom szerint csak német nemzet létezett, osztrák nem. Ez politikai jelképekben is kifejezésre jutott, amennyiben a német színek [fekete-vörös-arany] a forradalmi haladást, míg a Habsburg színek [fekete-sárga] a reakciót juttatták kifejezésre.)

A magyar Nemzetörség két nappal később, április 17-én zászlót ajándékozott a bécsieknek. A megszólítás ekkor is így hangzott: Német Testvérek, Bécs szabad

polgárai ! A fordító a közös szabadság - egység hangoztatásán túlmenően többek között ezekkel a szavakkal tolmácsolta a zászló átadását:

*„Fogadjátok ezért ezt az áldott szabad hazánk színeit hordó lobogót,
mint rendületlen hűségünk és mély testvériségünk jelét.”*

A pozsonyihoz hasonlóan ennek az ünnepélyes zászlóajándékozásnak is termett bécsi magyar közvetítője, Herczegy Móric személyében, aki így mutatkozott be hallgatóinak:

*„Mivel az itt megjelent magyarok nem értik annyira nyelveteket,
engem szemeltek ki szószólóul, aki már évek óta él köztetek.”*

A mézeshetek elmúltával persze szürke hétköznapiak következtek. Bécs lakói ugyan szívesen hallgattak a forradalmi fordulatokról, a különböző küldöttségek testvéri megnyilatkozásairól, a magyarok azonban, - mint akik jól végezték dolgukat - saját ügyeik intézésébe merültek bele. Mivel a birodalom központjában megalakult, egymást váltogató kormányokat is lekötötte a Birodalmi Gyűlés egybehívása, majd új törvények kidolgozása, az érdeklődés elterelődött a magyarokról, az érdekek közössége pedig legfeljebb szónoklatokban jelent meg. Mint nyilvánvalóvá lett, a magyarok nem kívánták az ország dolgait közvetlenül Bécshez kötni. Ennek megnyilvánulásaként - csalódást okozva a Birodalmi Gyűlésnek - eszük ágában sem volt ide képviselőket küldeni, ezzel szemben fontosnak tartották küldöttségüket a frankfurti parlamentbe meneszteni, mivel az számított a Német Nemzetgyűlésnek. Emiatt a nyár folyamán eléggé lecsökkent a rokonszenv a magyarok iránt, akik - a jelek szerint - nem a birodalom javát keresték, hanem a saját pecsenyéjüket kezdték sütögetni. Az udvarnál, de bizonyos polgári körökben is értetlenül fogadták a magyarok húzódozását az olaszországi hadjárattól, az meg teljes értetlenséget váltott ki, hogy magyarok - lévén pénzügyminisztériumot és saját nemzeti bankot kívántak - nem akartak részt vállalni a közös terhekből. Tulajdonképpen augusztus végén, szeptember elején következett be újabb fordulat, amikor egyrészt nyilvánvalóvá vált a kamarilla álnoksága, másrészt Bécs forradalmi körei rádöbbentek, hogy Magyarországon dől el a szabadság ügye: ha ott elbukik a harc, akkor a forradalmi Bécs sorsa is megpecsételődött. Persze Jellačić készülődését a magyarok Bécsben sem nézték tétlen, hanem újabb szervezkedésbe kezdtek, oly mértékben, hogy immár ne csak a közhangulatot, hanem a bécsiek aktív részvételét is megnyerhessék.

A drámai fordulatot vett helyzetben ismét megjelentek a magyarok Bécsben (augusztus 29.), hogy eloszlatassák a kételyeket s ügyüknek megnyerjék a Birodalmi Gyűlést. Szeptember 19-i keltezéssel rölap hívta fel a figyelmet újabb magyar küldöttség érkezésére, amely egy hathónapos csecsemőt akart a képviselők gondjaira bízni. Képzettársítással II. Józsefet idézték fel, akit alig három hónaposan anyja, Mária Terézia a magyar rendek oltalmába ajánlott, tőlük kérve a birodalom megmentését. A

magyar küldöttség most valami hasonlót várt el a Bécsben a Birodalmi Gyűléstől. A szöveg az emlékeztetésen túlmenően egyáltalán nem könyörgő jellegű, sőt, egyenesen azzal kérkedik, hogy „szabadok akarunk lenni, és a világ egyetlen hatalma sem rabolhatja el szabadságunkat...Jelszavunk: szabadok akarunk lenni, ellenségeinknek pedig veszniük kell.”

Mint ismeretes, az összetételében szláv többségű Birodalmi Gyűlés nem fogadta a magyar küldöttséget. Az indok több mint ellentmondásos volt: Magyarország nem tagja a Birodalmi Gyűlésnek, ami gyakorlatilag Magyarország bevallott különállását jelentette. Ezekben a napokban „egy német” jegyzéssel *Magyarország köztársaság* címmel ismét röplap hívta fel a bécsiek figyelmét a háborús veszélyre.

„A magyar országgyűlés küldöttsége hiába tette meg az utat Bécsbe. Habár fogadta őket a császár, nem kaptak megnyugtató választ. E fölötti mérgükben szombaton gőzösön ismét visszautaztak Pestre. Amikor a magyarok elhagyták Bécset, vörös tollal tüztek kalapjaikra, vörös szalagot kötöttek oldalukra. Vörös viszont a köztársaságiak színe !!!”

A szerző úgy véli, hogy diktatúra lesz Magyarországon, az ország pedig elszakad a birodalomtól. Mégis oda konkludál, hogy erre két okból sem kerülhet sor, mert egyrészt a magyarok nagy rokonszenvvel veszik körül az uralkodóházat, másrészt ezt az erőviszonyok sem teszik lehetővé. A négymillió magyar túlságosan kevés és gyenge ahhoz, hogy az összbirodalommal szemben meg tudja védeni önállóságát.

Az uralkodóházzal és a Birodalmi Gyűléssel ellentétben a forradalmi Bécsben ismét feléledt a magyarokkal szembeni rokonszenv. Szeptember 10-én a (*Politischer*) *Studenten-Courier* mellékleteként megjelent röplap a lengyel himnusz változatával fordul a magyarokhoz: „Nincs még veszve Magyarország.” A szöveg a Nemzeti dal és a Rákóczi szabadságharcra való utalás érdekes ötvözete. Legyetek méltóak önmagatokhoz, hiszen magyarok vagytok: a magyarok pedig élni vagy halni tudnak, de szolgaságban élni nem. Végezetül a felkiáltás:

„Legyetek bátrak! , de ezt nem is kell felétek kiáltani, hiszen magyarok vagytok, sokkal inkább azt: Nincs még veszve Magyarország ! És amig létezik a szabad Magyarország, addig lesz szabad Németország is, ezért vállvetve szállunk szembe a szabadság ellenségeivel - a szabadság ellenségei a mi ellenségeink is !”

A Birodalmi Gyűléssel szembeni felháborodás és a magyarok mellett megnyilvánuló rokonszenv azonban nem csupán ilyen szinten nyilvánult meg. Az említett diáklap szeptember 19-i (80.) számában a magyarok melletti tüntetésről számol be:

„Bécs népe a Demokratikus Egyesület vezetésével, az Akadémiai Légió és a Polgárőrség valamint a munkásság nagy részének részvételével nagyszerű fáklyásmenettel juttatta kifejezésre veletek (magyarokkal) szembeni legmélyebb érzelmű és legmelegebb rokonszenvét, amelyet a Birodalmi Gyűlés bal szárnyának és az

Akadémiai Légió tagjainak szakadatlan «éljen!» kiáltásai kísérték. Tausenau, a Demokratikus Egyesület elnöke, hosszú és nagyszreű beszédet tartott... A (magyar) országgyűlési képviselők lelkes és szívélyes szavakkal válaszoltak. A továbbiakban a demokrata Chaises és Eckhard beszélt. Végezetül a Munkásegylet több német dalt adott elő. Éjjel egy órakor széledt el a lelkes tömeg szívében azzal a határozott óhajjal, hogy Magyarország és Németország hamarosan győzedelmeskedik a «kabinett hiénapolitikáján».”

Szeptember a kényszerítő előkészületek ideje volt. Mint már szó volt róla, tényleges cselekvésre kellett megnyerni a magyar ügygel rokonszenvező bécsieket. Plakátokon önkénteseket toboroztak, kilátásba helyezve, hogy a havi zsoldon túl - természetesen a győzelem után - birtok és magyar állampolgárság jár azoknak, akik Magyarországon óhajtának leélni életüket. Szeptember 15-én rölap tudósított arról, hogy előző nap délután 6 órakor megérkezett Budapestre két (gőzös hiányában) evezős hajó Bécsből Szeredy szabadsapatával. Üdvözlésükre megjelent Rottenbiller polgármester, akinek két légionista, Dr. Mathey Gustav és Dr. Hammerschmidt J. B. viszonozták szavait. Mi több, maga „a csodálatos, becsületos Kossuth” is ott termett a kikötőnél, szolt hozzájuk, sőt Dr. Hammerschmidtet még meg is csókolta. Időközben megszületett a szabadsapat öt versszakos indulója, amit Friedrich Kreichel szeptember 14-én írt a Béla nevű gőzösn. Első verszaka (nyersfordításban) így hangzik:

*Fel a hazáért, fel a harcra !
Lengjenek vérszínű lobogók !
Bátran és elszántan ragadjátok
Kézbe a kivont és jó fegyvert.
Ellenség támad testvéreinkre
Ne hagyjuk bosszúlatlan ezt.*

A Bécsi Magyar Szabadsapatról is tudomásunk van, melynek egyik tagja, Hermann Schwarz szintén ezekben a napokban írta nyolc versszakos indulóját. Az ötödik versszak radikalizmusához alig fér kétség:

*Nem királyért, koronáért
Hercegekért vagy a trónért;
A szabadság arany trónja,
Melyért harcol légiónk.*

Külön figyelmet érdemelnek végezetül az októberi napok, a negyedik bécsi forradalom, mely nem is annyira magyar sugallatra⁴, de félreérthetetlenül a magyarok

⁴ A magyarok mindazonáltal kellő aktivitást fejtettek ki, nevezetesen a május-szeptember között megjelenő, **Der Völkerbund** (A népszövetség) és a július végétől augusztus végéig **Ungarn und Deutschland** (Magyarország és Németország) címmel német nyelven megjelenő hetilapon keresztül is. Előbbi Pulszky Ferenc kezdeményezésére

miatt és mellett tört ki. A már idézett Reschauer szerzőtársa, Moritz Smets a bécsi forradalom történetének 2. kötetében részletes leírást ad arról, mi volt az október 6-i forradalomnak közvetlen kiváltó oka és hogyan zajlott le. Mint ismeretes, a forradalmi Bécsnek tudomására jutott, hogy az itt állomásozó Richter féle gránátos zászlóaljat Magyarország elleni bevetésre vezényelték ki. Nem volt elég, hogy a kivonuló katonákkal fraternizálni kezdtek, akik közül többen átadták fegyvereiket, hanem biztonság kevéért barrikádot is emeltek, s végül fegyveres összetűzésre került sor a felkelők és a katonaság közt, mely az előbbieik javára dőlt el, azaz sikeresen megakadályozták a zászlóalj Magyarországra vonulását. A forradalmi lázat fokozta a Latour hadügyminiszter ellen kitört hangulat; ő ugyanis nem csupán erősítést vezényelt ki a tüntetők ellen, hanem hazugság is rábizonyult, azt állítva nincs kapcsolatban a horvát bánnal, ugyanakkor a magyarok jelentették Bécsben, hogy megtalálták Jellačićhoz intézett leveleit. A bécsiek a hadügyminisztert egyszerűen felkoncolták, lámpavasra akasztva holttestét.

Ekkor már ellentámadásba lendült a reakció: a Bécs alá érkezett Jellačićnak Windischgratz sietett segítségére. A prágai felkelés legyezője Znaïmban vette a császári parancsot: *a béke művét saját belátása szerint minél előbb fejezze be*⁵. Az egyesült katonai túlerőnek aztán sikerült megtörni a bécsiek ellenállását; ezt megelőzően azonban az osztrák-magyar testvériség tragikus megnyilvánulásának lehetünk tanúi. Bécs a túlerővel szemben fel akarta adni a harcot, de a magyarok segítséget helyeztek kilátásba. *A szabadságról van szó ! Fegyverbe !* címmel rölap világosította fel a bécsieket a magyaroknak a szabadságért vívott szent harcáról, kilátásba helyezve, hogy Jellačić üldözése céljából valószínűleg osztrák földre kell lépnie a magyar csapatoknak. Kéri az osztrákokat, ne fogadják ellenségesen a magyarokat, hanem együtt szálljanak szembe Jellačićcsal. Az október 10-ével keltezett kiáltványt a felsőház részéről báró Perényi Zsigmond, a képviselőház részéről Pállfy János - mindkettő alelnök - ellenjegyezte. A *Der Freimüthige* c. lap október 13-i számának első oldalán erre utal a csupa verzállal írt üzenet: **BÉCS MEGMENEKÜLT! JÖNNEK A MAGYAROK!** Két nap múlva, október 15-én a bécsi magyarok (die hier anwesenden Ungarn) azzal a felszólítással fordultak a bécsiekhez, hogy a város falain kívül egyesüljenek a magyar csapatokkal, hogy együtt győzhessék le Jellačićot. Növekvő nyugtalansággal, mi több csalódással fogadta Bécs a magyarok tétovázását. Az akkori helyzetre jellemző hangnemben emlékeztet a Politischer Studenten-Courier október 17-i számában közvetlenül a magyarokhoz fordulva arra, hogy

„Az október 6-i forradalmat értetek, a ti jó ügyetekért és szabadságtokért robbantottuk ki, vérünket ontottuk s a legnehezebb, legkeményebb harcba kezdtünk. Most, magunkra

jött létre és Batthyány Lajos miniszterelnök havi 800 forintos támogatásban részesítette. Ld. Gloria victis. Dicsőség a Jegyzőtteknek. Szabadságharcunk a világirodalmunkban 1848-1849. München 1973, 333. old.

⁵ Das Werk des Friedens nach eigenem Ernessen in möglichs kurzer Zeit zu vollbringen. Idézi Droot Claudius, Barrikaden, Wien 1948, 119. old.

akartok minket hagyni szükségünkben, tétováztok, és előbb meg akarjátok hányni - vetni, hogy jó lélekkel elhagyjátok hazátokat és a bécsieknek segítségére siessetek ?”

Az akkor szokásos forradalmi szóhasználattal zárul a kiáltványnak is betudható szöveg:

„Minden pillanat késedelem a legnagyobb szerencsétlenséggel járhat, az ellenség minden percben új erőket vehet be, gyengítve a mi amúgy is kifáradt sorainkat. Ezért magyarok, cselekedjetek serényen és gyorsan; várjuk segítségeteket, áldani fogunk titeket és testvéri kézfogásra nyújtjuk karunkat; békében és háborúban veletek akarunk lenni és nem hagyunk el titeket a szükségben és veszélyben; szövetségre lépünk veletek, és nem lesz hatalom, amely képes lesz a minket összekötő kapcsokat szétszakítani.”

Ehelyütt közbe kell iktatni a magyaroknak október 19-én kelt jegyzékét, amit a **Der Radikale** c. lap október 21-én Cäsar Wenzel Messenhauser városparancsnok láttamozásával adott közre. „A magyar nemzetet évszázadok óta a legszorosabb kapcsok kötik össze Ausztria népével; az alkotmányos szabadság pedig, amit a monarchia népei kivívtak maguknak márciusban és az uralkodó szentesítette őket, még inkább megerősítették ezen kapcsokat.” - kezdi a nyilatkozat, majd így folytatja: „Mindnyájunk kötelessége, hogy megvédjük törvényileg biztosított alkotmányos szabadságunkat.” A továbbiakban ismét arra történik utalás, hogy a bajba jutott osztrák testvérek segítségére sietvén teljes erejével a horvát sereg üldözését vette célba. Lényeges viszont azon érvelés, melynek értelmében a magyarok fellépése az egész birodalom javát szolgálja:

„Meggyőződésünk, hogy Jellačić seregének Ausztriából való kiűzésével, a szabad közlekedés és Bécs kereskedelmi kapcsolatainak helyreállításával nem csupán a velünk szövetséges nép szabadságának tesszük a legnagyobb szolgálatot, hanem a dinasztáának és az összbirodalomnak is.

A magyar sereg kész arra, hogy az összerdekekért éljen és haljon.”

A jegyzékét Pázmány Dénes, Móga, Csányi László, Bónis Sámuel és Luzenszky Pál írták alá. A felmentés utolsó fellobbanásaként érzékelhető az a helyzetjelentés, amit Cäsar Wenzel Messenhauser parancsnok egyenesen a Szt. István székesegyház tornyából adott október 30-án délben 12.45 órakor:

„A csata a jelek szerint Oberlaa és Inzersdorf felé húzódik. A köd akadályozza a kilátást. Eddig - úgy tűnik - hogy a magyarok győztesen vonultak előre. Az esetben, ha vert hadak közelítenének városunk falaihoz, minden harc képes polgárnak parancs nélkül is kötelessége, hogy fegyvert ragadjon.”

A magyar csapatok ugyanezen a napon Schwechatnál vereséget szenvedtek Jellačić és Windischgrätz egyesült hadaitól. A következő napon, október 31-én

Windischgrätz elfoglalta a várost és véres bosszút állt azokon, akik - csupán a magyarokban bízva - nem tették le a fegyvert és ellenálltak. Az osztrák-magyar testvériség néhány hónapos hősi megnyilvánulásai ezzel nem értek véget, hanem, aki még bízott a szabadság ügyében, Magyarországra ment harcolni, mint az Akadémiai Légión elszánt tagjai⁶.

A nem egészen egy év múlva bekövetkezett világoosi fegyverletétel nagyon lesújtóan hatott az osztrák demokratákra, habár 1848 október végétől befejezett tény volt Bécsben a reakció győzelme. Jellegzetes megnyilvánulásként ide kívánczozik befejezésül az akkor 28 éves **Ferdinand Kürnberger** 1849 augusztusában Drezdában írt levelének⁷ egy részlete. (A levél írójáról jegyezzük meg, hogy a bécsi születésű, magát demokratának valló író, újságíró a bécsi forradalom hónapjaiban az Akadémiai Légión tagja is volt, éppen ezért kellett menekülnie Bécs eleste után.)

„Görgey kapitulációja és Magyarország veszte - micsoda csapás ! Hogyan írjam le a leírhatatlant? Rég kiszikkadt szemem sírt, mint az még Bécs elestekor sem történt meg velem, lelkemen a rettenet görcse lett úrrá.”

A magyar szabadságharc bukásával az osztrák-magyar kapcsolatokban is olyan nagy romlás következett be, hogy a testvériség szinte teljesen elhomályosult a neoabszolútizmust követő kiegyezési időszakban. A későbbi nemzedékek a hivatalos történetírást örökölték, azzal azonosították magukat, ami pedig nyilvánvalóan a Habsburgok uralmát legitímálta, törvénytelen rebellióknak, ellenszegülésnek nyilvánítva minden forradalmi megmozdulást.

A történeti emlékezetben a „forradalmi Bécs” minősítés - többnyire magyar vonatkozások nélkül - elsősorban a baloldali irányzatok hagyományaiban maradt fenn; a szociáldemokraták - természetesen a nacionalizmus megnyilvánulásait mellőzve - azonosították vele mozgalmukat. Jellegzetes módon az 1968-as prágai események után meghasonlott osztrák kommunista, **Ernst Fischer** is a forradalmi hagyományokat domborította ki **Österreich 1848** c. 1946-ban megjelent munkájában. A szociáldemokrata azonosulásnak egyik érdekes megnyilvánulása **Claudius Droot, Barrikaden** c. 1848 centenáriuma-ra megjelent eredeti rajzokkal tűzdelt könyvecskéje, amely forrásokra támaszkodva a szakszervezeti ifjúságnak mintegy helyszíni tudósításként számol be az eseményekről.

Az 1848-as bécsi forradalmi események hiteles megítélése érdekében mindazonáltal figyelembe kell venni az osztrák társadalom sokrétűségét. Mert például a már említett Adalbert Stifter mellett a nagy drámaíró, Franz Grillparzer (az Udvari Kamara levéltárosa egyben) a német nacionalistáktól eltérően következetesen osztrák patriotának vallotta magát, ami az uralkodóházzal szembeni feltétlen hűségben

⁶ Szeptember 14-én már megalakult a Bécsi Légión Magyarországi elit hadteste. Ennek parancsnoksága ezen a napon szolgáltatta harcba az Akadémiai Légión tagjait is: Fel a harcra Magyarországiért!

⁷ Kürnberger, Ferdinand: Briefe eines politischen Flüchtling. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Otto Erich Deutsch (Egy politikai menekült levelei. Hagyatékából kiadta Deutsch Otto Erich). Leipzig-Wien 1920, 27. old.

nyilvánult meg. Szemléletére jellemző immár klasszikussá vált meghatározása: *Der Weg der neueren Bildung führt von der Humanität über die Nationalität zur Bestialität - „Az újabb műveltség útja a humanitástól a nemzetiségen át a bestialitáshoz vezet.”* Nem meglepő tehát, hogy dicséretes verset intézett az olaszok ellen harcoló aggastyán generálishoz, Radetzkyhez leszögezve: az ő táborában van Ausztria, vagyis a forradalmi mozgalmak ellenében a császári hadsereggel azonosította Ausztriát. De példaként említhetjük a forradalmárból liberálissá vedlett Dr. Alexander Bach esetét, aki - időben felismerve a fejleményeket - addig csúszott jobbra, mígnem a neoabszolutista kormányzatban a belügyminiszteri posztot látta el. Ez az ambivalencia máig él, és a jelenkori trák identitástudat zavaraiiban mutatkozik meg. A szilveszteri bécsi koncertet például a világ legtöbb tv-állomása sugározza. A befejező száma hagyományosan **Johann Strauss Radetzky-indulója**, mely zene azonos fogantatású Grillparzer említett ódájával. Az osztrák történetírás és történelmi tudat jobbára máig érvényes önértékelését plasztikusan fejezi ki **Alexander Novotny** grazi egyetemi tanár 1848 centenáriumára írt művének címe: **1848. Österreichs Ringen um Freiheit und Völkerfrieden vor 100 Jahren**, azaz: **1848, Ausztria küzdelme a szabadságért és a népek békéjéért 100 évvel ezelőtt**. 1848-ban pesze négy nagyhatalom által megszállt Ausztriában különös aktualitása lehetett a történelmi érdekem ilyen irányú megfogalmazásának. Az akkori időszerűségtől elvonatkoztatva azonban tudnunk kell, hogy ebben a sajtóságos azonosságkeresésben sok minden más érdemtől eltérő hangsúlyt kap, alkalmasint elsikkadnak dolgok, mint például az osztrák, pontosabban a bécsi-magyar összefogás és közös érdekelttség 1848-ban, aminek - mint utaltunk rá - nem volt az egész osztrák társadalmat átfogó átütő ereje, s az utókor tudatában sem rögzült.

(A szövegben előforduló többi idézet a forrásként felhasznált 1848-as bécsi sajtóból, ill. röplapokból származik. Ezek gyűjteménye a Bécs Városi Könyvtárban (Wiener Stadt- und Landesbibliothek) és az Osztrák Nemzeti Könyvtárban [Österreichische Nationalbibliothek] található.)

A nyugati magyar diaszpórák kulturális műhelyei jövője

Kulturális műhely – a Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint – olyan hely, ahol szervezett szellemi munka folyik. Ilyenek bőven akadtak a nyugati magyar kolóniákban, különösen azokban az évtizedekben, amikor magyarok százezrei menekültek nyugati országokba, hogy szabad társadalmakban élhessenek és jövőjüket természetüknek, vágyaiknak, igényeiknek jegyében tervezhessék meg, s hogy hazájuk szabadságának és önállóságának visszaállításáért munkálkodhassanak.

Ez utóbbi megvalósításához erős nemzeti tudatra és a magyar műveltségben való otthonosságra volt szükség. A második világháború utáni emigrációs hullámok legfontosabb jegyei és sajátosságai közé tartozott a nemzeti hagyományokhoz való hűség, a magyarként való megmaradásnak és az utódok magyarként való felnevelésének eltökélt szándéka. Magától értetődő volt, hogy mindez nem következhetik be merőben csak az akarat folytán, hanem kell hozzá egyházi közösség, iskola, ifjúsági szervezet, művelődési lehetőség, szellemi társaság, könyvtár, sajtó, eszmék kicserélésére alkalmas intézményrendszer. A menekült magyarság történelmi érdeme, hogy mindezt megteremtette és az emigrációs létállapot végéig eredményesen működtette.

Az 1989-90-es magyarországi fordulat és a politikai emigráció mint kategória megszűnté óta a nyugati magyar szellemi tevékenység és az erre irányuló erőfeszítés visszaesett, helyenként teljesen megszűnt. Ez nem volt meglepő, sokkal inkább természetes és előre látható. Legfeljebb azon csodálkozhatunk és méltatlankodhatunk, hogy a folyamat oly tragikus gyorsasággal zajlott le. A nyugaton élő magyarok kulturális tevékenységének színhelye és a magyar művelődéssel való szembesülésnek terepe immár nemcsak a befogadó országokban fellelhető intézményrendszer lett, hanem a hazában bőven adódó lehetőségek és kínálatok. Egy nyugati magyar a kárpát-medencei nemzeti közösségekben ugyanolyan könnyen megkaphatja az érdeklődésének és igényeinek megfelelő kulturális szolgáltatásokat, mint abban az országban, amelyben lakik. A távolságok, persze jelentős szerepet játszanak és nem mindegy e szempontból, hogy valaki Bécsben vagy Sao Paulóban él. Ennek következménye, hogy külföldi magyar intézményekre és szervezetekre annál nagyobb szükség van, miknél távolabb él valaki a Kárpát-medencétől. A magyar szellemi és művelődési élet ma jóval lehangolóbb képe mutat például a Magyarországhoz közeli nyugat európai országokban, mint Ausztráliában vagy Dél-Amerikában.

A hanyatlás jelei eléggé ismertek: megszűnt sok folyóirat és újság, szinte teljesen megsemmisült a nyugati magyar könyvkiadás, alig van magyar színtársulat, csökkent az iskolák száma, a valamikor oly eredményes és ragyogó értelmiségi körök legtöbbször csak árnyéka hajdani önmagának, istentiszteleteken gyakorta majdnem annyi az idegen szó, mint a magyar és a fiatalok egyesületeiben megfontolás tárgyává lett a kérdés, hogy agyarul vagy a befogadó ország nyelvén tartásák-e az összejöveteleket.

Pomogáts Béla, a Magyar Írószövetség elnöke nemrég amerikai útjának tapasztalatait abban összegezte, hogy „az amerikai magyarság érzékelhetően fogyatkozik, intézményei omladoznak, közösségi kohéziója fellazult. Korábban az Egyesült Államokban és Kanadában életerős magyar közösségeket és kolóniákat, jóformán magyar településeket lehetett találni... Clevelandnek és Detroitnak valaha mindenki által ismert magyar negyede volt, ez ma már korábban felbomlott és beolvadt a nagyvárosba. New Yorkban, a keleti 80. utca körül nemrég még jól érzékelhető

magyar kolónia helyezkedett el magyar templomokkal, intézményekkel, kereskedésekkel. Ez mára nagy részben megszűnt, mint ahogy a bomlás állapotába került a valaha erőteljes New Brunswick-i magyar kolónia is...”

Néhány nappal ez előtt került kezembe a Magyarok Világszövetsége Amerikai Tanácsa által kiadott és kitűnően szerkesztett Tájékoztató című körlevél, amely közli, hogy 1998. június 1-vel bezárt Püski Sándor new yorki könyvesboltja, Amerika szellemi és tájékozdási központjainak egyike. Megszűnt New York magyarjainak és az odalátogató európai magyaroknak kedvelt találkozóhelye, amelynek jelentősége felér a hajdani híres párizsi amerikai könyvkereskedésével. Bizonyára megtalálja a new yorki Püski-bolt is a maga történetíróját, hasonlóan az immár irodalomtörténeti fejezetté lett párizsi elődjéhez.

Amikor néhány évvel ezelőtt második emigráció történetemen dolgoztam érintetem az iménti visszaesés és hanyatlás nyugtalanító jeleit is abban a reményben, hogy a folyamat megállítható lesz és a nyugati magyarok rájönnek arra, hogy nagy részük mai lakhelyén éli meg jövőjét, és a fiatalok is itt bontakoztatják ki képességeiket és teremtik meg egzisztenciájukat. Volt, aki figyelmeztetett, hogy túlságosan borúlátó vagyok, sötétebben látom a jövőt, mint amilyenek ígérkeznek. Belátom, hogy vannak biztató jelek, a többi között abban a városban is, amelyben élek, de mégis azt gondolom, hogy a jelenlegi kedvezőtlen helyzet folytatódása csak erős elszánással és tettvággyal akadályozható meg. A jövő ma észlelhető komorsága és nyugtalanító iránya talán nem visszafordíthatatlan. Bízunk kellene abban, hogy ha fogyunk is, Nyugaton élő magyarok – ami egyébként örvendetes fejlemény egyben, hiszen annak jele, hogy nincsenek a haza elhagyására kényszerítő közállapotok -, a magyar mivoltához való ragaszkodás, a magyar nyelv és hagyományok ápolása, a magyar nemzet külföldi szolgálatára való készség töretlen marad.

Ennek érdekében elsőnek talán ragaszkodni kellene ahhoz, hogy a megmaradt intézmények folyamatosan tovább működjenek. Mindenekelőtt a felekezeti közösségekre, az egyházak és a vallási szervezetekre gondolok. A katolikusok esélyei e tekintetben rosszabbak, mint a protestánsoké. A katolikus egyház univerzális, egyetemes jellegénél fogva és hierarchikus felépítése folytán sokkal erősebben van kitéve az asszimilációs hatásoknak, mint a gyűlkezetek erős önállóságára és öngazgatására épülő protestáns felekezetek. Magyar katolikus egyházközsegeknek és intézményeknek, bármilyen nehéz is, nem szabadna könnyűszerral lemondaniok önállóságukról és a magyar istentiszteleti nyelvről. A helyi püspöki döntéssel szembeszállni kockázatos vállalkozás, de talán jó magyar szellemű hitbuzgalmi tevékenységgel és eredményes közösségi munkával elejét lehetne venni kedvezőtlen egyházigazgatási terveknek. A protestáns magyarok körében is jelentkezhetnek törekvések az etnikai beolvasztásra, ám éppen a viszonylagosan nagyobb önállóság és közösségi szabadság birtokában talán zavartalan maradhat az egyházak nemzeti küldetésének és feladatának ellátása.

Időszerűvé vált a – legtöbbször hétfévi – magyar iskolák fenntartásának és működtetésének kérdése is. Valamikor minden nagyobb magyar település magyar iskolával is büszkélkedhetett. Mára gyökeresen megváltozott a helyzet. Érdemes lenne elgondolkodni azon, hogyan lehetne új iskolákat létesíteni és lehetővé tenni, hogy magyar szülők gyerekei legalábbis a magyar olvasás, írás és beszéd alapelemeivel megismerkedhessenek, valamint a legfontosabb történelmi és földrajzi ismereteket elsajátíthassák. A nagyobb magyar településeken ez halaszthatatlan feladat és minden

közösség azon méretik majd le, hogy tud-e iskolát létesíteni ott, ahol nincs és ahol szükség mutatkozik az elindítására.

A megszűnt európai magyar folyóiratokat, lapokat, közlönyöket feltámasztani lehetetlen, vagy hatalmas akaraterőt és áldozatkészséget igénylő vállalkozás. A tengerentúli országokban alig történt változás az irodalmi és politikai sajtó terén, ámbar ott is jelentkezhetnek nehézségek és megoldandó problémák. Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában nem annyira a hazai fordulat, sokkal inkább az öregedés és az anyagiak szűkössége okozott visszaesést, de mindenütt volt annyi igyekezet és áldozatkészség, hogy legalább a jelentősebb orgánumok folytatni tudják munkájukat.

Nyugaton természetesen érezhető az *Új Látóhatár*, a *Katolikus Szemle*, az *Irodalmi Újság*, a *Magyar Füzetek* és a *Nemzetőr* hiánya. Bár az utóbbi létezik még, de a kettős megjelenési hely ellenére is inkább budapesti, mint müncheni lap. Ami magyarországi helyzetértékelését illeti, az nem sajátosan nyugati, hanem a Magyarországon is jelentkező és nyilvánosságához jutó véleményekhez hasonló.

A megszűnt folyóiratok hiánytalan pótlása megoldhatatlannak látszik, ámbar érdemes lenne kísérletet tenni a hiányérzet enyhítésére. Bízható, hogy két nagy európai havilap, a katolikus *Életünk* és az ausztriai *Bécsi Napló* szilárd anyagi alapokon áll. Mindkettő jelentős munkát végez olvasóinak tájékoztatása és a magyar ügyekben való eligazítása érdekében. Érdemes lenne megpróbálni a meglévő országos, helyi vagy egyesületi értesítőket kibővíteni irodalmi, publicisztikai és honismereti anyagokkal, és ezáltal esetleg az olvasóközönség körét is kibővíteni. A Londonban megjelenő *Angliai Magyar Tükör* (amelyben az említett tematikai tágítás már meg is kezdődött), a kölni *Protestáns Híradó*, a svájci *Duna* és a Svédországi Magyarok Szövetsége által kiadott *Híradó* látszik legalkalmasabbnak és leghivatottabbnak arra, hogy terjedelemben és tartalmában is gazdagodva valamennyire pótolja a megszűnt folyóiratokat. Ami a már említett *Életünket* és *Bécsi Naplót* illeti, mind a kettőnek el lehetne gondolkodni a bővítés lehetőségéről. Az *Életünk* esetében talán hasznos lehetne a hagyományos vallásos és hitbuzgalmi anyagot az eddiginél is több szépirodalommal és a nyugati magyarokat érdeklő ismeretközlő írásokkal kiegészíteni. A *Bécsi Napló* immár – az *Életünkhöz* hasonló – európai kitekintésű és az egész kontinensen olvasott orgánum lett. Nagy nyereség lenne, ha ez a kitűnően szerkesztett és széleskörű tájékoztatást nyújtó lap nem csak kéthavonta, hanem havonta jelenhetné meg. A gyakoribb megjelenésnek anyagi feltételei vannak, amelyeket a kiadó szervezet talán biztosítani tudna, gondoskodva egyúttal a többletmunka kívánta személyi bővítéséről is.

* * *

A könyvkiadás állapota változatlanul reménytelen. A problémák főleg abból erednek, hogy Nyugaton jóval költségesebb a könyvkiadás, mint a Kárpát-medence országaiban. Ez az oka és magyarázata annak, hogy a nyugati magyar kiadók megszűntek, vagy ha megmaradtak, Magyarországon nyomtatnak és onnan végzik a terjesztést. A legtöbb nyugati magyar szerző kiadandó kéziratát Budapestre, más magyarországi városba vagy a szomszédos országokba küldeni. Az ott megjelenő könyvek viszont nem kaphatók Nyugaton. Szerencse kérdése, hogy Kárpát-medencei utakon mikor és hol szerezhetők be. Javulás e tekintetben rövid távon aligha lehetséges.

Sokkal inkább remélhető változás a nyugati magyar értelmiségi körök ügyében. Feltéve, persze, hogy van erre igény és törekvés. Ha ma nem látjuk is ennek

jelét, nem szabadna lemondani a megvalósulás esélyéről. Vagyis arról, hogy a magyar értelmiségiek összefogása és a magyar tájékozódás előmozdítása érdekében évtizedeken át végzett jelentős és sikeres munka folytatódjék. A magyarországi fordulat után e körök mintha megfeledeztek volna eredeti hivatásukról, a világban szétszóró diaszpórák tagjai magyar műveltségének gyarapításáról, öntudatuk erősítéséről és magatartásuk alakításáról. Helyette a magyarországi és Kárpát-medencei magyarokkal való közös munkára és az ottani társadalomfejlődésben való részvételre törekedtek. Eredményeik ez utóbbiban elmaradtak a nyugati magyarok táborában elért sikereiktől. Hasonló új szervezetek alapítása szándékának nincs jele. Az idő, úgy látszik, nem kedvez ilyen vállalkozásnak, pedig szükség lenne rá. Megoldásnak talán az kínálkoznék, ha az elsősorban művelődési igényű és szellemi tájékozódásra törekvő társadalmi egyesületek egyike-másika kiterjesztené tevékenységi körét és helyi előadásokon kívül évi találkozók, konferenciák, tanulmányi hetek rendezésére is vállalkoznák.

Úgy érzem, hogy minden nagyobb országban van annyi magyar értelmiségi, aki ilyesmiben szívesen venne részt, különösen ha ezt a lehetőséget a maga lakóhelyén, vagy országában kapná meg. Olykor azt hallom, hogy a nyugati magyarok előtt álló magyar érdekű és hasznú feladatok ellátásában kívánatos lenne a hivatalos Magyarország részvétele, beleértve a szellemi és anyagi támogatást is.

Nem tartozom ennek pátfogói és sürgetői közé, mert az a véleményem, hogy a ránk háruló és a mi érdekeinket szolgáló kezdeményezéseket a legjobb, ha magunk indítjuk el és a velük kapcsolatos kötelezettségeket is magunkra vállaljuk. A Magyarországgal való szőrtés és együttműködés hasznos és értékes, a tennivalók azonban minden tekintetben a nyugatiakat terhelik. Mint sok minden máshoz, ehhez is erős akarat és fáradhatatlan munkakedv kívánatik, na meg jó adag áldozatkészség.

Pillanatnyilag bizonytalan, hogy a nemrégiben hivatalba lépett kormány, hogyan képzei el a nyugaton élő magyarokkal kiépítendő kapcsolatokat és a velük való együttműködést. Helyzete és esélyei jobbak, mint voltak az előző kormányé. Orbán Viktort és a kormánykoalíció pártjait jóval nagyobb rokonszenv fogadta, mint a közvetlen elődöket. A miniszterelnöknek Antall Józsefet emlékezetünkbe idéző kijelentései a határok által szét nem szabdalt nemzetről kellemes emlékeket ébresztettek és bizakodó várakozással töltötték el a nyugati magyarok többségét. Ezt jó lélekkel lehet megállapítani, még ha statisztikákkal és közvélemény-kutatási adatokkal – ilyen nem lévén – nem igazolható.

Megfigyeléseim szerint az új kormány munkáját nagy bizalom előzi meg és bizton állítható, hogy tervei reményt keltöek, még ha föl is tűnhetett sokaknak, hogy az új kormány – ha jól olvastam és jól érteltem írásos programját – egyetlen mondattal sem említi a nemzet nyugaton diaszpórákban élő tagjait, vagyis a nyugati magyarságot. Szó esik ugyan, kellő hangsúllyal, a határon túli magyarokról, de az érintett szövegekörnyezetben inkább a szomszédos országokban, kisebbségi sorban élő magyarokra kell gondolnunk, nem pedig a nyugatiakra.

A nyugati magyarok tennivalói és feladatai világosak és félreérthetetlenek. Problémáikat maguknak kell megoldaniok és függetlenül attól, hogy a hazában, politikusok és magánszemélyek, hivatalok és intézmények, illetékesek és illetéktelenek hogyan vélekednek róluk. Ha tudatában vannak helyzetüknek, szerepüknek és nemzeti kötelezettségeiknek ha kell, hajlandó magukért és hazájukért áldozatot is hozni, a történelem bizonyára nem fogja elmarasztalni őket, hogy nem tették meg, amit megtehettek volna.

A magyarság torzképe

Sok ezer év bölcsessége, tapasztalata és nemegyszer megideologizált igazsága a mi életünkben is közhelyként hangzott: a népek, nemzetek egyszerű fiai, a köznép tagjai békeben szeretnek élni egymással, nem gyűlölködnek. A gyűlöletet, a háborút az urak, a népek, nemzetek vezetői, az uralkodók szítják és üzenik meg egymásnak, harcra és gyűlöltre kényszerítve népeiket. A háborúk okai lényegében pedig a nagy gazdasági érdeklődések, ellentétek erőszakos megoldásra való törekvésben keresendők úgy, ahogy azt kiváltképpen a marxista történetírás közgondolkodásunkba is besulykolta: a gyarmatosítástól kezdve a világiac újrafelosztásáig, – ez a kizsákmányoló, pénzvilágot vezető tőkés osztály ügye, melynek van és volt ereje meztelen anyagi érdekeit a nemzeti érdek és becsület a nemzeti érzés és hazafiság mezébe öltöztetni. Emellett, vagy ezzel szemben mi néprajzkutatók, a népelet anyagi és szellemi területén az interetnikus kapcsolatok, a békés együttélés, az egymásra-hatás és kooperáció tényeit kutatgatjuk és soroljuk fel.

Az 1990-ben kirobbant ún. délszláv háború minden józan ésszel felfoghatatlan elemi és általános, spontán népi kegyetlenkedése újra felhívta a figyelmet e kérdéskör vizsgálatára; ti. honnan ez a „népi gyűlölet”?

Szemtanuk, átszenvedők százai és ezrei tudnák megerősíteni azokat a hihetetlenül hangzó személyes emlékezéseket, melyek arról szólnak, hogy ebben a háborúban az egymás szoros szomszédságában évtizedek, évszázadok óta élő emberek, nemzedékek során kialakult napi barátságos kapcsolatok után egyszerre ádá dühvel fordultak egymás ellen (a kifejezés talán nem pontos, mert az agresszivitás rendszerint nem volt kétoldalú). A sok eset közül néhány példa: a Drávaszögben az a szerb család üzte el a szomszéd házból azt a magyar családot, melynek évtizedeken át gyakori vendége, kiségitő munkása – napszámosa, szomszédja, jóbarátja volt. Szlavóniában Szentlászló magyar falut a vele csaknem összeépült szomszéd szerb falu nép pusztította el a hadsereg és más szerb önkéntesek segítségével, kíméletlen módszerességgel, nem kegyelmezve a templom épületének sem. Egy országosnak mondható politikai hatalom és helyzet egyszerre eddig nem sejtett gyűlöletet és ellenérzést szabadított ki és öntött egymásra a legiszonyosabb embertelenséggel, mint Vukováron és Gorazsde-ben.

Aligha lehet e tömeges vérengzést néhány bűnbak, háborús bűnös nyakába varrni. Itt a népcékben élő, a kultúrához tartozó, nemzedékek óta érelt, áhagyományozott megítélések, előítéletek, elszenvedett vagy annak vélt sérelmek gejzirként törnek fel a lélek mély rétegeiből. Igen, a népi kultúrának is lehetnek elítélhető, létező, negatív vonásai. Ezek feltárása, tisztázása a tudomány eszközeivel a néprajz feladata, és talán fontosabb, mint a békés együttélés tényeinek, az interetnikus kapcsolatoknak a tisztázása.

Ha visszatekintünk az utóbbi néhány évszázadra, a délszláv háborúhoz hasonló események sorára bukkanunk, szűkebb régiókban Közép-Európa délkeleti peremén. Kegyetlenkedésekről tudunk az első és második világháború ideje alatti és

utáni időkből, az 1848-49-es szabadságharc idejéből, a kuruc háborúk korszakából és a törökellenes felszabadító háborúk alatti és utáni időkből is.

Igaz és gyakran név szerint is kimutatható, hogy e vérengzések, kegyetlenkedéseknek voltak meghatározó kezdeményezői, vezérei, de egy-két ember önmaga nem okozhatta mindezt a szenvedést. Érvényes erre is az a vitathatatlan törvény, hogy egy nép csak azt a kulturális hatást, kezdeményezést követi, fogadja el, melynek befogadására, átvételére megérett, alkalmas. Így a felelősség nem hárítható át csak néhány vezető személyiségre. Ha a készség a követésre, a befogadásra jelen van, akkor ez a kultúra, a magatartás elfogadott része, tehát néprajzi vizsgálódás tárgya lehet.

Ember és ember közti összeütközésnek, egyszerűen a bűntényeknek, két oldala van: az elkövető és az áldozat. Az ütközésért mindkettő felelős, ha nem is egyenlő mértékben. A bűntényekkel foglalkozó tudománynak, a kriminalisztikának van egy ága, mely az áldozat szerepével, részességével foglalkozik – ez a viktimológia.

Két népcsoport összeütközésének is két oldala van a vizsgálat szempontjából is. Lényegében egy szomorú és véres esemény kulturális gyökereinek, feltételeinek tisztázása mindkét oldalon elfogultság nélkül kellene megtörténnie.

Természetesnek tűnik, hogy minden nép, mind a történeti-tudományos és szépirodalomban, mind a néphagyományban az ellen elkövetett bűntényeket, vérengzést tartja számon elsősorban, kevésbé azokat, amiket ő követett el másokon. Ugyanakkor eleve torz lenne az a kultúra-elemzés, melyet a sértett nép képviselői végeznének el a támadó, a bűnelkövető nép jellemzésére. Marad tehát az egyetlen biztos út, ha az illető, áldozattá vált nép a saját „viktimológiáját” végzi el, keresi annak okait, indítékait, mely az ellene elkövetett erőszakot, kegyetlenséget kiváltotta. Ezt elméletileg el is végezheti a tárgyilagosság reményében. Sajnos, a gyakorlatban erre még igazán egyik tudomány sem vállalkozott, sem a történelem, sem a néprajz, sem mi, sem szomszédaink. A marxista sémák szerint kialakított, politikai indíttatású hűntudat-szuggestív, az öngyalázás sokféle, tudományosság látszatába öltöztetett „objektív” történetírás láthatóan hatékony módszerével, magyarságtudatunk részben erre visszavezethető gyengeségével nem kívánok foglalkozni, de teljesen megkerülni sem tudom. Úgy gondolom, hogy ez inkább a történelem-kutatás és tanítás szintén elvégzendő kritikus vizsgálatába tartozik, főként az ifjúság történelmi tudatának erősítésére.

Melyik egy nép igazi arca, kultúrájának jellemzője; az amit a békés, barátságos egymásmellett-élés során mutat, vagy az, ami a sajnós nem ritka, de mégsem hosszantartó gyűlölet-korszakban kerül felszínre? Mindkettő jellemezheti ugyanazt a népet, mint kultúrájának színe és fonákja. Minden emberi tulajdonság kétarcú: a takarékoság fukarságig mehet, a meggondoltság gyávaságig, a szívéllyesség pazarlásig stb. A színéről fonákjára-fordítás azonban nem elkerülhetetlen és törvényszerű kényszerből fakad. Nemzedékek élhetnek anélkül, hogy egy kultúrának az árnyoldala drasztikus erővel megnyilvánulhatna. Emberek, egyének is leélhetik életüket úgy, hogy a bennük kimutatható, létező agresszív ösztön, jellemtulajdonság nem jut szóhoz, nem kap kitörési lehetőséget.

Az erőszakos viselkedés és az áldozattá válás feltételei, kulturális alapjai is hosszú időn át élhetnek anélkül, hogy megnyilatkoznának, egy történelmi pillanatban megelevenedhetnek.

A helyes, igazságon alapuló önismeret nélkül lehetetlen megismernünk másokat; helyes önismeret nélkül nincs helyes önbecsülés, s ez kizárja mások megbecsülését is. Önbecsülés nélkül nincs jövőkép és reménye a nemzetnek sem, mások becslése nélkül pedig lehetetlen a megbékkelés. Az itt következő írás ezért született meg.

”A könyörületes Úristen, minekutána megteremtette a világot, kiszabta valamennyi emberi nemzetiség sorsát és talentomát. A cigányt megtanította hegedülni, a németnek csavart nyomott a kezébe. Előszóltotta azután a zsidók közül Mózeset, és parancsolta neki: „Te pedig írd törvényt, és ha eljön az ideje, fészítsd meg a farizeusokkal az én szerelmetes fiamat, Jézust, miért is szenvedjétek sok bántalmakat és üldöztetést, de gondon lesz reá, hogy ömöljön felétek a pénz, miként a folyóvíz!”

Odaintette ujjával a magyart és ami játék keze ügyében volt, mind neki ajándékozta. „No fogja kegyelmed ezt a szép pár sarkantyús csizmát, ezzel a viasszal meg pödörje hegyesre a bajszát, hordja magasán az orrát és mulasson kedvére a cimboráival!”

Eléje somolygott a török. „Sok sütnivalód nem lesz, de karddal erőt vehetsz számos nemzetiségen.” A szerbnek egy kapát adott.

A bojárokat és fejedelmeket pipára, kávéra invitálta: „Magas nagyságtok éljenek gyönyörök közepette, gonoszságban és megatalkodottságban, méltóztassanak ezért templomokat és monostorokat emelni az én dicsőségemre.” – Előkerültek végül a havasiak és leborultak az Örökkévaló trónusa előtt. Az Úristen szánakozva tekintett le rájuk. „Hát ti boldogtalanok, miért késekedtek?” – „Azért késekedtünk Teremtő Atyánk, mert juhokkal és szamarakkal vagyunk és lassan járunk, meredek ösvényekkel, mély szakadékokkal viaskodunk, éjjel nappal hallgatunk, csak a kolompok szólnak. Asszonyaink és gyermekeink szállásai szűk helyen, sziklák és kövek közt vannak, villám és mennydörgés riaszt, rohanó vizek fenyegetnek. Széles mezőkért, nyájas rétekért és síma folyóvizekért eszedünk Te szent trónusod előtt. – „Csakhogy erősen elkéstedek – válaszolta szánakozva az Úr. – Kedvesek vagytok előttem, de hát mit csináljak? Azzal kell maradnotok, amit megszereztetek. Ráadásul csak könnyű szívet adhatok, hogy örvendezzettek magatoknak. Éljetek meglegedésben, muzsika, ital eljusson hozzátok és legyenek szép, szerelmesszívű asszonyaitok ...”

Ezzel a mesével indul Sadoveanu, a nagy moldvai író „A balta” című regénye, mely egy havasalji, román asszonyról szól. Az asszony miután hiába várta tavasszal haza a Duna-mellékén nyájaival telelő férjét, felkerekedik és felkutatja ura gyilkosait.

Nem kétséges, Sadoveanu a néphagyományból idézte ezt a mesét, az együtt élő népek egymásról alkotott sommás ítéletét, melyből még hiányzik az iskolai oktatással terjesztett „történelmi” előítélet.

Közel 100 évvel korábban egy bártfai magyar plébános szlovák híveit a krumpli-pálinkától óvandó – az ottani népesség többségét alkotók kelet-szlovák nyelvjárásában – tandrámát írt. A „Šenk palencne” első jelenete azzal kezdődik a színműben, hogy a hetyke magyar katona beront a kocsmába és hangos szóval – magyarul – bort parancsol. Ez a kép sem ellenséges a magyarok szempontjából, de kísértetiesen hasonlít a román regény kezdő képéhez.

Az eltelt másfél évszázad alatt az iskolában tanultak alaposan megváltoztatták ezt a „népi” elképzelést.

1988-ban a Taizé-i szellemben megtartott ökumenikus ifjúsági világtalálkozózn lakásomon két francia, két szlovén, két lengyel és két szlovák fiatal lakott három napon át. Minden este együtt vacsoráztunk, a két szlovák kivételével. Búcsúzáskor a két Bártfa környéki fiatal elnőzést kért tőlünk, hogy nem ültek le közénk. Mert mikor eljöttünk, mondták, öregjeink arra figyelmeztettek minket, hogy most abba az országba utazunk, ahol azok a nagyurak, grófok és bárók élnek, akik minket 1000 esztendőn át elnyomtak és gyilkoltak ... de most már látják, hogy maguk (a házigazdák) nem grófok ...

A legelső cseh krónikairó, a prágai Kozmasz Isten büntetéseként fogta fel a magyarok honfoglalását és ezt hangoztatta tovább Frantisek Palacky cseh történetíró és politikus nagyhatású, a múlt század közepén megjelent történeti munkájában. Palacky Bölcs Leo bizánci császár Taktika c. művének azzal a mondatával érvelt, hogy a magyarok a többi ismertetett néppel ellentétben, nem elégedtek meg azzal, hogy az ellenség a veszített csata után elmenekült, hanem üldözőbe vették, és teljesen megsemmisítették őket.

J. M. Vesely, a római Angelicum egyetem professzora szerint a magyarok megjelenése a Kárpát-medencében a Nagymorva Birodalom és a szláv térítés katasztrófális végét jelentette. A Magyarok, mint apokaliptikus idők harcos lavasai kiirtanak minden élőt, hogy helyükbe telepedhessenek. Ázsia küldöttei ők, akár a hunok, vagy később a tatárok, törökök. Egyben Isten büntetései, hiszen a szlávok, Szvatopluk fejedelem, kiűzték Szent Metód utódját, szent Gorazd pannóniai érseket és számos tanítványát, akik így bolgár földre menekültek s ott fejezték be a szent könyvek szlávra fordítását.¹

Ez a vélemény és a magyarok „rokonítása” is Bölcs Leo leírására és a Honfoglalás idejére megy vissza. 862-ben a Sváb Évkönyvek a hunok betörését emlegette. A Fuldai Évkönyvek 894-95-ben Pannoniában és Bulgáriában harcoló magyarokat avaroknak nevezi. Regino prúmi apát 906-ban Szittyáknak (szkitáknak) nevezi a magyarokat.² Ezt a sort sokszor megismétlik a történelem során: szittyák, hunok, avarok, magyarok, tatárok, törökök és oroszok; Keletről jött rablók, nomádok, kegyetlen és műveletlen vérengző hordák. A szlovák parlamentben, 1996-ban, amikor a magyar kisebbség fel akarta állítani a maga 1100 éves emlékművét, az egyik nagy szlovák párt vezetője így válaszolt: „Mit ezeknek a rabló nomádoknak!”

Napjaink szlovák iskolai tankönyvei is ebben a szellemben íródtak és a magyarokat a nemesekkel azonosítják. Csak néhány példát idézek: „A Rákóczi szabadságharcot az váltotta ki, hogy a császár meg akarta adóztatni a nemességet. A csehek (szabadságharca) esetében a Habsburgok megszegték a felséglevelet, tehát a felkelés jogos volt. Rákóczi esetében csupán a spanyol örökösödési háború adta helyzet kihasználásáról volt szó: a magyar nemesek kiváltságai érdekében ...” Másutt: „Szlovákia a XVIII. század elejéig hadszintér maradt. A törökellenes védelmi háborún kívül a népre nehezedett a magyar nemesség számos Habsburg ellenes felkelése is, amelyek többnyire Szlovákia területén zajlottak le.”³

¹ Somorjai Ádám: Kutatóórok. Budapest. 1996. 31-32. old.

² Györfly György: István király és műve. Budapest, 1997. 15. old.

³ Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Bp. 1990. 131-133. old.

A román tankönyvekből is csak azt az elemet emelem ki, mellyel a magyarokat a nemességgel azonosítják.

„Erdély 1699-ben Habsburg uralom alá került. Kezdetben a románok azt remélték, hogy az új uralom jobb életet fog nekik biztosítani. Valóban, egyes román ifjak Bécsben és Rómában tanulhattak ... Ugyanakkor a magyar és német nemesek fokozták a gazdasági kizsákmányolást és a nemzeti elnyomást, sokat elraboltak a románok telkeiből, növelték a robotnapok számát. A Horea, Cloșca és Crișán féle felkelésnek társadalmi és nemzeti jellege volt. S bár a felkelést leverték, de II. József megijedt a Horea vezette felkelés erejétől és 1785-ben eltörölte a jobbágságot.”⁴

1848-ról a román tankönyvekben az áll, hogy a magyar nemesek nem akarták felszabadítani a jobbágyokat, azokat pedig, akik erőszakkal foglaltak maguknak földet, a nemesek irgalom nélkül agyonlőtték. Ismeretes, hogy a Habsburgokhoz hű katonai és polgári igazgatás emberei, korabeli szóhasználattal a „Reakció” már 1848 őszén fellázította a románokat Erdélyben a magyarok ellen, s azok több helyen is megtámadták a földbirtokosokat és a nemzetőröket, és akiket elfoghattak, azokat kivégezték. 1848 decemberében már az Erdélyi Érchegységben is összecsapásokra került sor Iancu havasi emberei és a honvédek és nemzetőrök között. Zalatna, Nagyenyed, Abrudbánya, Verespatak és Gyulafehérvár magyar népének lemészárlása, a másik oldalon a havasiak házainak felgyújtása a magyar szabadságharc legszomorúbb fejezeteit jelenti.⁵

Bizonyára sok irányban szélesíthető és idézhető magyarságkép elemi közül most csak egynél szeretnék maradni. Tudniillik, hogy a magyar a nemessel, a földesúrral azonos. Bármennyire képtelen ez a józan ész számára – mégis igaz és létező képzet. Kialakulásának vannak torz, külföldi forrásai, de a mi saját történetírásunkat is felelősség terheli.

Kétségtelen, bizonyos büszkeség tölthette el a magyarokat, ha mint egykori rettegett ellenséget emlegetik Nyugaton. Például a kalandozások korából sokszor idézett litánia-szövegétét: „a magyarok nyilaitól ments meg Uram minket.” Közismert, hogy ma is sokan vallják büszkén eleink nomád voltát és rokonságát más nomád népekkel, elsősorban a világverő Attila hunjaival. Szomszédaink szájában és képzeletében azonban ehhez semmi dicsőséges és irigylésre-méltó büszkeség nem párosul, csak a másét jogtalanul és erőszakkal elvevő, vad, kegyetlen, műveletlen rablóé. Nehéz ezt megértetnünk honfitársainkkal, és tény, hogy mi sem becsüljük ezért azokat, akik nemrég még vándorló életformájukat folytatva lettek egyik nemzetiségünk tagjai.

Nem kívánom itt újra a közismert tudományos érvekkel lerombolni a honfoglalásról és Szent Istvánról kialakított sommás és torz képet. Ezzel szemben, a nyelvészet, régészet és a korabeli írott források bebizonyították: a honfoglaló magyaroknak fejlett földművelő kultúrája volt, ismerték és termelték a szőlőt, bort és gyümölcsöket, kiterjedt szántóföldeik és mesterséges vízvezető csatornáik voltak. Tehát nem voltak zsákmányból élősködő nomádok. Nem Szent István tanította meg őket német és szláv papok segítségével a letelepült életformára és nem ő volt, aki megismertette velünk a kereszténységet.⁶ Hiszen már nagyapja is keresztény volt és a honfoglalás idején eltemetett harcosok sírjaiban már megtaláljuk a kereszt jelét,

⁴ Szabolcs Ottó: i.m. 136. old.

⁵ Szabolcs Ottó: i.m. 162. old.; Székely Kis István György: Történelmi vázlat I.n: Csernavölgyi Antal: Fegyvert, s vitézt énekelek. Katonaplók a háborúkból. Bp. 1997. 19. old.

⁶ Györffy György: i.m.

Krisztus testével (a corpuszal) és kereszt alakú ereklyetartókat is ismerünk. A Nemzeti Múzeumban 1996-ban bemutatott honfoglaláskori régészeti leletegyüttesekben 11 kereszttel találkozunk. Az sem igaz, hogy Szent István politikai éleslátásból vetette fel velünk a kereszténységet, hogy ezáltal megmentsen minket a keresztény Nyugat megsemmisítő hadjárataitól. Az elmúlt esztendő Szent István napján egy ismert politikus és történész ünnepi beszédében is még ezt állította: ha nem vettük volna fel a keresztiséget István király akaratából, arra a sorsra jutottunk volna, mint a honok és az avarok. Maga ez az összevetés is sánta: a hunok valóban nagy birodalmat hoztak össze, miközben abban számszerűleg csak egy szűkebb uralkodó réteget jelentettek, nem egy népet. A keresztény Nyugat pedig még Szent István korában is többször megkísérelte erővel és fegyverrel legyőzni és elűzni a magyarokat, keresztény mivoltuk nem jelentett ebben akadályt. Nem akarom kisebbiteni Szent István érdemét, sőt, éppen kiemelném azt, hogy személyében megvalósította a keresztény király eszméjét, s ebben sem akkor, sem később nem találjuk párját Európában. Nem, erre egyáltalán nem vagyunk büszkék és nem ezt hangoztatjuk, hogy akkor mintát adtunk Európának kereszténységéből és emberségéből.⁷ Azt hangoztatjuk inkább, hogy a magyar számára csak a kard volt méltó, és kardjával meghódított népek lettek a szolgálai. A múlt század történészei Werbőczyre hivatkoznak. „A pórosztály Magyarországon nagyrészt azon bennszülöttekből származott, kiket a győzedelmes magyarok meghódoltatván szolgaságra kárhoztattak. Kálmán király a rabszolgaságot megenyhítette ..., az úrbér és a paraszti földhasználati jog elrendelésével”, - írta Horváth Mihály. „Önkéntes szolga, jobbágygá az lett, aki a győztes magyaroknak önként meghódolván, javaik haszonélvezetében meghagyattak, ezek sorsa jobb, mint akiket fegyverekkel tökéletes szolgaságra vetettek” - írta egy másik történész, Geröch Illés a Tudományos Gyűjteményben. Ekkortájt született magyarázat szerint a jobbágy szó azt jelenti, hogy azok a nemesek, akik nem akartak a hadba-hívó szóra fegyvert fogni, azt mondták, jobb az ágyban. Ezek lettek a nemesi jogoktól megfosztott jobbágyok.⁸

A honfoglaló magyarok utódai a nemesek, - ezt vallotta Pálóczi Horváth Ádámotl Hóman Bálintig, Szekfű Gyuláig és Deér Józsefig számos történész, ilyen vagy más, bonyolultabb formában.

Ezzel szemben a magyar társadalom mintegy 4 százalékra tehető a magyar nemesek aránya. Ez a 4 százalék adta volna a Kárpát-medence legnagyobb népének saját nyelvét és egyben a többinek közvetítő nyelvét?

A magyar nép túlnyomó többsége elmagyarosított, egykor legyőzött és szolgaságra vetett népek leszármazottja? Lényegében ezt sugallják azok a nézetek is, melyek szerint a honfoglalók lélekszáma nem érte el a 40 000-es számot. Mi magunk állítjuk tehát ezeket a képtelenségeket és adjuk tovább, vagy erősítjük meg szomszédainknak e tévtanait.

De menjünk tovább! „Miután nem tartozunk azok közé, akik a csodákban hisznek, s mindenütt a legegyszerűbb okokat keressük, mi csak arra figyelmeztetjük kutatóinkat, hogy a magyar faj sohasem tűnt ki művészeti hajlamai s a művészet gyakorlata által, még a mostani híres művészeink megmagyarosított nevei is mind arról tanúszkodnak, hogy nem a török-tatár, vagy ha jobban tetszik ural-altáji, hanem a

⁷ Andrásfalvy Bertalan: A Honfoglalásról és Szent Istvánról. Távtalok. 1996. 32. s.z. 739-747. old.

⁸ Tóth Zoltán kézirata a Magyar Néprajz c. sorozat számára. Szerk.: Paládi-Kovács Attila (megjelenés alatti)

bevándorolt árja népek fiait tűnnek ki a művészetek terén” – írta többek közt a múlt század nagyhatású közírója, Pulszky Ferenc.⁹

Ebből következik az a leegyszerűsített kép szomszédainknál, hogy a magyar nem is nép, hanem nomád urak kis csoportja, amelyik a békés kárpát-medencei népeket, elsősorban a szlávokat, ezer éven át kizsákmányolta, kifosztotta, elnyomta, kiirtotta ... A szlovák felfogás szerint ezek a szlávok a Duna medencéjében a mai szlovákokkal voltak azonosak. Trianonnak volt egy olyan változata is, hogy egyáltalán nem lett volna többé Magyarország, vagyis az uraknak az országa.

A múlt évben megjelent pompázatos kiadású Magyarok Krónikájának néhány szerencsétlen megfogalmazása egyenesen táplálja szomszédaink előítéletét arról, hogy a nomád, rabló, civilizálatlan magyarok annakidején kiirtották a békés szláv-szlavák lakosságot, hogy helyére telepedhessenek. Idézek a műből: „Hasonlóan a többi nomád néphez, a föld magántulajdonának fogalmát sem ismerik. Sátorban laknak. Számukra semminek, ami a települt életmódhoz tartozik, nincs különösebb értéke. Az emberi élet értéke is csekély. Az ellenség teljes elpusztítása, gyermekek, anyák megölése is természetes velejárója a harcoknak”.

„Új kapcsolatszerveződési szokások alakulhattak ki. A nomád településviszonyokkal összehasonlítva mint gyakoribb a beszéd-érintkezés, az emberek több szót váltanak egymással, a nyelv maga mind kifinomultabb lesz. Évszázadokra elnyúló átalakulás kezdődik meg az életmód területén is. A köznapi emberek lovagláshoz évszázadok alatt idomult „karika” lába természetesen generációkon át tudott csak hozzászokni az eke utáni egyenes járáshoz.”¹⁰

Immár három éve, hogy a romániai magyar katolikus egyház visszakerete elkobzott ingatlanait, amit a görög-keleti román egyház használt. A román válasz így hangzott: „Igaz, hogy erre megszületett a törvény, de hiszen ti jól tudjátok, ti urak voltatok csak, itt minden a román nép vérének és verejtékével épült.”

Vajon honnan vehették, veszik érveiket ?

⁹ Idézi László Gyula: A honfoglalók földművelése és állattartása. In: Magyarság agrártörténete. Szerk.: Orosz István, Für Lajos, Romány Pál. Bp. Bp. 1996. 15.old.

¹⁰ Magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Ferenc. Magyar Könyvklub. Officina Nova. Bp. 1995. 8-9.old.

Szarka László

Kisebbségek, konfliktusok – kutatás Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhelyről

1989 után a magyarországi kisebbségkutatás igen gyorsan intézményesült: a hazai kisebbségek egyetemi-főiskolai, önkormányzati, múzeumi kutatócsoportjai, intézetei mellett a határon túli magyar kisebbségek helyzetét vizsgáló kutatások is fokozatosan otthonra találtak a különböző tanszékeken, múzeumokban, könyvtárakban és önszerveződő tudományos műhelyekben.* A Magyar Tudományos Akadémia valamennyi társadalomtudományi intézetében évtizedek óta folynak magyarországi, kelet-közép-európai kisebbségi, etnikai tárgyú kutatások.

Glatz Ferencnek, az Akadémia elnökének a kezdeményezésére 1996-ban „nemzeti stratégiai kutatási” program kezdődött az akadémiai intézethálózat égisze alatt. Ennek részeként ez év májusától indult a – Kisebbségi kérdés Közép-Európában nevet viselő projekt. A program 1998. április 27-i nyitórendezvényén Glatz Ferenc, az akadémia elnöke a hazai és az európai kisebbségkutatás feladatait vázolta előadásában, amelynek részeként közreadta kutatáseleméleti téziseit. A projekt szervezeti alapját az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely jelenti, ahol jelenleg hat 35 éven aluli fiatal kutató, illetve programszervező dolgozik. Az interdiszciplináris projektben hat akadémiai intézet (a Történettudományi, Szociológiai, Nyelvtudományi, Földrajzi, Néprajzi Intézet, valamint a Regionális Kutatások Központja) vesz részt s hozzájuk társult a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete és az Európa Intézet.

A jövő évben egy-egy kutatási programba igyekszünk bevonni a hazai és szomszéd országokban működő kisebbségkutató intézeteket, csoportokat. Így például közös kisebbségjogi kutatási programot készítünk elő a kölni Keleti Jogi Intézettel, a magyarországi szlovákok, románok és a szlovákiak, valamint a romániai magyarok asszimilációját vizsgáljuk majd közösen a kassai Társadalomtudományi Intézettel és a békéscsabai Szlovák Kutatóintézettel, a pozsonyi Mercurius Társadalomtudományi Csoporttal, a kolozsvári Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékével, a csíkszeredai Antropológiai és Regionális Intézettel, és a dunaszerdahelyi Fórum Intézet komáromi Etnológiai Központjával.

Az első évben a projekt alapját azok a már megkezdett kutatási programok alkotják, amelyeket a résztvevő intézetek munkatársai végeznek. Ezek közül a legjelentősebb a Kontra Miklós (MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály) vezetésével a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát és kétnyelvűségét vizsgáló kutatás. Emellett Kocsis Károly vezetésével folyik a Kárpát-medence országaiiban az etnikai térszerkezet történeti alakulását feldolgozó történeti-földrajzi, térképészeti vállalkozás. Az MTA Történettudományi Intézete és a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete közös projektje egy összehasonlító magyar kisebbségtörténeti program, amelynek részeként források, kronológiák és egy összefoglaló kézikönyv szerepel a tervekben.

* A hazai kisebbségi műhelyekről jó áttekintést ad a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatalának honlapján található Kisebbségkutatás nevet viselő oldal: www.meh.hu.nekh.

A hazai kisebbségek problémái közül Csefkó Ferenc (MTA Regionális Kutatások Központja Dél-Dunántúli Intézet) vezetésével készül a kisebbségi önkormányzatok első négyéves ciklusának tapasztalatait összegző tanulmánykötet. Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely kezdeményezésére az év végén jelenik meg az „Újratanulható a kisebbségek nyelve a hazai kisebbségi iskolákban” című kutatási program eredményeit összegző tanulmánykötet.

A cigányság kutatásában Kemény István az elmúlt évek kutatásait összegző könyvet jelentet meg a nemzeti stratégiai kiadványsorozatban, s a jövő évben jelenteti meg a cigányság munkanélküliségét és a feketegazdaságban való részvételét vizsgáló kutatások eredményét.

Az Akadémia – Kisebbségi kérdés Közép-Európában című kutatási programja, és az annak szervezését, irányítását ellátó Akadémiai Kisebbségkutató Műhely az akadémiai társadalomtudományi intézethálózatban rejlő interdiszciplináris kutatási lehetőségeket, illetve a kül- és belföldi szakmai együttműködéstől remélhető koncentrált kutatási érdeklődést jobban felhasználva igyekszik a nemzetközi tudományosság figyelmét ráirányítani a térségünkben élő kisebbségek sajátosságaira. Ennek megfelelően a havonta sorra kerülő Műhely-viták egyik visszatérő témájaként szeretnénk alaposan kielemezni a kisebbségek tipológiai problémáit, a kelet-közép-európai kisebbségi kérdés összehasonlító vizsgálati szempontjait, valamint a századunk során a Kárpát-medencében lezajlott etnikai változásokat.

A 20. század végi Kelet- Közép- és Dél-Kelet-Európa legújabb nemzetiségi térképén az előző évtizedek állapotával összehasonlítva erőteljes szegregációs-asszimilációs folyamatok hatását tapasztalhatjuk. Jóllehet ezek a folyamatok, amelyek esetenként akár két-három évszázada, más kisebbségek vonatkozásában csupán néhány évtizede vagy éppen csak egy-két éve módosítják az egyes etnikai csoportok identitását, alakítják át településszerkezetét, csökkentik lélekszámát, s ezzel együtt belső kohézióját, összetartozás-tudatát, térségünkben újra-és újra annyi feszültséget halmoznak fel, hogy a lappangó és nyílt etnikai-nemzetiségi konfliktusok Kelet- Közép- és Délkelet-Európának továbbra is jellegadó sajátosságai.

A Kárpát-medence legtöbb mai nemzeti és etnikai kisebbségei az 1918-1920. évi és az azóta lezajlott további államjogi változások eredményeként, legtöbbször akaratuk ellenére, minden történeti előzmény nélkül jöttek létre. Ezek a – települési helyzetük, településszerkezetük szerint az egyre erősebb szórványosodás ellenére jórészt kompakt, határmenti – kisebbségek az európai népcsoportoknak abba a típusába tartoznak, amelyeket a kialakulásuk jellege szerint kényszerközösségeként határozhatunk meg. Identitásukat erős nemzeti kötődés, azaz az eredeti nemzeti közösséggel való azonosulás és az eredeti kulturális közösséghez való tartozás igénye jellemzi. Nyelvhasználatukat pedig a kétnyelvűség rohamos terjedése ellenére is az anyanyelv dominanciája határozza meg.

A régió kisebbségeinek második nagy csoportját azok a több száz éves kisebbségi múlttal rendelkező történeti vagy maradványkisebbségek alkotják, amelyek már a 20. századi változások előtti időkben belső vagy külső migráció eredményeként jöttek létre, nagyobb részt modern polgári nemzeti közösségük, irodalmi nyelvük kialakulása előtt. A 20. századi határváltozások során nyelvsziget-, illetve enklávészerű településszerkezetük miatt nem volt lehetséges, hogy ahhoz az új nemzetállamhoz csatolják őket, amelybe származásuk, nyelvük szerint tartoznak. Az ő esetükben a 20. századi nagypolitikai döntések, államjogi változások nem jelentettek olyan erős kényszert, mint az előbbi típus esetében. Kialakulásuk, történeti fejlődésük sajátosságai

miatt erősen asszimilálódott közösségeket alkotnak, amelyeknek belső kohéziója különösen a 20. század második felében nagyon meggyengült, nyelvhasználatukat a kétnyelvűség gyakorlatának visszaszorulása, a többségi nyelv dominanciája, azaz a nyelvváltáshoz közeli állapot jellemzi.

A harmadik kelet-közép-európai kisebbségtypust – Kende Péter kifejezését használva – a transznacionális népcsoportként meghatározható cigányság jelenti, amelyet a térség országaiban származás és nyelvhasználat szerint különböző roma csoportok, törzsek alkotnak. Az utóbbi évtizedek során azonban valamennyi térségbeli országban a cigány társadalomban a korábbi törzsi sajátosságok fokozatosan elhalványulnak, ami a belső nyelvi-kulturális eltérések mellett az életmódbeli, foglalkozási és nyelvhasználati különbségek megszűnését eredményezi. A cigányság tömegesebb méretű asszimilációjára csak a nyelvhasználat szintjén került sor, a cigány tömegek szociális elesettsége, a mindmáig súlyos műveltségi deficit és az 1989 utáni tömeges munkanélküliség hatására az éppen csak kibontakozott akkulturációs folyamatok elakadtak, s helyette az erős szegregációs tendenciák nyomán sok helyen cigány többségű városi övezetek, vidéki telepeket és kistrégiók jönnek létre.

A Kisebbségkutatás mostani számában az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely programjaihoz kapcsolódó tanulmányokból, illetve a Műhely fiatal munkatársainak dolgozataiból adunk közre egy válogatást. Reményeink szerint a mostani alkalom egy hagyományteremtő kezdet lesz, s a hetedik évfolyamában járó Kisebbségkutatás – amely eddig is sokat tett a vonatkozó kutatások bemutatása és serkentése érdekében – a továbbiakban is fóruma lesz a Műhelyben folyó tudományos munkának.

Cseh-szlovák dokumentum a kisebbségi kérdés bilaterális rendezéséről (1939)

1938. november 2-án gróf Galeazzo Ciano olasz és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter döntőbíráskodása alapján Kánya Kálmán magyar és Frantiassek Chvalkovsky cseh-szlovák külügyminiszter ellenjegyzésével került sor az első bécsi döntés aláírására, amely eldöntötte a müncheni szerződés után kirobbant csehszlovák-magyar határvitát. A bécsi döntés megvalósításával kapcsolatos technikai kérdések megoldására cseh-szlovák-magyar kormányközi vegyes bizottság alakítására kötelezte a két felet a bécsi döntés határozatának negyedik és ötödik pontja: „A terület átengedésből adódó részletkérdéseket, különösen az állampolgárság és az optálás kérdéseit magyar-csehszlovák bizottságnak kell rendeznie. Hasonlóképpen magyar-csehszlovák bizottságnak kell megállapodnia a Csehszlovákia területén megmaradó magyar nemzetiségű egyének és az átengedett területeken megmaradó nem magyar nemzetiségű egyének védelmére vonatkozó közelebbi rendelkezésekből. Ez a bizottság gondoskodik különösen arról, hogy a pozsonyi magyar népcsoport ugyanolyan helyzetbe jusson, mint a többi ottani népcsoport.”¹

A bécsi döntés értelmében Magyarország 11 830 négyzetkilométernyi területsávot kapott vissza, valamivel több mint egymillió lakossal. E területek a hivatalos csehszlovák adatok szerint is magyar többségűek voltak. Az 1938. december 15-ei magyar népszámlálás a lakosság 84,5%-át találta magyarnak és csupán 11,9%-ot szlováknak. A cseh-szlovák területen maradt magyarok létszáma ugyancsak 1938-as adatok szerint 67502 fő, ami az összlakosság 2,49%-át jelentette.²

Mindkét országban továbbra is jelentős számú kisebbség élt, s velük együtt a nemzetiségi problémák is megmaradtak, ami indokoltta tette a kétoldalú tárgyalásokat a kisebbségi kérdés rendezésére. Ennek érdekében a két állam képviselői felvették egymással a kapcsolatot, megállapodtak egymással, hogy a bécsi döntés nyomán támadt kérdések rendezésére létrehozott közös kormányközi bizottság mellett külön kisebbségi albizottság készít elő egy államközi kisebbségi megállapodást. Az albizottság cseh-szlovák tagozatának személyi összetételéről 1938 novemberében már döntés született. A cseh-szlovák delegációban a következők kaptak helyet: Dr. Daniel Rapant Dániel egyetemi tanár, Anton Straka, a cseh-szlovák külügyminisztérium miniszteri osztálytanácsosa, Dr. Jozef Cieker titkár, Anton Granatier a Slovenská liga főtitkára, Július Husnaj főtanfelügyelő. Az albizottság magyar tagozatának tagjai: Dr. Pataky Tibor miniszterelnöki államtitkár, Dr. Oszvald György miniszteri tanácsos, Dr. Sebestyén Pál miniszteri tanácsos.³ A bécsi döntés határozata értelmében a területmegállapító (határkijelölő) bizottság mellett például külön albizottság foglalkozott az amnesztiában részesítendőekkel, az állampolgársági, halászati, erdészeti, gazdasági, közlekedésügyi kérdésekkel.⁴

¹ Magyar Törvénytár, 1938. Döntőbírói határozat 5-6. pont

² Popély Gyula: A müncheni szerződés & Magyar Szemle 1933. 11. száma.

³ Jozef Tiso miniszterelnök a cseh-szlovák tagozat tagjainak kinevezéséről, 801/1938. 1938. November 22., Slovensky národný archív /továbbiakban: SNA) Bratislava, Slovenská liga 72. doboz

⁴ SNA Bratislava, Vládny Delegát pri Ministerstve Zahranicnych veci-2-es doboz, 15225/V1-4/39 számú irat

A kisebbségi albizottság működését mindkét fél komoly szakmai előkészületekkel alapozta meg. A csehszlovákok egyeztettek Jozef Tisóval is. A vele történt megállapodás értelmében a tárgyalásokban a fő hangsúlyt a két állam viszonyában a reciprocitásra kellett volna fektetni. Dr. Stodola az 1939. január 19-ei egyeztetésen például kifejtette, Csehországban a Morva területekre vonatkozóan a cseh-német megállapodásban a reciprocitást nem fogadták el, ezért a két fél nem tud retorziókat alkalmazni és ez rendkívül kedvezőtlen helyzetet teremtett az ottani kisebbség számára. Dr. Rappant kifejtette, hogy százezer magyar él Szlovákiában és hatszázezer szlovák Magyarországon. A reciprocitás elvének alkalmazására példaként a következőket hozta fel: amennyiben Magyarországon a szlovákoknak egyetemet adnak, cserébe a Szlovákiában élő kisebb lélekszámú magyarságnak nem egyetemet, hanem csupán két tanszéket kellene juttatni.

Anton Granatier, a szlovák Nemzeti Tanács titkára azt javasolta, hogy a Magyarországgal kötendő kisebbségi szerződés mintájának a lengyel-észti, illetve a cseh-szlovák kétoldalú kisebbségi megállapodásokat tekintsék.⁵

A Cseh-Szlovák-Magyar Kisebbségi Albizottság tárgyalásaira 1939. február 9-én, majd március 2-3-án került sor.⁶ Mind a prágai, mind pedig a budapesti Külügyminisztériumban irányelveket dolgoztak ki a kétoldalú kisebbségi tárgyalásokhoz.

A magyar álláspontból kitűnik, miért volt fontos a kormány számára a kisebbségi szerződés megkötése. A külügyminisztériumban 1939. február 8-án Csáky rövid értekezletet tartott, amelyen részt vettek: Kuhl Lajos, Barthely Tibor és Sebestyén Pál, s a következőket adta elő: „A csehekkel olyan megállapodást kössünk a bécsi döntés alapján, amely megállapodás sikerrel legyen felhasználható az erdélyi és jugoszláviai magyarság érdekében. Tekintettel arra, hogy az erdélyi magyarság de facto népközösségi szervezetet kapott, ezt el kell érni, és el kell fogadni cseh viszonylatban is. A megegyezést feltétlenül csak a most visszacsatolt területeken lakó szlovákokra és ruténekre kell kötni. E terület szerződésileg kedvezményezett terület. Ha csak arra a területre kötjük az egyezményt, a békési és pest megyei többséget nem vonjuk be és a németek sem jöhetnek evvel a követeléssel, mert hiszen egy külön ad hoc esetben kötött egyezmény alapján speciális jogokkal bíró területre köttetik az egyezmény.”⁷

A magyar kormány tehát azt szerette volna, hogy a cseh-szlovák-magyar kisebbségi egyezmény olyan precedenst teremtett volna, amely a többi szomszéd ország és a „népközösség” felé a magyar érdekeknek megfelelően szintén felhasználható lett volna.

A prágai külügyminisztérium álláspontját 1939. január 3-án Anton Straka – a budapesti csehszlovák követség egykori kulturális tanácsosa, a csehszlovák-magyar kulturális közeledés, irodalmi kapcsolattartás ismert közvetítő személyisége vetette papírra. Ezt az eddig ismeretlen feljegyzést, amelynek szlovák fordítására a Cseh-Szlovák Külügyminisztérium szlovák kormányképviselőjének iratai közt a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban sikerült rátalálnom, az alábbiakban magyar fordításban teljes terjedelmében közöljük.

⁵ Dr. Daniel Rapanak, a kisebbségi albizottság cseh-szlovák tagozata elnökének 1939. február 7-i 172/1939. sz. jelentése Slovenská liga 72. Doboz SNA, Bratislava

⁶ DIMK II kötet 305. számú irat a Magyar külügyminiszter irányelvei

⁷ Jegyzőkönyv a cseh-szlovák kisebbségi bizottság munkájáról 1939. január 31/1939. sz. irat. SNA, Slovenská liga 72. Doboz.

A cseh-szlovák-magyar kormányközi bizottsági tárgyalások 1939. január 26-án kezdődtek, és különösen az állampolgársági, gazdasági ügyekben a konkrét megállapodások küszöbéig jutottak. Egyezmények aláírására azonban már nem kerülhetett sor, mert a nagypolitika beleszólt az események alakulásába.

Németország 1939. március 14-én elfoglalta a maradék Csehszlovákia területét és a német haderő Szlovákia nyugati területére is bevonul az úgynevezett védelmi övezet biztosítása céljából.

1939. március 14-én megalakult a Tiso-féle Szlovák Köztársaság és a München utáni második Cseh-Szlovák Köztársaság pedig felbomlott.

A magyar-(cseh)szlovák tárgyalások egy időre megszakadtak, s csak 1939 végén a szlovák kormány által kijelölt kormánybizottsággal folytatódtak tovább.

Irányelvek a Csehszlovákia és Magyarország közötti kisebbségi problémák rendezésére⁸

El kell ismertetni a kisebbségeknek az anyanemzettel való nemzeti, szellemi és kulturális egységének alapelvét. Tiltani kell az erőszakos asszimilációs törekvéseket, valamint az az adott nemzetiséghez való tartozás vállalásának akadályoztatását.

Biztosítani kell szóban és írásban az anyanyelv szabad használatát a személyi, hivatali, gazdasági érintkezésekben, valamint a sajtóban és a nyilvános gyűléseken.

Ebből kifolyólag semmilyen hátrány nem érheti a nemzeti kisebbségekhez tartozók tagjait.

Biztosítani kell a nemzeti nevelés lehetőségét a nemzeti kisebbségek tagjainak a kultúra, gazdaság, egyházi élet valamennyi területén, valamint a gyűlkezőzési szabadságot is.

Biztosítani kell ezeknek a nemzeti kulturális, gazdasági és egyházi egyesületeknek a saját önkormányzatát és azok szabad fejlődését.

Biztosítani kell a különböző folyóiratok és kiadványok akadálytalan kiadását valamint, az irodalom, tudomány, és szaktudományos folyóiratok megjelenését az anyanyelven és ezt a saját nemzetük szellemében.

Biztosítani kell a jogot, hogy a kisebbségeknek anyanyelvi és nemzeti szellemű iskolákat alapíthassanak és tarthassanak fenn. A nemzetiségi iskoláknak biztosítani kell az önkormányzati jogát.

Biztosítani kell az anyanyelv szabad használatát az egyházi élet területén és a nemzetiségi felekezetek teljes önkormányzatát. Biztosítani kell a papi utánpótlás nevelését a nemzetiségi ifjúság soraiban.

A választásoknál és hivatásuk megválasztásában semmilyen hátrány nem érheti a nemzeti kisebbségek tagjait, valamint a nemzetük felvirágoztatása érdekében a kultúra, nemzetiségi, gazdasági területeken kifejtett tevékenységükért.

A gazdasági kérdésekben a nemzetiségi kisebbségek tagjai számára biztosítani kell a teljes körű egyenjogúságot, valamint a tulajdon megszerzésének és megtartásának jogát.

Biztosítani kell az anyanemzettel a nemzeti és a kulturális kapcsolatokat, főleg a kulturális tennékek és az irodalmi művek szabad cseréjét. A nemzetiségek szabad utazását, egyben lehetővé kell tenni számukra a gazdasági és kulturális rendezvényeken való részvételt.

A törvényekben is egyformán biztosítani és védeni kell ezeket a jogokat. Biztosítani kell a reciprocitás elvét. A nemzetiségi kisebbségnek deklarálniuk kell az állam iránti a lojalitásukat, abban az országban, ahol az államnemzettel harmonikus egyetértésben élnek, de a saját nemzetiségi életének és fejlődésének teljes biztosítása mellett. A két szomszédos állam és nemzet között ezek a jó és tartós viszonyoknak az alapjai.

Kisebbségi irányelvek és a szlovák – magyar problémák

1.

Csehszlovákiában a kisebbségi kérdéseket az államfordulat után törvényi szabályozás útján orvosolták, ezzel szemben Magyarországon elsődlegesen a kormányrendeletekkel igyekezett rendezni a felmerülő problémákat.

A Csehszlovák megoldás a parlament felügyelete alatti és annak egyetértésével történt. Törvényerejű hatálya volt és csakis a parlament által, törvényes formában lehetett megváltoztatni vagy megszüntetni. Ezzel szemben

⁸ Cseh-szlovák Külügyminisztérium 1939. január 3-i 1441/VI-4/39 sz. átírtára a Szlovák Nemzeti Tanácsnak (mellékletek). SNA Bratislava, : Slovenská liga – 72.doboz

Magyarországon a kormányrendeletek nem tartoztak a parlamenti felügyelet alá. A kormány bármikor megváltoztathatta vagy visszavonhatta rendeletét a parlament tudta és közbeavatkozása nélkül.

II.

A csehszlovákiai magyaroknak minden akadályoztatás nélkül jogukban állt politikai pártokat alapítani és ezekben valódi szabadságjogaik voltak. A magyar nemzet "megbecsült" és titkos választás útján választott képviselői bekerültek a parlamentbe, s ott valódi jogörökkel rendelkeztek.

Képviselőik saját anyanyelvüket szóban és írásban egyaránt szabadon használhatták. A magyar törvényhozóknak szólásszabadságuk volt, szabad mozgásterük, akármikor elutazhattak külföldre vagy Magyarországra.

A kisebbségek magyarországi egyesületeinek egyáltalán nincsenek politikai szabadságjogaik. A német kisebbség nemzetiségi politikai pártot próbált alapítani, de ezt a kormány nem tette lehetővé. A magyarországi kisebbségeknek nincs saját szabadon választott képviselőjük a parlamentben.

III.

A csehszlovákiai magyaroknak mindenütt arányos képviseletük volt a községekben, városokban és az országos bizottságokban. A fenti intézményekben is teljes szabadságuk volt az anyanyelv használatában.

A magyarországi szlovákoknak hasonló érdekképviseletük nem létezett és most sincs még azokban a községekben sem, ahol a lakosság többségét alkotják, s nincs lehetőségük anyanyelvük használatára sem.

IV.

Nálunk a magyaroknak mindenütt, ahol a lakosság túlnyomó többségét alkották, lehetőségük volt, arra hogy a hirdetményeiket, felirataikat, utcák neveit magyarul írassák ki, és ezt szigorúan betartatták.

A kereskedelm területén például: az üzletek felirataiban is érvényesült a magyar nyelv használata, még azokon a területeken is, ahol nem alkotott túlnyomó többséget a magyarság, elsősorban Pozsonyban és Kassán.

Magyarországon a szlovákok sehol még a gazdasági vagy a hivatali életben se használhatják nyelvüket még azokban a községekben sem, amelyek túlnyomórészt nemzetiségi lakosságnak, így ott nincsenek felirataik vagy hirdetményeik se anyanyelvükön

V.

A szlovákiai magyaroknak valóban voltak állami, egyházi, magán, elemi, polgári, közép és szakiskoláik, ahol magyarul tanulhattak. Az oktatás nemzeti szellemben és magyar nyelven folyt.

A tanítást magyar nemzetiségű tanárok végezték ők képesítésüket magyar oktatási tanintézetekben szereztek és a magyar tanítói egylet keretében, működtek.

A magyar gyerekeknek a kilencven százaléka magyar elemi iskolába járt.

Ezzel szemben a magyarországi szlovákoknak csak 55 olyan elemi iskolájuk volt, ahol a gyerekek hetente egy-két órát tanulhattak szlovákul imi és olvasni, de a többi tantárgy oktatási nyelve magyarul folyt.

Szlovák tanítóképző intézet itt nem létezik. A szlovákoknak – kivéve ezt a néhány elemi iskolát – nincs polgári, közép vagy szakiskolai oktatásuk szlovák nyelven. A tanítás ebben az ötvenöt községi iskolában is tiszta magyar szellemben történik. A szlovák órákat kivéve a gyerekeknek egymás közt sem szabad szlovákul beszélni. Magyarországon ezekben az iskolákban összesen százhatvan tanár tanít, de közülük csak hárman vallották magukat szlovák anyanyelvűnek stb. Így az oktatást magyarokra bízzák vagy asszimilált szlovákokra.

A szlovák nyelvű olvasókönyvek csak fordításai a magyar könyveknek és magyar nemzetudattal vannak átitatva, nem találni bennük egy szót sem a szlovákokról, nyelvükről, kultúrájukról, irodalmukról, de még egy idézetet vagy verset sem egyetlenegy ismert szlovák írótól.

De így is a szlovák gyerekek 47 százaléka elemi osztályait magyar tannyelvű iskolában kénytelen elvégezni, ahol szlovákul egy szót sem hall. Magyarországon rengeteg magyar tannyelvű iskola található szlovák többségű községekben.

Magá Bethlen is elismerte, hogy a kormány által a kisebbségi iskolákról hozott törvények nem kerültek megvalósításra.

Azokat a fent említett szlovák iskolákat is nagy többségében az evangélikus egyház tartotta fenn és nem az állam.

A magyarországi szlovák ifjúság nem tanulhatott hazájában, de Szlovákiában sem, ugyanis aki ezt megpróbálta az üldöztetésnek tette ki magát. Ezzel szemben a szlovákiai magyar gyerekek száza Magyarországon tanultak.

VI.

A szlovákiai magyarok több mint ezer különböző kulturális egyesülettel, mintegy százharminc sport klubbal, és saját kulturális központokkal rendelkeznek, amiknek irányításáról saját maguk gondoskodnak.

A magyarországi szlovákoknak lehetőségük sincs, hogy saját kulturális egyesületeket alapíthassanak. Egyedül csak a "Magyarországi Szlovák Közművelődési Egyesület" létezik, de ez is csak imutatóban, a statisztika és propaganda céljából, semmilyen tevékenységet nem folytat egy évkönyv kiadásán kívül.

A szlovákok kéréseit, hogy szlovák kulturális egyesületeket alapíthassanak, eddig a magyar kormány elutasította. Az egész békécsabai vidéken, ahol a szlovákok tömegei élnek a szlovákoknak egyetlen egy kulturális egyesületük sincs.

Csak Budapesten létezik egyetlen egy szlovák katolikus egyesület, amelyet még a világháború előtt alapítottak: évi négy-öt kulturális estet szervez, amellyel semmiféleképpen nem állíthatja meg az elmagyarosodást.

Békéscsabán egy sportklub utazást szervezett Szlovákiába és meghívta a "Bratislava" nevű sportklubot Békéscsabára, erre válaszképpen feloszlatták a klubot.

A magyarországi németeknek vannak saját kulturális egyesületeik, de ezekben a magyar kormány tölti be az irányító szerepet. A kormány határozza meg az elnök személyét, a bizottsági tagokat, így az egyesületeknek nincs belső autonómiája, tevékenységüket a kormány irányítja. Míg a német egyesületeknek vannak alegységei és fejlesztési tevékenységet is folytatnak, addig a szlovákoknak erre nincs lehetőségük.

VII.

A szlovákiai magyaroknak nyolc politikai napilapjuk és egy sor hetilapjuk van. Bármikor szabadon alapíthat folyóiratot, amiben szabadon írhatnak és kritizálhatnak az egész politikai, kulturális és gazdasági életet. A folyóiratokat csak bírósági határozattal tilthatták be.

A magyarországi kisebbségeknek nincs lehetőségük folyóiraik szabad alapítására, ehhez engedélyekkel kell rendelkezniük a kormánytól.

A békéscsabai szlovákok kérelmét, hogy politikamentes kulturális újságot adhassanak ki, a kormány eddig mindig, elutasította. Az indokuk az volt, hogy nincs rotációs papírjuk.

Így a magyarországi szlovákoknak csak egy szlovák nyelven írott hetilapja van, de ez éppen a szlovákokkal szemben ellenséges hangvételű. A szlovák nemzetiességük jogait semmibe veszi és a magyar kormány pénzügyi támogatását élvezi. Ezen kívül létezik egy evangélikus havilap és egy évente tíz alkalommal kiadott folyóirat – ez minden.

VIII.

A szlovákiai magyarok szövetséget, egyetemet alapíthattak; megvoltak a saját pénzügyi és gazdasági intézeteik, egyesületeik. A magyarországi szlovákoknak ezzel szemben semmi hasonló intézményük sincs.

IX.

A szlovákiai magyaroknak – különösen a reformátusoknak – megvolt a teljes egyházi autonómiájuk, magyar püspökségeik, teológiai főiskolájuk és egyéb iskoláik.

Teljes szabadságjoguk volt az evangélikusoknak is, és a katolikusok is hasonló jogokkal bírtak.

A magyarországi szlovákoknak nincsenek szlovák evangélikus püspökségeik, teológiai főiskolájuk, iskoláik.

Az evangélikus püspökségek maguk is magyarosítanak, az evangélikus szemináriumokban tisztá magyar szellem uralkodik. Azokat a teológusokat, akik szlovák érzelmeik, elbocsátják.

A katolikus papok is magyarosítanak. Az evangélikus és katolikus egyháznak nincsenek olyan elemi iskolák, amelyek szlovák tanítási nyelven és szellemben nevelnének.

X.

A szlovákiai magyaroknak két állandó színházuk van, több szintársulatuk, több száz magyar népkönyvtáruk, gazdag előadói tevékenységük, népi akadémiáik stb. A magyarországi szlovákoknak ezzel szemben ezek a lehetőségek nem léteztek, és ma sincsenek meg.

Itt is, ott is híreket hallani a műkedvelő színházi előadások feltűnéséről, de ugyanígy lehet hallani híreket arról, hogy nem engedték meg a szlovák amatőr színházi társulatok fellépéseit.

XI.

A magyar írók, újságírók szabadon utazhattak Magyarországra, ott előadó esteket szervezhettek, ankétokon és tudományos tanácskozáson, vitákon vehettek részt. A szlovák kultúra képviselőinek Magyarországról nem lehetett egyáltalán Szlovákiába utazni és ott nyilvánosan fellépniük.

A magyarországi szlovák településekre a szlovák íróknak és színészeknek sem volt szabad utazniuk, ott előadóesteket, előadásokat, tanácskozáson tartani. A szlovák anyanemzet kultúrájával a viszonyt így sikerült teljesen felszámolni.

XII.

A magyar politikai vezetők szabadon és büntetlenül dolgozhattak, Budapestre utazhattak tanácsokért és konferenciákon vehettek részt külföldön.

Ha viszont Magyarországon a szlovákok jogait követelték, cserébe bebörtönözték és egzisztenciálisan tönkretették őket. A magyarországi szlovákoknál soha semmilyen irredata mozgalom nem divott és körükben soha semmilyen elszakadási szándék nem volt.

XIII.

A magyarországi szlovákok között mindez előidézte a szlovák nemzeti élet és tudat teljes megsemmisülését. Az ottani intelligencia már teljesen elmagyarosodott, közülük senki sem ismeri a szlovák helyesírást, grammatikát és ismeretlen számukra az irodalom és a szlovák kultúra is. Így történhetett, hogy 1930-ban 346.000 szlovákul beszélő magyar állampolgárságú lakosból már csak 104.000 ember ismerte el a szlovákokot anyanyelvüként. A többiek már elmagyarosodtak, vagy ahogy ott mondják, "szlovákul beszélő magyarokká" váltak. A jelen szituáció annak céltudatos politikának a következménye, amelyet a háború után a magyar kormányok vezettek és ami sokkal rosszabb helyzetet teremtett, mint ami a háború előtt volt.

Akkor ugyanis: a) lehetséges volt kisebbségi politikai egyesületeket alapítani, ma lehetetlen, b) lehetséges volt gazdasági és kulturális egyesületeket alapítani, ma már ez sem lehetséges, c) korábban lehetséges volt folyóiratok alapítása, ma már ez elképzelhetetlen, d) a politikai dolgokról az esküdt bíróságok döntöttek, ezek ma már megszűntek.

Anton Straka

A határon túli magyar sajtó az 1956-os forradalom alatt és után (1956-1958)

Hogyan alakult a szomszéd országokban a magyar sajtó helyzete az 1956-os felkelés idején, illetve hazánk intervenciós szovjet megszállásának¹ első két évében? A következőkben erre a kérdésre keresünk választ a határon túli magyar sajtó, illetve részben a rá vonatkozó, magyar diplomáciai iratok alapján. Figyelmemet részben a sajtóhírek megjelenésének tényére, mint eseményre, illetve ezek tendenciáira, részben pedig az egyes orgánumok, mint nemzetiségi intézmények pusztá létére (keletkezésére és megszűnésére) koncentrálok. Vizsgálatomat kiterjesztem a felkelést követő első két évre, mert a hatalom eredetileg ezt az időszakot nevezte saját konszolidációjának², amit csak későbbi elemzések terjesztettek ki 1963-ig. A magyar forradalomtól függetlenül 1958 és 1959 fordulója az egész szocialista blokk nemzetiségpolitikájában fontos állomás volt: 1958 októberében hozta az MSZMP első nemzetiségi határozatát³, szinte egy időben a szovjet iskolareformmal⁴, Szlovákiában a magyar kérdéstről 1959 januárjában határozott a párt⁵, Romániában ekkor kezdődött a Bolyai Tudományegyetem felszámolása, 1959 tavaszán mondta Hruscsov híres lipcei beszédét⁶ és a jugoszláv párt nemzetiségpolitikai határozatai is ekkorra datálódnak⁷. Meg kell jegyezmem, hogy sok jelenséget helytelenül értelmeznék, ha a szocialista országok médiáját a kisebbség illetve a többség szócsövéként kezelném. A média sokkal inkább egy negyedik államhatalmi ág funkcióját töltötte be, amely természetesen éppúgy nem különült el a klasszikus hatalmi ágaktól, mint ahogy azok sem egymástól. Ha egy lap mégis szócsövé vált, az önmagában véve jelentős eseménynek számítót: az már lázadás volt. A kor nemzetiségi sajtótörténete tehát legfeljebb az ötvenhatos forradalom napjaiban tanúskodik egy-egy momentum erejéig a nemzeti kisebbségek sajtó törekvéseiről. A sajtót általában az állami nemzetiségpolitika egyik elemeként kell vizsgálnunk.

¹ Természetesen az 1956. november 4. és 1991. június 28. között eltelt éveket sokféleképpen megnevezhetnénk. Mivel a nemzetiségpolitika igen sokáig a szovjet stratégiai érdekek közvetlen szolgálatában állt, témánknál hazánk, illetve térségünk megszállt voltára kell irányítanunk a figyelmet.

² Az MSZMP KB PB határozata a választásokról. = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956-1962. Budapest, 1973., Kossuth, 279.

³ Az ekkor hozott határozat évtizedekre meghatározta a magyarországi nemzetiségpolitikát, hiszen a későbbi határozatok ellenére a szakirodalom még a 80-as években is kvázi alaptörvényként írt róla. V.ö. Kővágó László: Nemzetiségek a mai Magyarországon. Kossuth, Budapest, 1981. 73.

⁴ Az oktatás modernizációjáról szóló 1958. novemberi szovjet iskolatörvény a szövetséges köztársaságok iskoláiban megnövelte az oroszul oktatott tárgyak arányát, ami a helyi párteltek körében is lázongáshoz vezetett. Simon, Gerhard: Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion seit Stalin. = Brunner, Georg; Meissner Boris (szerk): Nationalitätenprobleme in der Sowjetunion und Osteuropa. Markus, Köln, 1982. 58., 66/46.j.

⁵ Szesztay Ádám: Párthatározat a szlovákiai magyar kisebbség helyzetéről 1959-ből. = Régió 1997/1.

⁶ Beszéd Lipcseben a XI. összémet munkáskonferencián. = Hruscsov N. Sz.: A békés egymás mellett élésért. Beszédek és irások 1959. január-december. Kossuth, Budapest, 1960. 96-126.

⁷ E határozatokról ld. Joó Rudolf: Nemzeti és nemzetiségi örendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság. Kossuth, Budapest, 1984. 130.; Kővágó László: A jugoszláv kommunisták föderációs, nemzeti politikája. Kossuth, Budapest, 1988. 120.; Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. Tanulmányok. Fórum, Újvidék, 1979. 168.

A határon túli magyar sajtó a forradalom idején

A romániai, szlovákiai, kárpátaljai és jugoszláviai magyar lapok – néhány kivételtől eltekintve – országuk kormányzatának hivatalos álláspontját hirdetve írtak az anyaországi eseményekről. Mint Révay István 1958-ban feljegyezte, 1956 novemberében Újvidéken tüntetés követelt igaz tájékoztatást Magyarországról.⁸ (November 3. és 11. között a jugoszláv államvezetés s nyomában a jugoszláviai média, ha fenntartásokkal is, de alapvetően támogatta a szovjetek magyarországi beavatkozását. A tüntetés minden bizonnyal ez ellen lépett fel.)

A hatalom kezében

A magyar nyelvű tájékoztatás irányzatossága nem csupán a kisebbségi magyar közvéleményt volt hivatott befolyásolni. A szlovákiai párturalmi szervek Magyarországon "Nógrád megyében (...) október 27-én tízezer példány »Új Szó«-t bocsátottak a megye rendelkezésére, amelynek fő mondani valója: örök hűség a Szovjetunióval [sic!], illetve fellépni a magyarországi ellenforradalommal szemben.

Az Új Szó és az Új Ifjúság október 26-án, illetve 27-én ismertette az érsekújvári Elektrosvit gyár (döntő többségében magyar) munkásainak október 25-i hűségnyilatkozatát, amely amellett, hogy elítélte a magyarországi felkelést, a szlovákiai magyarságot mint közösséget kifejezetten el is határolta tőle. Romániában csak néhány nappal később, október utolsó vagy november első napjaiban jelent volna meg az Előrében a székelyföldi írókból kikényszerített első hűségnyilatkozat, ha megjelent volna. Robotos Imre főszerkesztő azonban Gálfalvi Zsolt, Nagy Pál, Oláh Tibor és Sütő András tiltakozása miatt nem közölte le a szöveget.⁹ Így az első romániai magyar hűségnyilatkozatok, a székelyföldi írónyilatkozat és a Simó Géza bútorgyár munkáskollektívájának nyilatkozata a magyarországi intervenció napján kerültek a nyilvánosság elé¹⁰, s ekkor is nagyon hasonló tartalommal, mint amit egy héttel korábbi érsekújvári szöveg közölt. Pedig a romániai tájékoztatás nem ismertette a felvidéki nyilatkozatot. Az Új Szó viszont már 1956. november 5-én, tehát egy nappal az eredeti megjelenés után, részletesen beszámolt a székelyföldi írónyilatkozatról. A felvidéki magyar média tehát látszólag példának állította az erdélyi magyarság képviselőinek fellépését a szlovákiai magyarok elé, jóllehet a valóságban inkább az erdélyi nyilatkozat született szlovákiai mintára.

A sajtó lázadásai

A határon túli magyar sajtót azonban nemcsak a hivatalos állásfoglalások lojális közlése jellemezte a magyar szabadságharc napjaiban. Az Előre november 4. előtt viszonylag független hangnemben közölte Robotos Imre főszerkesztő kommentárjait a magyarországi eseményekről, aminek később vezetőváltás lett a

⁸ Révay István: A jugoszláviai magyarság mai helyzete. = Katolikus Szemle 10 (1958) 177.

⁹ Sütő Andrással készült interjút idézi Tófalvi Zoltán: Kezdeményezések és szervezkedések Erdélyben (Romániában) = Székelyhidi Ágoston (szerk): Magyar 56 Magyarok Világszövetsége, Budapest, 1996. 199-200.

¹⁰ A romániai hűségnyilatkozatokról részletesebben írtam Adalék a magyar kisebbségi kérdés történetéhez 1956 november - 1958 november című tanulmányomban = Pölöskei Ferenc, Stemler Gyula (szerk): Múltból a jövőbe. Tanulmányok. ELTE BTK, Budapest, 1997. 196.

következménye.¹¹ (Érdekes módon a kádári Magyarország ennek ellenére, ha sikertelenül is, de megpróbált mentőövet dobni az elmozdított főszerkesztőnek olyan formában, hogy a Magyar Rádió kifejezte készségét Robotos Imre alkalmazására romániai tudósítóként.¹²) Az Utunkban 1956. november 24-én, tehát Nagy Imre Romániába hurcolásának napjaiban – az erdélyi magyarság hivatalos vezetői között egyik leginkább pártvonalasnak tartott személyiség – Bányai László, a Bolyai Tudományegyetem rektora olyan cikket írt, amelyben nemcsak a forradalmat ítélte el, hanem azokat is, akik az egész magyarországi eseménysorozatot elejétől a végéig ellenforradalomnak tekintették.¹³ Ezzel határozottan állást foglalt az MSZMP „belső” vitájában, igaz, annak elődje előtt¹⁴, méghozzá nem a szovjet, hanem a jugoszláv álláspont oldalán, végső soron a Nagy Imre-kormány felelősségre vonása ellen.

Szlovákiában az Új Ifjúság¹⁵ október 27-i számában egy bekeretezett cikk arról értekezett, hogy néhány nappal korábban a pozsonyi magyarok tévékészülékükön az osztrák sugárzást, rádiójukon pedig a budapesti adást fogva hogyan követték figyelemmel a bécsi osztrák-magyar focimeccset. *"A kísérlet pontosan bevált. Bécsi adás, magyar szöveg. Legalább így láthattuk a mérkőzést, ha már távcsövön nem nézhettük. (...) Egyelőre elégedjünk meg a televízióval, amely legalább másfél óra valódi bécsi környezetet varázsol a kicsi szobába, ahol a sötétben villogó szemmel figyeltük Kocsis Sanyiék játékát."*¹⁶ Az "-M"-nek rövidített szerző látszólag apolitikus mondatai rengeteg mondanivalót rejtettek. Egy szóval sem írta le, de ha másban nem, az utolsó idézett félmondatban mindenképp világosan értésre adta, hogy a szlovákiai magyarok, ha egyszer meccs van, akkor Magyarországnak drukkolnak. Ezt persze mindenki tudta. De aki 1956. október 27-én ilyesmit nyilvánosságra hozott, az nem a sportról írt. Ugyanakkor a szerző a kritikus napokban közreadva, hogy az osztrák tévéadás nézése és a magyar rádió hallgatása a szlovákiai magyarok természetes viselkedése, lényegében felszólította az újság olvasóit, hogy fogják az anyaországi és a nyugati híreket. Az a szimbólum pedig, hogy a magyarok az idegen képek mellé anyaországi hangját hallgatják, azt is remekül érzékeltette, hogy bármilyen hivatalos beállításban kell szemlélniük a határ túloldalán történeteket, az számít, amit odaíról hallanak. Az újság közepén, az 5. oldalon ezen a napon is megjelent a már hónapok óta futó rovat: *"Vita irodalmunk helyzetéről."* A sorozat korábbi cikkei is kiemelkedően érdekesek, a lehetőségekhez képest meglepően szabad hangvételűek voltak.¹⁷ Honi Béla az olvasók nevében azt követelte a felvidéki magyar íróktól, hogy írjanak eddig még nem érintett témákról: a szlovákiai magyar bányász, paraszt, munkás életéről. Ez látszólag a szocialista realizmus érvelése volt: tessék a szocialista valóságról, a nép (a

¹¹ Sütő Andrásal készült interjú idézi Tófalvi Zoltán... im. 199-200, 203.; Szabó T. Ádám: 1956 Romániában. = Békés Csaba (szerk): Az 1956-os forradalom helye a kommunista rendszer összeomlásában. '56-os Intézet, Budapest, 1993. 107.

¹² Keleti Ferenc nagykövet: Robotos elvtárs kérése. Bukarest, 1957. február 14. 67/szig.titk.-1957. MOL XIX-J-1-k Román admin. 24. d. 18/b. 001105/1957.

¹³ Bányai László: Nyitott szemmel. = Utunk 1956. november 24.

¹⁴ Az MSZMP KB december 2-3-i ülése nyilvánította az egész forradalmat ellenforradalomná.

¹⁵ Az Új Ifjúság sebtiben történő létrehozása egyike volt annak a számos intézkedésnek, amelyeket Szlovákiában a magyarok irányában gesztusként fogantatosítottak 1952-ben. Tekintve, hogy akkor még a Csehszlovák Kommunista Párt igen szűkölködött magyar káderekben, valószínűleg a szerkesztőségbe szabadabban gondolkodó fiatalokat is befogadtak.

¹⁶ M: "Kiruccanás" a Kék Duna városába. = Új Ifjúság 1956. október 27.

¹⁷ A sorozat szinte jelképesen a "csehszlovákiai 56" legnagyobb eseményének tekinthető írószövetségi kongresszus után, 1956. május 5-én kezdődött és a magyar forradalomig tartott. V.ö. Szőke József (szerk): A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája. 1945-1960. Madách, Pozsony, 1982. 127-129.

bányász, a paraszt) életéről publikálni – de a kisebbségben élő magyar néperől, bányászéről, parasztéről. A szerző így folytatta: *"Olyan regénynek, amely az itteni élet keresztmetszetét adná, talán még a terve sem született meg. Pedig az anyag nagyon kínálkozik feldolgozásra, a gazdagságánál fogva is. És nem is egy regény, hanem regény-trilógia kompozícióját nyújtja az adott helyzet. Az eseményeket így lehetne regénybe fogni: A csehszlovákiai magyarság élete 1953-ig, 1954-ig, 1945-től napjainkig. A téma, a lehetőség adott. Csak... »csak« meg kellene írni."*¹⁸ Magyarul: írja meg végre valaki, hogy mi történt a háború után a szlovákiai magyarsággal! Mondja ki valaki, hogy a magyarokat üldözték és a sebek nem gyógyultak be. Nem véletlen, hogy a *"szerkesztőségében megfogalmazódott állásfoglalásokért"* az államvezetés rögtön a forradalom után jónak látta politikailag megtisztítani az Új Ifjúság munkatársainak sorait.¹⁹ Az eredmény nem váratott magára. November 10-étől az addig igen-igen olvasmányos lap számai jó időre teljesen elszürkültek, unalmassá váltak.

A Csemadok művelődéspolitikai havi folyóirata, a Fáklya októberi száma még a felkelés kirobbanása előtt megjelent, a novemberi számot pedig már a szovjet intervenció után adták ki, úgyhogy esélye sem volt olyan célzások közlésére, mint amilyeneket az Új Ifjúság megengedett magának. A novemberi szám azonban egy hangot nem írt a magyarországi eseményekről, pedig ezt szinte minden csehszlovákiai sajtótermék megtette, dicsőítve a felkelés vérbefojtását. Az adott helyzetben a hallgatás egyértelműen jelezte, hogy a Fáklya szerkesztősége 'nem bírta mondani, hogy éljen Eduard'. Az első oldalon a szerkesztőség – nyilván Bojsza Imre főszerkesztő megfogalmazásában – elegáns, de finom iróniájával mégis szókimondó tónusban – búcsúzott el a közönségtől.²⁰ Mindenképpen meglepő, hogy a búcsú számot így egyáltalán ki lehetett nyomtatni. Ez csakis úgy képzelhető el, hogy valahol egy teljesen tudatos kompromisszum született a szerkesztőség és a sajtót irányító szervek között: kommentár se lesz, de többé a lap se lesz. Ráadásul a búcsúszámban egy elég "félreérthető" cikk is helyet kapott. Szücs Béla nyári romániai (de örómániai, Sinaia környéki) nyaralásáról számolva be egy székely legénykéről tett említést, akinek apja állítólag *"a fasiszták elleni harcban esett el, valahol Csehszlovákiában"*. Ez annyira valószínűtlen, hogy csakis a történet befejezését készíthette elő. Búcsúzáskor ugyanis a fiú egy csokor havasi gyopárt nyomott a szerző kezébe: *"Ha hazamegy, tegye a katonák sírjára – mondta akadozva"*.²¹ Ebben a látszólagos sztálinbarokk pamfletben benne foglaltatott minden: az egymástól elválasztott nemzetrészek összetartozása, a magyar halottak elsíratása, bárhol is estek el... Ez utóbbinak jelképes értékét 1956 novemberében csak az nem értette meg, aki nem akarta.

¹⁸ Honi Béla: Röviden egy kérdésről. = Új Ifjúság 1956. október 27.

¹⁹ Bényi József konzul h. jelentése. [Pozsony, 1957. január 18.] MOL XIX-J-1-j Csehszlovák TÜK. 14.d. 4/j. 00277/1957 13.

²⁰ Búcsú az olvasótól. = Fáklya 1956/11-12. A megszűnést többek közt ez indokolta: *"No meg aztán az irányító szervek sem tudták mindig pontosan, hogy mit akarnak e szerény és lehetőségekben igen korlátozott szolgáljuktól."*

²¹ Szücs Béla: Romániai emlék. = Fáklya 1956/11-12.

2. Erdélyi magyar orgánumok a forradalom után

Az erdélyi magyarság egyik legpatinásabb baloldali folyóirata, a Korunk, amely háború alatti megszüntetése óta aludta Csipkerózsika álmát, mint már említettem, 1957 elején indult újra.²² Balogh Edgár többek közt a Korunk háború előtti időkkel vállalt kontinuitásáról írt az első szám bevezető cikkében.²³ Azt fejtegette, hogy az erdélyi magyar kultúra elválaszthatatlanul összeforrott a szocialista Románia kultúrájával. A Korunk feladatát abban jelölte meg, hogy „*Képviseli ezt a közös kultúrát nemcsak a maga hazai olvasótömegei, hanem a Magyar Népköztársaság, Csehszlovákia, Románia és a Szovjetunióhoz tartozó Kárpát-Ukrajna lakosai felé is.*” Ezek szerint a Korunknak a szovjet blokk magyarságának közös lapjává kellett lennie, ami annak ellenére óriási ígéretként hangzott, hogy indoklásként a szocializmus romániai útjának propagálása került papírra. Illúzió volt-e az ígért? Annyi biztos, hogy a szerkesztők komolyan vették, s a magyarországi terjesztés érdekében a főszerkesztő, Gáll Ernő, tárgyalásokat is folytatott a bukaresti magyar nagykövettel.²⁴

Ami egyébként Gáll Ernő főszerkesztői kinevezését illeti, az meglepő, hiszen a Bolyai Egyetem diákmozgalmaiban részben az ő fellépésének tulajdonították, amiért a párt meg is rőta. Ez a meglepetés azonban nem lehetett véletlen, hiszen a magyar egyetem másik "ötvenhatos" oktatója, Dávid Gyula is meghívást kapott az Igaz Szó szerkesztőségébe. Ő nem fogadta el a felkínált pozíciót. Rajta ez után számon kérték, hogy mit is csinált októberben, és sokévi börtönbüntetéssel fizettek meg érte. A média mint intézmény tehát egyfajta purgatóriumként funkcionált.

Mindenesetre a kisebbségi magyar média 1957-ben és 1958-ban számos új álláslehetőséget kínált Romániában, mert a Korunkon kívül az orgánumok egész sora jött létre vagy alakult újjá. Kolozsvár tudományos életének kedvezett a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények létre hozása²⁵, amely ugyan a Román Tudományos Akadémia folyóirataként működött, de a Bolyai Tudományegyetem professzori karának is komoly publikációs lehetőséget kínált. Magyarországon egyenest az egyetem folyóiratának tartották.²⁶ Mivel a romániai és külföldi magyar nyelvtudomány eredményeit egyaránt be kívánta mutatni, alapvetően szintén a magyarság határok feletti egységét jelenítette meg. A magyar oktatás fejlesztését, részben pedig talán a készülő tanügyi reform propagálását szolgálta az 1957 szeptemberének elején újjáindított Tanügyi Újság is.²⁷ Még korábban, 1957 tavaszán gyerekek számára Napsugár címmel saját magyar nyelvű folyóiratot adtak ki.²⁸ (Ez az úttörőknek szánt Pionír mellett a második magyar gyermeklap volt. Mindkettő 15 ezer példánnyal futott.) Marosvásárhelyi diákságának rebellis hangulata ellenére egész évben üzemelt az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem Diákhíradója, amelyet a Diákszövetség adott ki. Március

²² Említi: Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. IV.kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 1957-nél.; Diószegi László - R. Süle Andrea (szerk.): Hetven év. A romániai magyarság története. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 99.; Élet és Irodalom 1957. május 10.

²³ Balogh Edgár: Új humanizmus öröklény. = Korunk 1957/1.; ugyanaz = B. E.: Dunavölgyi párbeszéd. Cikkek, tanulmányok, dokumentumok. 1929-1972. Szépirodalmi, Budapest, 1974.

²⁴ Keleti Ferenc nagykövet: A "Korunk" folyóirat főszerkesztőjének kérése. Bukarest, 1957. február 14. 69/szig.titk.-1957. MOL XIX-J-1-k Román admin 84.d. 001105.1957.

²⁵ Említi Benda Kálmán (főszerk.) iin. 1957-nél.; Diószegi László - R. Süle Andrea (szerk.) iin. 99.

²⁶ Élet és Irodalom 1958. június 13.

²⁷ Említi: Diószegi László - R. Süle Andrea (szerk.) iin. 99.

²⁸ Napsugár. Az IMSZ KV gyermeklapja. Említi: Diószegi László - R. Süle Andrea (szerk.) iin. 99.; Élet és Irodalom 1957. május 10. Említi: Diószegi László - R. Süle Andrea (szerk.) iin. 99.

16-án, tehát egyértelműen a magyar nemzeti ünnephez kötődően az Ifjúmunkás Szövetség (továbbiakban: IMSZ) kiadta az ettől kezdve hetente 30 000-es példányszámban nyomtatott Ifjúmunkást. Május 1-én szintén 30 000 példányban megjelent az egykor 50 000-es, 1952 óta szünetelő Munkásélet, a Román Népköztársaság Szakszervezeti Tanácsának heti lapja. Az irodalmi élet felpezsdítésére Temesvár is indított ebben az időszakban egy új folyóiratot Bánsági Üzenet címmel. Temesvárott egyébként Neue Literatur fejléccel új német és Novi Život címmel új szerb folyóiratot is kiadtak 1957-ben.²⁹

A forradalom utáni évben a magyar szerkesztőségek meríthettek a Magyarországon fokozatosan újra megjelenő lapok tartalmából, volt ugyanis keretük azok megrendelésére. 1958. január 1-től azonban az ilyen keretet megszüntették.³⁰ Magánszemélyek viszont 1957-1958 során elvileg minden gond nélkül postai úton megrendelheték a magyarországi újságokat, folyóiratokat. Igaz, csak egy 300 000 rubeles kereten belül, amely az igényekhez képest igen szerénynek bizonyult, különösen is a folyóiratok árának 1957 végi drasztikus emelése után.³¹ Mindenesetre a hazai sajtókinálat kellően széles volt ahhoz, hogy azt a magyarországi lapok nem kellett helyettesítsék, csupán kiegészítették. A bukaresti magyar nagykövetség pedig tudni vélte, hogy *"Magyar nyelvű lap indítása van folyamaiban Sztálinvárosban [Brassó], Aradon és Nagybányán"*.³²

1958. március 2-án reggel a középhullám 261 és 330 méteres hosszán sugározni kezdett Marosvásárhely rádióadója.³³ A korreggeli és a késő esti órákban hetente összesen 12 órás műsort közvetített, így a korábbi időtartam több mint 50%-kal nőtt! Nem sokkal az új adó létrehozása után a fővárosi és a székelyföldi szerkesztőség közös értekezletre ült össze. Elhatározták, hogy a magyar kulturális témák fokozatosan átkerülnek Bukarestből Marosvásárhelyre. Szorgalmazták az egyelőre csupa amatőrökből álló székely stáb mihamarabbi kiképzését, mert – a Magyar Népköztársaság Nagykövetségének értesülése szerint – *"A célkitűzést így fogalmazták meg: »Mikor érjük el azt, hogy a romániai magyar lakosság elsősorban a mi magyaryelvű adásainkat és ne a budapesti adásait hallgassa?« A törekvések tehát a Magyar Rádió adásainak ellensúlyozására irányulnak."*³⁴ Úgy tűnik, a romániai hatalom okult 1956 tanulságaiból, s a jövőre nézvést elejét szerette volna venni a hasonló eseteknek. Ezért szervezte a "székely adót".

²⁹ Sóni Pál: A romániai magyar irodalom története. Editura Didactica și Pedagogica, București [Bukarest], 1969. 130.

³⁰ Keleti Ferenc nagykövet: A Magyar Autonóm Tartomány kulturális élete. Bukarest, 1958. május 16. 32/1958.sz.t. MOL XIX-J-1-j Román TÜK 18.d. 16/b. 003787/1958.

³¹ Keleti Ferenc nagykövet: Magyar sajtótermek romániai terjesztése. Bukarest, 1957. november 20. 194/1/szig.titk.-1957. Mátyás Pál osztályvezető levele Kádár Kálmánnak. Budapest, 1957. december 5. A Kultura Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat levele a KÜM-nak. Budapest, 1958. március 3. MOL XIX-J-1-k Román admin. 16.d. 15/b. 0018301.1958., 004002.1957. A 300 000 rubeles keret elégtelenségét az jelezte, hogy sokan személyesen keresték meg Erdélyből a Kulturát különféle igényekkel, amelyeknek a vállalat nem tudott eleget tenni. A kereten felül azonban számos olyan egyéni laptovábbítás is folyt, amelyre az erdélyiek magyarországi rokonai forintban fizettek elő.

³² Nemzetiségi sajtó. Bukarest, 1957. december 7. MOL XIX-J-1-j Román TÜK 18.d. 16/b szn./1964. Ez az irat cím szerint megemlíti az összes 1957-ben alapított nemzetiségi folyóiratot és azok többségének részletesebb adatait.

³³ Török László: Itt Marosvásárhely... = Művészet 1958/1.sz. Említi: Diószegi László - R. Stille Andrea (szerk.) im. 99. sz.

³⁴ Nemzetiségi sajtó. Bukarest, 1957. december 7. MOL XIX-J-1-j Román TÜK 18.d. 16/b szn./1964.

1958 áprilisában Sütő András szerkesztésében, 5000 példányban piacra került a rövid életű, de tartalmilag és nyomdatechnikailag igencsak magas színvonalú Művészet.³⁵ Az első lapszám Beköszöntője³⁶ arról érkezett, hogy milyen nagy erőfeszítést jelent a román államnak az új orgánus finanszírozása. Teljesen szocialista realista célokat tűzött a folyóirat elé, ami azonban a gyakorlatban legfeljebb annyira valósult meg, hogy aránytalanul sokat foglalkoztak a folyóiratban a szovjet kultúrával. A havonta kiadott folyóirat népszerű megközelítésben ismertette a színház, az irodalom és a képzőművészet eseményeit. Eleinte minden szám végigvezette az olvasót egy-egy erdélyi város műemlékein. A szocialista realista máz alá sikerült kifejezetten nemzeti tartalmat bújtatni. Így élhetett az a felfogás az erdélyi magyar értelmiség körében, hogy a kompromisszum járható út: bizonyos áldozatokat érdemes meghozni jelentős engedmények fejében. A reményeket az is táplálhatta, hogy olyan hírek terjedtek, miszerint a Művészetet hamarosan 10 000 példányos napilappá szervezik át.³⁷ Kérdés, hogy az ilyen hírekből mennyi lehetett a tudatos manipuláció.³⁸

Szembeötlő, hogy az erdélyi magyar média intézményrendszere a magyarországi forradalom leverése után mennyire kiterelődött. Kuszálék Péter szerint ez elsősorban a XX. kongresszus utáni enyhülésnek köszönhető³⁹, ami nyilvánvalóan nem alaptalan megállapítás. Ezt támasztja alá az is, hogy az RKP a Korunk újjáindítását már a forradalom előtt is tervezte.⁴⁰ Ugyanakkor az is igaz, hogy az óriási kivirításra csak a magyar forradalom leverése után került sor, méghozzá pont annyi idő elteltével, amennyi elegendő lehetett a sajtótermékek kapkodó tempójú megszervezésére. S ha csak a szovjet enyhülés vezérelte volna ezt a sietséget, akkor Magyarországon sem kellett volna közel egy évet várni a forradalom után a nemzetiségi lapok megjelenésére⁴¹. Emiatt inkább úgy fogalmaznék, hogy a szovjet tendenciáknak megfelelően, de elsősorban a magyar forradalom hatására engedte, vagy kezdeményezte a hatalom a romániai magyar sajtóhálózat kibővítését. Minden bizonnyal abban a reményben tette ezt, hogy ilyen módon megnövelheti befolyását a lázongó magyar kisebbség körében.

Szlovákiai magyar média a forradalom után

Ellentétben Romániával, Csehszlovákia nem csak a felkelés napjaira szüntette meg a magyarországi sajtótermékek behozatalát, hanem az ilyen irányú intézkedést még évekig fenntartotta.⁴² Mint láttuk, a forradalom leverésével párhuzamosan megszűnt a Csemadok hivatalos lapja, a Fáklya, amely politikai vonalvezetésében nem teljesítette maximálisan a hatalom iránta táplált elvárásait. Megszüntetésével azonban mennyiségileg nem csökkent a szlovákiai magyar sajtókinálat, ugyanis a Fáklya helyét a

³⁵ Említve uo., valamint az Élet és Irodalom 1958. május 2-i számában is.

³⁶ Sütő András: Gond és eszény. = Művészet 1958/1 sz.

³⁷ Keleti Ferenc nagykövet: A Magyar Autonóm Tartomány kulturális élete. Bukarest, 1958. május 16. 32/1958.sz.t. MOL XIX-J-1-j Román TÜK 18.d. 16/b. 003787/1958.

³⁸ Alig több, mint egy évvel megjelenése után a Művészet előbb címét, majd létjogát veszítette el.

³⁹ Kuszálék Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940-1989. Teledi László Alapítvány, Budapest, 1996. bevezetőjében. Az ő műve cím szerint felsorolja az itt említett folyóiratokat.

⁴⁰ Keleti Ferenc: A Kolozsvári Tartományi Pártszervezet memoranduma. Bukarest, 1956. október 5. 327/szig.tiik.1956. MOL XIX-J-1-j Román TÜK 26.d. 27/a 007588/1956.

⁴¹ Erről részletesebben írtam diplomamunkámban: Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban és nemzetiségpolitikai koncepciók az azt követő években. ELTE BTK, Budapest, 1994.

⁴² Ezt megemlítette a Szlovák Kommunista Párt 1959. január 16-i határozata is.

Hét foglalta el. A főszerkesztői pozíciót a hatalom számára egyik legelfogadhatóbb magyar kommunista íróra, Egri Viktorra bízta. Az új hetilap 1956. december 2-án került újságos bódékba. Különbséget a megszüntetett folyóirathoz képest nemcsak a sokkal sűrűbb megjelenés jelentett. Míg a Fáklya – fejléce szerint – *"A Csemadok művelődéspolitikai folyóirata"*-ként tünt el a csehszlovákiai magyar nyilvánosságból, addig A Hét első száma egyenesen *"A csehszlovákiai magyarság kulturális lapja"* néven mutatkozott be. A magyar kisebbséget tehát nem csupán egy szervezetté egyszerűsítette le mint elődje, hanem önálló közösségként mutatta be. Igaz, a karácsonyi kiadás már *"A csehszlovákiai magyar dolgozók lapja"* megjelölést alkalmazta, amit úgy is lehetett volna mondani, hogy a magyar nemzetiségű állampolgárok (más értelmezésben: csak a párttagok) lapja. Mindenesetre a legelső számban a "magyarkodó" fejléc alatt az egyetlen fényképen Pozsony háztetői felett a szovjet és a csehszlovák zászló lengedezett, úgyhogy az olvasónak az az érzése kellett támadjon, hogy a magyar kisebbség közösségi alanyiségének elismerésére éppen a birodalom és Csehszlovákia szoros összefonódása a garancia. A szerkesztőségi Beköszöntő azt írta, hogy *"Ezekben a drámai eseménnyel terhes, súlyos napokban (...) nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a csehszlovákiai magyar kultúra A Hét megjelenésével újabb teret hódított..."*⁴³ Ez persze erős csúsztatás volt annak említése nélkül, hogy a Fáklya ugyanekkor megszűnt. Az üzenet mégis világosan csengett: e lap pusztá léte bizonyítja, hogy a hatalom a magyarországi forradalom ellenére kész bővíteni a szlovákiai magyar intézményrendszert. Ugyan eleinte aránytalanul sokat foglalkoztak a szovjet kultúrával a lapban, de szomorúan mutatták be, hogy Zboralján megszűnőben van a népviselet mindennapi viselete⁴⁴, sok-sok lapszámot felölölő, magyar nyelvhelyességi sorozatot indítottak⁴⁵, a magyarok szabadságharcos hőstetteiről jelentettek meg cikket, stb. Az első lapszám vége felé mutatták be, hogy miként folyik Budapest újjáépítése a harci cselekmények után, illetve korábban még néhány vers célzott a magyarországi eseményekre. Ilyen módon letették a voksot a szovjet megszállás Magyarországa, mint anyaország mellett, de anélkül, hogy ezt olvasóirasztónak az élre helyezték volna.

1956 végén nemcsak a kádári Magyarországra, mint anyaországra vonatkozó utalások ismerték el finoman a magyarság határok feletti összetartozását, hanem részben az is, hogy az Új Szó 1956. november 13-án és 16-án a kárpátaljai magyarokról közölt cikkeket. Ilyen cikkek a forradalom második évfordulója körül A Hétben is megjelentek. Olykor az erdélyi magyarokról, székelyföldi técszokról, műemlékekről is közöltek tudósításokat. Mindebben korántsem foglaltatott olyan világos ígérlet a magyarság egységének intézményesítésére, mint a romániai sajtó megnyilvánulásaiban, de az érezhető volt, hogy a magyar-magyar összetartozás gondolata nem lépi túl a hatatlm töréshatárát. Szakál Gyula megfigyelése szerint a szlovákiai magyar sajtó tematikája és terminológiája is figyelemreméltóan nemzeti elkötelezettségről tett tanúságot. Gyakorta ismertették egy-egy város helytörténetét a magyar történelemírásnak megfelelő nézőszögből, s ezekben az esetekben nem számított ritkaságnak a Felvidék név használata.⁴⁶ 1957 második felétől azonban ezt a stílust egyre több kritikai megjegyzés érte az állami hivatalok berkeiben is, de a sajtóban is.

⁴³ Beköszöntő. = A Hét 1956. december 2.

⁴⁴ uo. Mikus Sándor: Nagymamák és unokák.

⁴⁵ uo. Orbán Gábor: Édes anyanyelvünk. Szellemisségünk kifejezője a beszéd.

⁴⁶ Szakál Gyula: Túlélési stratégiák, hatalmi manipulációk a szlovákiai magyarság körében 1957-1990. Nemzeti Dokumentációs Központ, Pozsony, MTA, Budapest, Műhely Folyóiratkiadó, Győr 1997. 64-70.

Pozsony, ahonnan már korábban is sugároztak magyar nyelvű rádióműsört, 1956 és 1957 fordulóján utasítást kapott Prágából, a csehszlovák kormánytól, hogy a műsor időtartamát bővítsék ki. Az utasítás a Megbízottak Testülete (azaz a kvázi szlovák kormány) köreiből – legalábbis a műsört szerkesztő Zima József szerint – komoly ellenállásra talált, aminek az lett a vége, hogy a program időtartamát kibővítették, a szerkesztői gárdát viszont nem növelték meg. Így aztán a szerkesztőkre elvégezhetetlenül sok feladat hárult.¹⁷ A rádió esetében tehát összeütközött a kisebbségi intézményt bővíteni akaró és az ezt ellenző hatalmi törekvés, méghozzá egy érdekes Prága-Pozsony konfliktus formájában. Az "ütközet" kompromisszummal zárult, de rövidtávú kompromisszummal, hiszen előbb-utóbb vagy a szerkesztői gárdát kellett kibővíteni, vagy a műsoridőt visszafogni.

A megszállás magyarországi konszolidációjának legvégén, 1958 novemberében, ismét új magyar folyóirat látott napvilágot Csehszlovákiában: a negyedévente megjelenő Irodalmi Szemle.⁴⁸ Hogy ilyen folyóiratra szükség van, azt az Írószövetség magyar szekciója már 1953 májusában kinyilatkoztatta⁴⁹. Kezdeményezésük azonban elbukott, úgyhogy 1958-ban – legalábbis látszólag – egy öt évvel korábbi, sikertelen lobbyszás érlelte be gyümölcsét. Az Irodalmi Szemle I. évfolyamának 1. számát Fábry Zoltán cikke vezette be. Így kezdte gondolatmenetét: *"Amikor először kaptam hírt a lap indulásáról, azonmód és kivéhetetlenül az elkésetttség érzete és tudata kapott belém, és még valami: egy Ady-strófa asszociációs kísérőzenéje: »Indultok? jó, ideje már bizony, / (Tartok veletek, váltig, holtig persze) / Bizom egy kicsit és mégse bízom.«*⁵⁰ 1958-ban meglehetősen ritkaság számba ment, hogy a szocialista Csehszlovákia nemzetiségpolitikájának egy lépését valaki nyilvánosan megkésettnek nevezze, s ha Ady szájából véve is a szót, kifejtse, hogy "mégse bízom" benne. S pláne egy "vezércikkben", egy új nemzetiségi folyóirat első oldalán, ott is az első mondatban! Fábry nem fukarkodott az indoklással sem. Leírta, hogy 1920 óta, ha magyar irodalmi folyóirat indult, az vagy befulladt, vagy már kiadása előtt ellehetetlenítette a hatalom, s ha mégis működni tudott volna, akkor megfojtották. A példaként felsorolt lapcímek közt olyanok is szerepeltek, mint a Fáklya, vagy a meg nem szünetelt, de kezdeti hangvételén sokat változtatott A Hét. Fábry ezen kívül az általa képviselt közvélekedésről úgy írt, mint ami Dévény és Nagyszöllös között él, ami félreérthetetlen célzás az egyetemes magyar kultúrára. Túltett tehát azon, amit A Hét két évvel korábban kimondott: a magyarság közösségi alanyiságán Csehszlovákia határain belül. A határok ellenére élő egység jegyében fogalmazott, amelynek összetartó erejeként ebben az esetben nem a szocialista rendszer jelent meg, mint a Korunk első számában, hanem a magyar kultúra. Ugyanakkor kitért a magyar kisebbség és a szocialista Csehszlovákia viszonyára is: *"Tudom az ellenvetést. Hisz ma messzebb vagyunk! A cseh, szlovák és magyar írók egy közös írószövetség egyforma jogú tagjai. De ez csak külső egyezés, amelyből hiányzik a legfontosabb, a belső kohézió. Régebben nem voltak írószövetségek, de megvolt a baloldali írók belső kapcsolata. A Sarló*

¹⁷ Bényi József főkonzul helyettes: Zima József látogatása. Bratislava [Pozsony] 1957. március 16. 32/1957.szig.titk. MOL XIX-J-32-a Pozsonyi Konzulátus iratai 9 d. 1957. 324-325.

⁴⁸ Említi: Benda Kálmán (szerk) im 1958-nál.; Révay István: A csehszlovákiai magyarság élete 1958-ban. = Katolikus Szemle 11 (1959) 144.

⁴⁹ Csanda Sándor: Az Írószövetség magyar szekciója és az Irodalmi Szemle = Csanda Sándor: Nemzetiségi irodalmunk és kapcsolatai. Madách, Bratislava [Pozsony], 1985. 110. Az írók beadványukat 1953. május 11-én keltezték.

⁵⁰ Fábry Zoltán: "Ideje már bizony". = Irodalmi Szemle 1958/1.

Prágában és Brnoban vitatkozott, Olbracht tudta, hogy létezem, Fučík tudta, hogy a magyar kisebbséggel baj van: létünket, problémánkat megforgatta a fejében." Fábry Zoltán nem kevesebbet állított ezzel, mint azt, hogy a szocialista Csehszlovákia kulturális élete nem törődik a magyar kisebbséggel, s éppen ezért méltatlan örököse a két háború közötti csehszlovák baloldalnak. Persze nem az a különös, hogy ezt állította, hanem az, hogy kinyomtatták. Valószínűleg a hatalom számára megérte még a súlyosan kritikus gondolatok nyilvánosságra hozatala is, csak azért, hogy az új folyóiratot olyan valaki neve fémjelezze, akire sokan hajlandóak hallgatni.

A szlovákiai magyar sajtó tehát, a romániaihoz hasonlóan, igen jelentős orgánummal bővült 1957-1958-ban. Eltérően viszont Romániától nem kecsgetett nagyon kézzelfogható ígéretekkel arra nézvést, hogy a szovjet blokk biztosítani fogja a magyarság határok feletti egységét. Felbukkantak viszont olyan gondolatok is, amelyek elég távol estek a Csehszlovák Kommunista Párt hivatalos álláspontjától.

Magyar sajtó Kárpátalján a forradalom után

Ellentétben Csehszlovákiával, a Szovjetunió éppen a magyar forradalom leverését követő évtől kezdve engedte be Kárpátaljára a magyarországi sajtót, sőt, hamarosan előfizetési lehetőséget is biztosított a határ szovjet oldalára szakadt lakosságnak.⁵¹ Beregszász kerület lapjának, a Vörös Zászlónak megjelenését a későbbi krónikások 1957-re datálják.⁵² 1959-ben a fejlécen a 15. évfolyamot jelezték⁵³, ami korántsem jelentette, hogy 1944 óta magyar újságot nyomtattak volna Kárpátalján. A Vörös Zászló egyszerűen a helyi ukrán lap magyar változataként működött. Nagyszöllős kerületi lapja viszont, A Kommunizmus Zászlaja, az évfolyam számozásánál két római számot adott meg, az egyiket zárójelben. Ez az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 1959. november 13-i példányon⁵⁴ III (XIV), majd a lapszám: 134 (558). Az első helyen feltüntetett évfolyam tehát 1957-ben indult, a zárójeles pedig 1945-ben. Az utóbbi volt az eredeti, ukrán változat. A lapszám viszont simán az év elejétől, zárójelben pedig a magyar változat kezdetétől számolt. Ez utóbbiból arra lehet következtetni, hogy a Kommunizmus Zászlaját 1957 első felében kezdték nyomtatni, akárcsak a Vörös Zászlót, amelynek a fejléce azonban erről nem árulkodott. Talán szörszálhasogatásnak tűnik, de azért a számozásbeli különbség a két lap között nem teljesen elhanyagolható. A nagyszöllősi újság kettős számozása egy hajszállal több jelképes önállóságra engedett következtetni. Érdekes, hogy ezt a szimbolikus különállást a két kerület közül is szembeötlőbben színmagyar térség nem élvezte.

A lényeg, hogy 1957 elején a Kárpátalja mindkét döntően magyar jellegű kerülete magyar nyelvű, hetente többször megjelenő laphoz jutott. Milyen volt e lapok színvonala? Talán kár rá a szót vesztegetni. Annyit jegyezzünk mégis meg, hogy teljesen az agrár témákban tobzódtak, azaz a városi lakosság viszonylag kevesebbet

⁵¹ Dupka György, Horváth Sándor (szerk): '56 Kárpátalján. Internix, Ungvár, Budapest, 1993. 95.; A huszadik század krónikája. Officina Nova, Budapest, 1994. 863.; Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990). Nyiregyháza, 1990. 21.

⁵² Pál György in. 18.

⁵³ 1959-ben a fejléc felirata a következő volt: Vörös Zászló. Az Ukrajnai KP berehovói kerületi bizottsága és a Berehovóikerületi Szovjet lapja. A cím kivételével a szöveget a fejlécen ukránul is feltüntették.

⁵⁴ Ekkor a fejléc felirata a következő volt: A Kommunizmus Zászlaja. Az Ukrajnai Kommunista Párt vinohradóvi kerületi bizottságának és a dolgozók képviselői vinohradóvi kerületi Szovjetjének lapja. A cím kivételével a szövegett itt is feltüntették ukránul

profitált belőlük. Megjelenésükkel mindezek ellenére bővült a magyar írásbeliség, és változott szintje is.

1957 első felében jelent meg Muzsaly kolhozában az Előre, Nagyberég kolhozában a Kolhoz Újság, Beregsom kolhozában az Új Élet, Vári földművelői számára pedig a Lenini Úton. E kolhoz-híradók nagyjából kéthetente kerültek az olvasók kezébe egy A4-es lap két oldalán, ünnepek esetleg egy kettéhajtott A5-ös lapon. Többnyire a kolhoz, kisebb részben pedig a falu ügyéről-bajáról írtak. Uniformizáltak voltak⁵⁵, némi különbség mégis mutatkozott köztük. Vári és Bereg neve a fejlécem magyarul, míg a többi falué ukránul (Beregszász neve pedig mindenütt ukránul) szerepelt. Vári és Bereg azonban nemcsak saját nevét, hanem általában a környező községek nevét is magyarul használta, távolabbiakról pedig nem nagyon írtak. Megegett az a pikantéria, hogy Muzsaly Muzsalyon csak Muzsijevó lehetett, Beregen viszont megmaradt Muzsalynak. A két "magyarkodóbb" kolhozalv írt viszonylag sokat a falu életéről, a tartalmatlan kolhozi eredmények rovására. A hírelemek sem nyújtanak mai olvasóiknak különösebben érdekes olvasmányélményt.⁵⁶ Jelentőségük a maguk idejében mégis nagy lehetett. Bármennyi megszorítás között is, de magyarok szerkesztették magyaroknak. Nem a Kárpáti Igaz Szó önállósodásával, a 60-as években keletkezett először 1945 után magyar szerkesztésű sajtó Kárpátalján, mint ahogy a szakirodalom gyakorta említi, hanem éppen e kolhozlapok által, a legérintettebb szinten, 1957-ben, egy évvel a forradalom leverése után. Áldást osztott tehát a szovjet hatalom? Bizonyos értelemben kétségtelenül. Nem szabad azonban megfeledkezni a "Kis sün" rovatról, amely mindegyik kolhozlapba belekerült, s amelyben a kis sün név szerint hányt a kolhoz dolgozói szemére mulasztásukat. Ez a lehető legprecízebb eszközként szolgált a mikrotársadalom megosztására, egymásnak ugratására.

1957-ben adták ki először a Kárpáti kalendáriumot magyarok számára, amely tartalmában viszonylag nívósabbra sikerült az újságokhoz képest.⁵⁷ A magyarországi sajtótermékek beeresztésével pedig végkép azt mondhatjuk, hogy igencsak kikerekedett a kárpátaljai magyarság ellátása olvasnivalóval. Immár együtt szerepelt az anyaország országos, a szovjet birodalom területi (megyei), a kerületi (járás) magyar nyelvű tájékoztatása, az ungvári magyar könyvkiadás, a kalendárium és helyi szerkesztésű falusi lapok. 1958 februárjában mindez még kiegészült a területi ukrán ifjúsági lap magyar fordításával, a Kárpátontúli Ifjúsággal.⁵⁸

A jugoszláviai magyar média a forradalom után

A Magyarországot megszálló hatalom a nyilvánosság előtt rendszerint a Szabad Európa Rádiót hibáztatta a magyar társadalom lázításáért. Valójában viszont nemcsak München, hanem Újvidék magyar műsorsugárzása is fájó pontot jelentett

⁵⁵ Rögvest tárgyalt korszakunk után 1959-ben a kolhozi híradók újabb hulláma jelentkezett Kárpátalján, amelyek formailag annyiban különböztek az 1957-esektől, hogy fejlécükön nemcsak magyarul, hanem ukránul is feltüntették a lap tulajdonosát. Ez azonban minden bizonnyal a kolhozi híradók utolsó éve lehetett, mert a 60-as években készült lapokkal egyáltalán nem lehet találkozni.

⁵⁶ A kolhozlapok csak egészen szórványosan jutottak el Magyarországra. Az itt felsoroltak néhány példányra azonban megtalálható az Országos Széchenyi Könyvtár folyóirat gyűjteményében.

⁵⁷ Pál György im. 18.; Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. IV.kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

⁵⁸ Említi: Révay István: A kárpátaljai magyarság mai helyzete. = Katolikus Szemle 10 (1958) 130. Ő egyébként erre az évre datálta az Új hang antológia kiadását is, amiben azonban tévedett, mert az Új hangot először már 1954-ben kiadták.

Kádáréknak. Talán még fájóbbat is Münchennél, hiszen a reformer kommunisták (ún. "revizionisták", akik rosszabbnak számítottak a kapitalistáknál) Titora tekintettek. A Népszabadság éppen az újvidéki adásból gyorsírással lejegyzett formában tudta közölni azt a beszédet, amelyet a marsall 1956. november 11-én Pula városában mondott Isztria pártvezetőinek, s amelyben lényegében a reform kommunista Lengyelország és Magyarország összefogását hirdette meg Jugoszláviával. A Népakarat több tudósítása is jugoszláv hírforrásokra alapozott. További kellemetlenséget okozott a szovjeteknek, illetve a kollaboránsoknak a Magyar Szó, amely a nyugati lapoknál pontosabb értesüléseket tudott világgá kürtölni az MSZMP berkein belül folyó hatalmi harcokról, így például a Népszabadság november végi sztrájkjáról.⁵⁹ A budapesti külügyminisztérium egyik feljegyzésében 1957. márciusában kifejezetten "barátságtalan lépésnek" minősítette, hogy a szovjet hatalom elleni jugoszláv propagandában "a magyarlakta területen, magyar nyelven megjelenő »Magyar Szó« című lap és a Noviszádi [Újvidék] Rádió vezet".⁶⁰ Diplomáciai körökben erre a két orgánusra nehezteltek leginkább. Érdekes módon nem keltett különösebb feltűnést, hogy 1957-ben a Vajdaság az országos Magyar Szó mellé saját magyar nyelvű napilapot kapott Dolgozók címen. Az újság 1990-ig működött a Tartományi Szakszervezeti Tanács lapjaként. Az önálló napilap önmagán túlmutatva a Vajdaság önállóságának, s így a jugoszláv típusú autonómia jelentőségének felértékelődését jelezte a közvélemény számára. A forradalom utáni évben felújították az ötvenes évek elején már egyszer felbukkant és ismét csak kárászletűnek bizonyuló (1958-ig kiadott) Pionírújság című gyermeklapot is.

1958. február 21-én látott első ízben napvilágot Muraszombat magyar nyelvű kétheti lapja, a Népújság, mint első magyar lap Szlovéniában. Elvileg ugyan önálló lapként működött, de katasztrofálisan rossz magyarsággal fogalmazták cikkeit, amelyek többsége a szlovén lapok írásait illetve pártvezérek beszédeit foglalta össze. Ennek oka, hogy a főszerkesztői székbe egy magyarul tudó, szlovén öntudatú kádert üllettek, aki a munkát pusztán pártmegbízatásból vállalta el.⁶¹ Gyakran közöltek a kisebbségekre vonatkozó, igen primitív, bár mindig is nyájas hangvételű cikkeket, amelyek szinte minden alkalommal a harmadik oldalon foglaltak helyet. (Ez a szerkesztésben az elsónél kevésbé, a másodiknál viszont sokkal előkelőbb hely.) A Népújság egyébként polifunkcionális intézmény jellegét vállalta magára. "Élő újságnak" nevezte azt a szolgáltatását, hogy munkatársai időről időre egy kis mikrobuszsal végigjárták a muramenti magyar falvakat és szórakoztató kultúrműsorral léptek fel.⁶² Ilyen formában pótolták a Szlovéniában akkor még hiányzó magyar kultúrcsoportokat. Ehhez a korszakhoz sorolhatjuk Muraszombat rádióadójának felállítását is, amely 1958. december 2-án kezdte meg sugárzását szlovén és magyar nyelven, nagyjából fele-fele arányban. A kezdő műsort a köztársasági parlament magyar képviselője, Gyöffi István nyitotta meg.⁶³ Nem ismerek ugyan semmilyen erre vonatkozó dokumentumot, de

⁵⁹ Balogh Sándor (szerk): A Magyar Szocialista Munkáspárt vezetőtestületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. Interna RT, Budapest, 1993. 257/11 j.

⁶⁰ Feljegyzés. Magyar-jugoszláv kapcsolatok. Budapest, 1957. március 15. 48/Má-57. MOL XIX-J-4-a Belgrádi Nagykövetség iratai 24. d. 301-302.

⁶¹ Peják Zsiva: Feljegyzés. A jugoszláviai magyar nemzetiség kérdése. 192/1. N.É. Budapest, 1959. május 18. MOL XIX-J-4-a Belgrádi Nagykövetség iratai 27. d. 1959. 179.

⁶² Élő újsággal a magyarlakta falvakba. = Népújság 1958. június 14.

⁶³ A murszka szobotai rádió-közvetítőállomás megnyitása. = Népújság [Muraszombat] 1958. december 13. A Népújság 1958. november 15-i száma még úgy tudja, hogy a magyar adás valamivel a többségi után veszi majd kezdetét.

aligha lehet alaptalan egy olyan feltételezés, hogy ennek az adónak sem nagyon lehetett más funkciója, mint amit a marosvásárhelyi magyar műsor esetében a források jeleznek.

A magyar nyelvű tömegtájékoztatás arzenálja tehát a magyarországi konszolidáció időszakában összes többi szocialista szomszédunkhoz hasonlóan Jugoszláviában is erősen kibővült. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a magyar sajtó tartományi, illetve köztársasági szintje erősödött meg, s a folyamat 1957-ben a Vajdaságban kezdődött, majd 1958-ban Szlovéniában folytatódott. Ez a "nagyvonalúság" Jugoszláviában teljesen érthető, hiszen legfeljebb az újvidéki tüntetés jelezte, hogy a sajtónak a a magyar kisebbségre gyakorolt hatása korlátozott. Romániában, s különösen is Szlovákiában azonban annak ellenére indítottak új orgánumokat, hogy a forradalom alatt maga a kisebbségi sajtó is kifejezte rokonszenvét a fellázadt anyaország iránt. Az új sajtótermékek nemcsak álláslehetőségeket kínáltak a magyar értelmiségnek, hanem tartalmilag elég határozott ígéretekkel is tettek a magyarok közösségi alanyiségének elismerésére, amiből – köztudomásúan – nem lett semmi.

Kovács Nóra

"Fele horvát, fele rác, fele pedig bunyevác"¹

Egy magyarországi dalmát eredetű település etnikai helyzetképe

Az alábbi írás egy magyarországi település etnikai helyzetének rövid áttekintésére tesz kísérletet az írott források és a vizsgált településen gyűjtött információk tükrében.² A település sajátos etnikai helyzetét a történelmi tényezők vázlatos feltárása mellett a helybéli etnikai identitásának, illetve azok kapcsolódási pontjainak bemutatásán keresztül érzékeltetjük. A közösség saját etnikai „én-képét” és a nemzetállamhoz az 1990-es évek elejére kialakult viszonyát, annak egy lehetséges fejlődési irányát vélhetően jól tükrözi az az emlékmű, amelyet a közösség az I. és II. világháborús áldozatainak tiszteletére emeltek 1991-ben a község temetőjében. Az emlékműbe vetített értékeket erősíti meg egy helyi rác hősről szóló monda is.

Dusnok Bács-Kiskun megyében, Baja és Kalocsa között található. A falu történeti helyneveit tanulmányozó, Dusnokról Németországba elszármazott Szabó Kálmán szerint a községet eredetileg mai helyétől három-négy kilométerre, a Duna folyó közelébe telepítette a Kalocsai Érsekség, és a gyakori árvizek miatt a 18. század végén került át mai helyére. A falu mai lakóinak többsége – az 17. század végi érseki telepítés eredményeképpen³ – feltehetően dalmáciai eredetű és katolikus vallású.

Erdei Ferenc Futóhomok című munkájában beszámol arról, hogy a Dusnokot is magába foglaló nagyobb történeti és földrajzi egység, a Duna-Tisza köze településrendszere a török hódoltság idején gyökeresen megváltozott, települések százai pusztultak el, a megmaradtakban a megtizedelődött lakosságot új népesség töltötte fel. A 18. században a gazdaság intenzívizálódásának első jele egy újfajta gazdálkodási forma, a tanya kialakulása. A dinamikus fejlődő térség a 19. században homoki szőlő- és gyümölcskultúrája kibontakozásának eredményeként bekapcsolódott a kapitalizáló árutermelésbe és a polgárosodás útjára lépett. Dusnok és a vele szomszédos, azonos időben telepített, szintén dalmát eredetű és katolikus Bátya e dinamikus fejlődő térség perifériáján, az Erdei Ferenc által Duna-melléknek nevezett sávban helyezkedik el, amely élesen elkülönül a dinamikus fejlődő centrumtól⁴.

„Csatlakozik e magyar falvakhoz két dalmát eredetű község: Bátya és Dusnok. Mindkettő átvészelt, s a megfogyatkozott népességet dalmát menekülők pótolták, akik átvették az ott lakó és a környező magyarság termelési kultúráját, beleilleszkedtek annak társadalmi státusába. E helyek ma ugyanolyanok, mint a tiszta magyar községek. Ugyanezen a vidéken történt néhány német betelepítés, de azok nem hasonlultak a magyarsághoz, nyugati módra gyarapodó kispolgári falvak lettek. A dalmátok azonban mindenestől fölszívódtak a magyarságba, és egészen átvették annak erkölceit.”⁴ Erdei 1937-ben közreadott munkájában Dusnok és az e dolgozatban csupán összevetésként hivatkozott Bátya kapcsán azt hangsúlyozta, hogy e falvak hasonlultak régiójuk magyar településeihez.

¹ A címet a helyi önkormányzati újság bemutatkozó számának egy helyi hagyományokról szóló írásából kölcsönöztem.

² 1992 és 1993 során több hónapos antropológiai terepmunkát végeztem a vizsgált településen.

³ Az 1715-ös országos összeírás szerint a név alapján a felsorolt tizenöt családból hat, míg 1720-ban tizenhárom családból tíz került a korábban déli szlávokat jelölő "rói, ruthén" kategóriába.

⁴ Erdei, 1977. 230.

Az 1990-ben 3514⁵ lelket számláló község lakói magukat az 1990-es évek elején leggyakrabban rácként említik. Előfordult azonban, hogy a bunyevác, szerb, horvát, délszláv kifejezésekkel jelölték magukat. Ács Zoltán a délszlávokról értekezve a következőket mondja: „A délszláv szó gyűjtőfogalom. Magában foglalja a horvátokat, szlovéneket, a szerbeket, a bolgárokat, a macedónokat.” Megállapítja továbbá, hogy „a bunyevácokat és a rác-horvátokat – főként katolikus vallásuk alapján – a horvát nemzet részeinek tekintik”⁶. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a bunyevácok olyan horvát etnikai csoportot jelölnek, akik valószínűleg a 17. század második felében menekültek az oszmán törökök elől Dalmáciából és Hercegovinából mai lakóhelyükre Észak-Bácskába, Baja, Zombor és Szabadka városokba illetve azok környékére, ahol magyarokkal vegyesen élnek.⁷

A népszámlálások kimutatásaiból láthatjuk, hogy az elnevezések sokfélesége nem új keletű. A 18. század elején a délről nem sokkal korábban betelepített szláv lakosokat nevük alapján tótnak, ruténoknak tartják az összeírások. A 19. század végén a magyar népszámlálások figyelme már kiterjedt a lakosság anyanyelvére és nyelvtudására is, és ennek köszönhetően az I. táblázatban megfigyelhetjük, hogy az egymást közel tízévenként követő országos adatfelvétel rendre módosított kategóriarendszere az egyes időszakokban hogyan alakított ki eltérő etnikai arculatot ugyanannak a csoportnak. Az adatfelvétel szakmai szempontjai mellett nyilvánvalóan nem hagyható figyelmen kívül a különböző periódusok kisebbségi politikájának befolyása sem. Dusnok adatai mellé mintegy referenciaként kerültek a szomszédos Bácskai község eredményei. A 20. század első felében (a német lakosok kivételével) Dusnok etnikai szempontból többé-kevésbé homogén dalmát eredetű népességének anyanyelvét a hivatalos nyelvtartás eltérő arányban hol tótként, hol horvátként, szerbként, bunyevácként, vagy illirként vette számba.

A II. világháborút követően az országos népszámlálások községsoros táblázataiban már külön rovatban tüntetik fel az anyanyelvet és a nemzetiséget. Az I. táblázatban a legutóbbi négy népszámlálás összesített délszláv adatai, főként az anyanyelv, illetve a nemzetiség tekintetében arra engednének következtetni, hogy Dusnok rác etnikai arculata gyengül. Azonban ha figyelembe vesszük az 1980-as népszámlálástól újra rögzített nyelvismeretet, más képet kapunk. Abban az esetben pedig, ha elfogadjuk a szintén abban az évben alkalmazott társadalmi minősítés módszerét⁸ megállapíthatjuk, hogy Dusnok lakossága etnikai hovatartozása szerint délszláv.

⁵Falubeli vélemények szerint ugyanakkor ez a számot valójában nem lehet pontosan tudni, mert főleg az építőiparban dolgozók közül sokan folytatnak kétféle életmódot: bár Budapesten van a bejelentett lakóhelyük, a hétből három-négy napot Dusnokon töltenek.

⁶Ács Zoltán, 1977.

⁷Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet

⁸1980-ban kiegészítő vizsgálatot végeztek. Ennek lényege az volt, hogy a település lakóit jól ismerő személyek (akik általában a nemzetiségi szövetségek helyi aktivistáiból kerültek ki és megbízásukkal a Nemzetiségi Szövetségek egyetértettek), az összeírtak népszámlálási válaszaitól függetlenül, helyi ismereteikre támaszkodva állapították meg az egy lakásban lakó személyek együttesének nemzetiségi hovatartozását. Lásd. Nemzetiségi Népszéget Településenként. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1990.

	1960		1970	1980			1990			
	Anya-nyelv	Nemzetiség	Anya-nyelv	Anya-nyelv	Beszélt nyelv	Nemzetiség	Minősítés	Anya-nyelv	Beszélt nyelv	Nemzetiség
Bátya	11	6	1	21	945	10	2271	25	662	6
Dusnok	158	20	44	89	896	7	3049	14	296	20

1. táblázat. *A délszláv kategóriába sorolt népesség száma Bátyán és Dusnokon, 1960-1990*

A 2. és 3. táblázatokból láthatjuk, hogy az 1980-ban és az 1990-ben készített népszámlálások eredményei alapján miként oszlik meg a vizsgált település lakosság anyanyelve és nemzetisége szerint. A túlnyomó többség mind anyanyelvét, mind nemzetiségét tekintve magyarnak vallotta magát. Az adatok alapján a horvát nyelv, illetve nemzetiség jelenlét számottevő.

	Összes népesség	Magyar	Szlovák	Horvát	Szerb	Szlovén	Egyéb
1980	3668	3574	1	86	3	0	4
1990	3514	3478	3	21	5	0	4

2. táblázat. *Dusnok lakossága anyanyelve szerint 1980-ban és 1990-ben*

	Összes népesség	Magyar	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Egyéb
1980	3668	3656	5	2	-	1	4
1990	3514	3468	16	4	0	5	4

3. táblázat. *Dusnok lakossága nemzetisége szerint 1980-ban és 1990-ben*

A faluban végzett terepmunka tapasztalatai nem vágnak egybe a népszámlálási adatokból leszűrhető tanulságokkal. A közösség etnikai hovatartozását a legtöbb helybéli ismerősöm többes szám első személyben határozta meg, legtöbbször valahogy így: „Vannak itt a környező falvakban tótok, svábok, mi meg rácok vagyunk, és rácúl beszélünk. Mint a bátyiaiak, csak ők t-zve beszélnek”. Saját magukat a már idézett rác és bunyevác nevek mellett, mintegy azokat pontosítva, olykor szerbként, horvátként, szerbhorvátként, délszlávként említették. A falu egy gazdálkodója szerint persze mi rácoknak nevezzük magunkat, de ha idegennek kell elmondani, akkor a horvát nyelvcsaládhoz tartozik ez.

A magyarázkodásra feltehetően az ad lehetőséget, hogy régies rác név hagyományosan Magyarországon élő szerbet jelöl. A szerbek azonban ortodox keresztények, míg a dusnokiai többsége a horvátokhoz hasonlóan római katolikus

vallású. Így a rác közösség világ felé fordított arcára kiül egyfajta bizonytalanság, amelyet külső tényezők időről időre felerősítenek.

Fontos megemlíteni például azt, hogy a német és szlovák településekkel ellentétben a térség e két rác települését nemzetiségi voltak miatt nem sújtotta hátrányos megkülönböztetés, nem kellett elszenvedniük az erőszakos kitelepítéseket sem. Ugyanakkor nem került el őket a magyarosítási hullám, hiszen hogy a faluban gyakran előforduló vezetéknevek jelentős hányada magyarosított név. A Heltai, Hámori, Havasi, Hévízi nagyon népes családnevek a Hodován magyarosított alakjai. Háziasszonyom elbeszélése szerint *1918-ban a tanácsra behívták a nagyszülőket, hogy lehet magyarosítani. Az én nagyapám magyarosított is, Hodovánról Hévizire.*

Amint azt láthattuk, a 20. század első felének népszámlálásai kelthettek, de legalábbis tükröznek némi bizonytalanságot. Lényegében hasonló a helyzet 1990-ben is, és feltehetően nemcsak az adatfelvétel egyes pontjai szabta lehetőségek, hanem a kérdezőbiztosok személyisége, személyes meggyőződése miatt is. A fiatal polgármester a következőket mesélte el erről: *A népszámláláskor én például szerbnek vallottam magam, mert nem volt sem horvát, sem szerb-horvát rovat. A népszámlálót megkérdeztük, hogy mit írjunk, és ő azt mondta, hogy írjuk a szerbet.*

Az 4. táblázat szerint 1990-ben a jelzett szempontok szerint szerbnek és horvátnak nevezhető száma Dusnokon közel azonos. A beszélt nyelv alapján horvátnak tekinthetők kevesebben vannak, mint a szerbül tudók, ugyanakkor négyszer annyian vallották magukat horvát nemzetiségűnek, mint amennyien szerbnek.

	Dusnok	Bátya
1. Horvát nemzetiségű és/vagy beszél horvátul	149	367
Horvát nemzetiségű	16	4
Más nemzetiségű, beszél horvátul	133	363
2. Szerb nemzetiségű és/vagy beszél szerbül	159	272
Szerb nemzetiségű	4	2
Más nemzetiségű, beszél szerbül	155	270
3. Szlovén nemzetiségű és/vagy beszél szlovénül	2	48
Szlovén nemzetiségű	-	-
Más nemzetiségű, beszél szlovénül	2	48

4. táblázat. *Horvát, szerb, és szlovén népesség száma Dusnokon és Bátyán 1990-ben a nemzetiségi ismérvek kombinációi szerint.*⁹

A szintén használatos délszláv megjelölés elterjedése kapcsolatban kell álljon a Délszláv Szövetség közösségen belül kifejtett tevékenységével. A Délszláv Szövetség volt az a szervezet, amely helyi zenekarok és néptáncgyűttesek, illetve a nemzetiségi nyelvoktatás finanszírozásával bekapcsolódott a helyi közéletbe és köztudatba. Az 1980-as években a Művelődési Házban még működött egy hagyományörző tamburazenekar, egy táncgyűttes, sőt egy gyerek táncsoport is, melyek azonban a kilencvenes évek elejére lendületüket veszítve megszűntek.

⁹ Forrás: Nemzetiségi népesség településenként. Központi Statisztikai Hivatal, 1990.

A népszámlálás etnikai vonatkozásának eredményeit mégsem lehet mindössze az adatfelvétel körülményeivel vagy a különbözőség megvallása előtti tartózkodással magyarázni. Egy lakodalomban mesélte egy tévesz üzemágvezető:

„Itt senkinek sincs nemzeti identitása, egyáltalán. A rác nyelvjárás is magyaros. Nem olyan, mint a hercegszántói, mert azok rendes horvát nyelven beszélnek, a személyi igazolványt sem magyar szóval mondják, hanem úgy, hogy liconoje pravo.”

A faluban a magyart és a horvát nyelv egy dialektusát, a rácot beszélik. Bárczy Károly dusnoki jegyző 1864-ben így ír a helybéliek nyelvhasználatáról: „(Dusnok) lakosainak száma mostanság 2,667 lélekből áll, a dalmata rác nyelvet beszélnek. A férfiak magyarul is jól, vagy elég érthetően beszélnek, de a nők annak megtanulásától igen idegenkednek.”¹⁰ A különböző csoportok, de leginkább az egyes generációkhoz tartozók nyelvhasználata ma is típusos eltéréseket mutat. Egy-két kivételtől eltekintve megállapítható, hogy a mai hatvan év felettek között általános a rác nyelv (beszélt) használata, bár értenek és beszélnek magyarul. Generációjukon belül egymáshoz általában rácul szólnak, amire jó példa a falubeli hetipiac, ahol szinte csak horvát szót hallani. A katolikus templomban a misék nyelve magyar, de havonta egy alkalommal, újhild vasárnapkor a délelőtti tízes nagymisén rác népénekeket énekelnek a magyar nyelvű liturgia keretében.

A mai nyugdíjas korúak gyermekcinek első nyelve is a horvát volt, és ahogyan ők maguk is, gyermekeik is az elemi iskolában tanultak meg magyarul. A kilencvenes évek elején a gyerekek és tizenéves fiatalok többsége az iskolai nemzetiségi nyelvoktatás ellenére sem beszél, sőt nem is ért horvátul, legfeljebb köszönni tudnak. Az idősebbek gyakran egyfajta titkos nyelvként használják a horvátot a gyerekek előtt: *akkor beszélünk így, amikor nem akarjuk, hogy értsék, hogy mit mondunk.*

Igen érdekes az általános iskolában a nemzetiségi nyelvoktatás körül kialakult helyzet. A polgármester ezt a következőképpen beszélte el: *A Művelődési és Közoktatási Minisztérium körlevelet küldött a helyi általános iskolának, mint nemzetiségiének, hogy döntsenek, az iskolában szerbet, vagy horvátot oktatnak-e majd. Bevallom, azt sem tudtam, hogy van különbség a kettő között, bár azt gondolom, talán inkább a horvátot kellene, mert a rác arra hasonlít jobban. A tanárok nem tudnak dönteni, a kisebbségi nyelv tanárai közül ketten horvátosok, egy szerbes. Még csak az kellene, hogy tényleg a tanárokat kérdezzék meg, hogy melyik nyelvet akarják, mert annak az lesz a vége, hogy kiiratják a gyerekeket a nemzetiségi nyelvoktatásról.*

Az általános iskola négyszáz tanulójaiból 1992-93-ban százötvenen vettek részt a nemzetiségi nyelvoktatásban, de a tanári kar attól tartott, hogy a harmadik nyelv (német, angol) bevezetésével ez a helyzet csak rosszabbodni fog. A szerb-horvát nyelvoktatás nem növekvő népszerűsége valószínűleg a tanítandó anyagnak a helyben beszélt horvát nyelvtől való nagyfokú különbözőségéből és a nyelvoktatás módszereiből is táplálkozik. Egy tizennégy éves dusnoki lányismerőssel való beszélgetésből az tűnik ki, hogy az iskolában tanultak egyáltalán nem hasznosíthatók az idősebbekkel való beszélgetésekben, egyfelől azért, mert a rác a horvától eltérő dialektus, másfelől azért, mert az oktatás téma- és nem kommunikáció központú volt. (Azt hiszem, szemléletes párhuzamot talán a nem is olyan régen annyira általános orosz nyelvoktatással lehetne vonni.) A nemzetiségi nyelvoktatás feltételei javultak az 1993-ban átadott hattantermes nemzetiségi iskolával. Az ehhez szükséges anyagi eszközöket

¹⁰ Forrás: Dusnoki Híradó. A Dusnoki Önkormányzat lapja. Dusnok, 1991 december.

az önkormányzat szerezte meg: nemzetiségi iskola létrehozására és bővítésére igényeltek támogatást.

Rádió és tévé minden háztartásban található volt a kilencvenes évek elején, a magyar tévécsatornákon kívül a jugoszláv adókat fogták és nézték rendszeresen. Ugyancsak a rác-nak nevezett helyi nyelvjárás és a horvát nyelv különbözőségét illusztrálja a helyi kábeltévé stúdió arra tett kísérlete, hogy nemzetiségi falu révén a helyi adásban rendszeresen olvassanak híreket horvát nyelven. A Budapesten szerb-horvát nyelvű gimnáziumot végzett ifjú dusnoki bemondónő a híreket azonban horvátul olvasta fel és a helybéli nénikék alig-alig értették meg belőle valamit.

Ugyanakkor felnöttek történeteinek egész sora szól arról, hogy horvát tudásuk miként sietett segítségükre életük különböző helyzeteiben. A téeszvarroda nyugalmazott vezetője így kezdte: *Magyarországon lakunk, magyar állampolgárok vagyunk, de ki ahány nyelvet beszél, annyi embert ér. Van ilyen mondás, nem?* Azután elmesélte, hogy négy évvel azelőtt Nyugat-Németországban járt. Gépet mentek venni a téeszvarrodának. Japán gépeket, a legjobbakat. Hat napot töltöttek ott, de a hatodik napon nem volt tolmácsuk. Összeakadtak egy zágrábi textilmérnökkel és az ő segítségével tudtak értekezni a németekkel. Egy másik alkalommal Amszterdamban jártak, és egy étteremben meghallották, amint a pincér szót vált a társával. Azok is szerbek (!) voltak és mindannyian nagy örömmel üdvözölték egymást. Általános szokás volt Dusnokon, hogy jugoszláviai buszos bevásárlóutakon vegyenek részt, a faluból is többször indítottak buszt. Több asszony hangsúlyozta, hogy milyen jó volt, hogy szinte mindent megértettek, amit a *jugók* mondtak, és őket is vizont.

A falu egy volt vezetőjének kariertörténetéből az tűnik ki, hogy kulcsfontosságot tulajdonít dusnoki származásából adódó horvát nyelvtudásának. Sorkatonai szolgálata alatt horvát nyelvtudása segítségével gyorsan elsajátította az orosz nyelvet, magas katonai körök orosz tolmácsaként dolgozott, és elbeszélése szerint ezek a kapcsolatok segítették elő pályája falubeli kiteljesedését.

Részleges összegzéseként elmondható tehát, hogy a lokális etnikai identitás alapvetően a helybeliek nyelvhez való viszonyában ragadható meg. Jelentősek azonban e tekintetben a különböző generációk közötti eltérések, illetve feltehetően a legutóbbi években jelentős átalakuláson ment át önmagukról alkotott képük, hiszen a falu külvilággal való kommunikációjának javulásával kétnyelvűségük jelentősége egyre erősödött, egyre tágabb világ részévé tette őket.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a 20. század első harmadáig az anyanyelv árulkodik a falu etnikai különállásáról, azt követően pedig egészen 1990-ig az egyéb nyelvismeret. Az adatsorból meglepetésként emelkedik ki az 1980-as, társadalmi minősítés módszerével levégzett becslés, amely alapján Dusnok lakosságának több mint háromnegyede tekinthető délszlávnak, és amely eredmény jobban illeszkedik a faluban az 1990-es évek lején végzett terepmunka tapasztalataihoz. Erdei a munkakultúra és a családstruktúra vonatkozásában egy csoportba sorolja őket a térség magyar falvaival, különállásuk helyett hasonlóságukat emelve ki. Feltehetően viszonylagos földrajzi elkülönültségük is szerepet játszott az etnikai elnevezés sokféleségének létrejöttében. Rácnak, azaz szerbnek tartották magukat, római katolikus vallásuk ugyanakkor mégis inkább a horvátságához kapcsolta őket. Az összeírásokban szerepeltek illírként és bunyevácként is. A Délszláv Szövetség tevékenységének köszönhetően felerősödött a *délszlávság*, mint a helyi etnikai identifikáció egy lehetséges kapcsolódási pontja. E kategória elég tágnak bizonyult ahhoz, hogy a katolikus dusnoki rácok is beleférjenek. Megfelelő lehetett ez számukra már csak azért

is, mert a terepmunka tapasztalatai alapján az etnikai öndefiníció legalapvetőbb eleme a nyelvismeret, amely ugyan legalább annyira eltér a hivatalos szerb nyelvtől, mint az iskolában tanított horváttól, ahhoz viszont több mint elegendő, hogy egy tágabb világ részeivé tegye a dusnokiakat.

Az 1990-es évek elején bekövetkezett rendszerváltás egyfelől javította az etnikus hagyományok és a nyelv ápolását és oktatását, ugyanakkor a helyi vezetés azt látta szükségesnek, hogy – bár helyi etnikus jegyek felhasználásával – a befogadó nemzetállamhoz való tartozását juttassa kifejezésre a külvilág és a közösség számára egyaránt.

A kisebbségek emberi jogai: egyéni jogok, csoportjogok vagy önrendelkezési jog?

I. Kérdésfelvetés

A kisebbségek emberi jogi helyzetének kérdése két szempontból is problematikus a nemzetközi jogban.

Az első probléma abból adódik, hogy a nemzetközi jog mindennek előtt államok közötti jog, melynek az államok és különféle államszövetségek az alanyai. Ezért aztán sokáig nem ismerték el, hogy emberek is lehetnek hordozói. Ez a konzekvens dualisták által még ma is képviselt nézet (mely szerint, a belső állami jog és a nemzetközi jog két különböző jogrend, és a nemzetközi jog nem törheti át az egyén felett érvényesülő állami fennhatóság falát) mára már meghaladottnak tekinthető. A nemzetközi jog ugyanis – különösen a második világháború óta – jelentős figyelmet szentel az emberi jogoknak, és konkrét esetekben csak azt lehet vitatni, hogy emberi jogi normái közvetlenül védik-e az egyént, vagy pedig csak kötelezik az államokat az emberi jogok tiszteletben tartására. Mivel a kisebbségekhez tartozó személyek természetesen emberek, így rájuk is vonatkozik a nemzetközi jog általános emberi jogi védelme. Ez vitathatatlan és a kérdésnek ez a része nem is jelent problémát. Csupán annak megítélésében vannak különbségek, hogy a nemzetközi jog biztosít, ill. biztosíthat-e olyan emberi jogokat, melyek nem vonatkoznak kivétel nélkül minden emberre, csak azokra, akik kisebbségekhez tartoznak. Másként: vannak-e *kisebbség-specifikus* emberi jogok?

Problematikusabb a második kérdés: vajon az emberi jogok *csak a kisebbségek egyes tagjaira* vonatkoznak, *vagy a kisebbségre mint kollektívumra* is? Az emberi jogok eszméje minden ember születéssel szerzett természetes és egyenlő méltóságán alapul. Ez egy olyan individualista koncepció, mely nem alkalmazható minden további nélkül a kollektívumra. Természetesen a nemzetközi jog elismerhet – mint ahogy el is ismert – csoportokat is jogalanyoknak, vagy legalábbis a védelem alanyának (pl. hadviselők és felkelők). Ilyen a népek önrendelkezési jogának elismerése is, mely számunkra ebben az összefüggésben kiemelkedő jelentőséggel bír. Vizsgálatunk tárgya, hogy ez az elismerés a kisebbségek vonatkozásában is megtörtént-e. Ha válaszunk igen lenne is, még nem jelentené azt, hogy elmondhatjuk: az emberi jogok által motivált és megalapozható védelemről van szó.

II. Nemzetközi jogi fejlődés

1. Történelmi előzmények¹

A folyékony átmenetek miatt nehéz időben elhatárolni a nemzetközi jogi kisebbségvédelem első formáit a korai formáktól. Általános nézet szerint az 1648-as vesztfáliai békére tehető a folyamat kezdete, mely az egyes vallásilag homogén német

¹ Jó áttekintést nyújt a kérdésről Otto Kimminich: *Regelungen der Minderheiten- und Volksgruppenprobleme in der Vergangenheit*, in: Fritz Wittmann-Stefan Graf Bethlen (szerk.): *Volksgruppenrecht*, München, 1980. 37-52.

államokon belül biztosította a vallási kisebbségeknek többek között a toleranciát, az otthoni szabad vallásgyakorlatot és a kivándorlás jogát. Ebben a szerződésben tehát *vallási kisebbségekről* volt szó. A hasonló 17. és 18. századi békeszerződések is elsősorban az ő védelmükre törekedtek. A *nemzeti kisebbségek* csak a francia forradalom következményeként megszületett nemzetállami gondollattal jutottak jelentőséghez a nemzetközi jogban. Az 1815-ös bécsi béke záradokumentumától kezdve – amely politikai képviselőket és intézményeket biztosított a lengyeleknek az országot egymás közti felosztó hatalmak állami szervezetében, valamint biztosította a szabad kivándorlás jogát – a 19. század számos béke-, és területátengedő szerződése általában már a nemzeti kisebbségek sorsával is foglalkozott. Mindenek előtt az ő érdekükben hozták létre az opciós jogot, mely szerint az érintett kisebbséghez tartozó személyek adott határidőn belül eldönthették, hogy hazájukban maradnak-e, vagy magántulajdonuk megtartása mellett kivándorolnak.

2. A két világháború közötti időszak

A nemzeti kisebbségek nemzetközi jogi védelme az első világháború után érte el csúcspontját, főleg kompenzációs szerepet volt hivatott betölteni azokkal a jelentős területi változásokkal összefüggésben, melyeket a győztes hatalmak rendeltek el, többször durván megsértve ezzel a népek önrendelkezési jogának *W. Wilson* amerikai elnök által propagált eszméjét. Több Párizs környéki szerződésbe is belefoglaltak kisebbségvédelmi egyezményeket, de kétoldalú szerződések formájában is létrejöttek ilyenek. Ezek a kisebbséghez tartozó személyeknek a többségi nemzethez tartozó állampolgárokkal való egyenjogúságát, és a kisebbségi identitás megőrzésének méltányos lehetőségét tüzték ki célul.² A papíron megnyugtatónak tűnő kisebbségvédelmi rendszer, mely a Népszövetség felügyelete alatt jött létre, a gyakorlatban megbukott az érintett felek nacionalizmusán. A kevés sikeres, mai napig is hatáson megállapodás közül ki kell emelni az Åland-szigetek tárgyában 1921.06.27-én megkötött finn-svéd szerződést, melynek megvalósítása folyamán a finn törvényhozó a svéd nyelvű szigetcsoportnak széleskörű területi autonómiát nyújtott.

3. Újabb fejlemények

A második világháború után nem történtek hasonló erőfeszítések a kisebbségvédelemre, holott a győztes hatalmak nemcsak hogy megerősítették a népek önrendelkezési joga ellen 1919/20-ban elkövetett vétkeket, de újakat is hoztattak ezekhez. A mulasztás oka a népszövetségi éra rossz tapasztalataival is magyarázható, de sokkal inkább abban a naiv feltételezésben gyökerezik, hogy az egyre terjedő demokratikus jogállam feltételei között az általános emberi jogok hatékonysága majd feleslegessé teszi a különleges kisebbségvédelmet. Így aztán sem az ENSZ Alapokmányában, sem a Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában nincs szó a kisebbségekről. Csak viszonylag későn kezdték felismerni, hogy a demokratikus jogállam semmi esetre sem lesz az egész világon elterjedt jelenség, és hogy a priori még az sem veszi tekintetbe a méltányos kisebbségi célokat. A nemzetközi törekvések a kommunista diktatúrák összeomlásával 1989/90-ben erős – bár kétség kívül átmeneti – lendületet kaptak, melynek következtében a nemzetiségi probléma békét veszélyeztető

² Vö. Arthur von Balogh: *Der internationale Schutz der Minderheiten*, München, 1928.; Christoph Gütermann: *Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes*, Berlin, 1979.

dimenziói drasztikus formában megjelentek a közönyös nyugat szeme előtt is.³ Az így elinduló folyamatok különböző szinteken zajlottak.

a) ENSZ

Egyetemes szinten az ENSZ foglalkozik a kisebbségvédelemmel. A 60-as években fordult figyelme a probléma felé. Fáradozásainak vitatott eredményeként a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányába (PPJNE) – melyet a Közgyűlés 1966.12.16-án fogadott el, és amely 1976.03.23-án lépett hatályba – felvették a 27. cikkelyt, mely az "etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez" tartozó személyek jogaival foglalkozik. A kelet-európai politikai fordulat után a Közgyűlés 1992.12.18-án – az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának mintájára – egy kisebbségi nyilatkozatot fogadott el, amely azonban csupán ajánló jelleggel bír. Ez "nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez" tartozókról beszél.

b) EBEÉ/EBESZ – folyamat

Regionális szinten először – egy széles, az akkori kelet-nyugati szembenállást áthidaló keretben – az EBEÉ foglalkozott a kisebbségvédelemmel, melyet elvi szinten már az 1975-ös Helsinki Záróokmány is rögzített. Valódi jelentőséget ez azonban csak a bécsi utótálatkozó 1989.01.15-én elfogadott záródokumentumával nyert, mely felsorolja az egyes kisebbségi jogokat, és melyben az államok ígéretet tesznek arra, hogy megvédik "a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását". Az ily módon megkezdett irányvonalat követte az EBEÉ 1990.6.29-én a Humán Dimenzióról elfogadott kopenhágai záródokumentuma, az 1990.11.21-én aláírt Párizsi Karta az Új Európáért és az 1991-es genfi szakértői találkozó is. Ezután azonban a lendület megtört. Erről a tényről nem terelheti el figyelmünket a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ügyek főbiztosának a Helsinki EBEÉ csúcson 1992 júliusában elhatározott és 1993.01.1-én életbe lépett kinevezése sem. Ez a hivatal ugyanis inkább a konfliktusok megelőzésére, semmint a szó szoros értelmében vett kisebbségvédelemre szolgál. Az EBEÉ/EBESZ dokumentumai egyébként a nemzetközi jog szempontjából nem kötelező érvényűek, még ha politikai erejük figyelemre méltó is.

c) Európa Tanács

Ahogy az ENSZ, úgy eredetileg az Európa Tanács sem tartotta fontosnak a kisebbségvédelmet, és megelégedett azzal, hogy az 1950-ben aláírt Emberi Jogok Európai Egyezményében (EJEE) rögzítse az általános diszkrimináció tilalmát (14. cikkely), ami aztán a rákövetkező időkben – elsősorban a belga iskolai viták összefüggésében – a kisebbségi jog szempontjából bizonyos szinten releváns lett.⁴ A 90-es évek elején aztán több kisebbségi jogi kezdeményezés is beindult, melyek azonban időközben kifulladásra jutottak.⁵ Ezek közül kétség kívül a legjelentősebb az Emberi Jogok Európai Egyezményének kisebbségi jogokról szóló kiegészítő pótvizsgálatkönyv tervezete, melyet a parlamenti közgyűlés az 1201/93-as számú ajánlasként 1993.02.1-én fogadott el. Ezt azonban az immár új kelet-európai szövetségekkel (Bulgária, Románia, Szlovákia) megerősödött, hagyományosan elutasító álláspontra helyezkedő

³ Erről részletesen: Georg Brunner: *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa*, Gütersloh, 1996.

⁴ Vö. Christian Hillgruber-Mathias Jestaedt: *Die Europäische Menschenrechtskonvention und der Schutz nationaler Minderheiten*, Bonn, 1993. 24. skk.

⁵ A kérdésről áttekintést nyújt Rainer Hofmann: *Minderheitenschutz in Europa*, Berlin, 1995. 38. skk.

frontnak (Nagy-Britannia, Franciaország, Görögország, Törökország) sikerült a minisztertanácsban leblokkolnia, és az állam- és kormányfők 1993 októberi bécsi csúcstalálkozóján még az erre irányuló reményeket is eloszlatnia. Ezek után már csak a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelmére maradt talpon, melyeket 1992 novemberében illetve 1995 februárjában terjesztettek elő aláírásra. A felettlőbb homályos Keretegyezmény 1998.02.1-én lépett életbe, míg a nyelvi karta hatályba lépéséhez szükséges öt ratifikációs okmány összehozásának vontatottan haladó folyamata még mindig nem zárult le.

d) Bilaterális egyezmények

Meg kell még említenünk a bilaterális kisebbségvédelmi egyezményeket is. A második világháborút követő első évtizedekben csak kevés ilyen született (pl. dicséretes kivételnek számít az osztrák-olasz Gruber-de-Gasperini Egyezmény Dél-Tirolról), számuk azonban 1990 végétől a kelet-európai térségben jelentősen megszorodott. Példaértékűnek számítanak azok a politikai alapszerződések, melyeket Németország kötött néhány kelet-európai állammal; ezek a mindenkori német kisebbségeket védő záradékokat tartalmaznak. Hasonló záradékok kerültek be azóta több olyan szomszédsági és együttműködési szerződésbe is, melyeket kelet-európai államok kötöttek meg egymással. Tisztán kisebbségvédelmi szerződések ennek ellenére csak ritkán születtek. Magyarország kötött ilyeneket Szlovéniával (1992) és Horvátországgal (1995), de ezekben az országokban az adott kisebbségek kis létszámuk miatt valójában nem jelentenek komoly problémát.

III. A kisebbséghez tartozók egyéni jogai

1. Jogi természet

A nemzetközi jogi kisebbségvédelem súlypontjait tekintve ma csakúgy, mint korábban az individuális jogok koncepcióján alapul. A PPJNE 27. cikkelye és minden más mértékadó nemzetközi jogi szöveg – már amennyiben az állammal szembeni jogosultságokat szem előtt tartja – "kisebbségekhez tartozó személyekről" beszél. Bár a kérdéssel kapcsolatban néhány dolog nem egészen világos és vitatott, a szövegekben többnyire arról van szó, hogy a kisebbséghez tartozók az őket megillető jogokat egyedül, vagy "csoportjuk más tagjaival együtt" közösen gyakorolhatják. A megfogalmazásokból biztosan levezethetők kollektív vonatkozások, de ez más klasszikus személyiségi jogokra is igaz. Elég, ha csak az egyesülési és gyülekezési szabadságra gondolunk, de a *szólásszabadságnak és a politikai részvételi jogok gyakorlásának* is csak kollektív szinten van gyakorlati értelme. Ezzel a felfogással a nemzetközi jogban uralkodó nézet – még ha vannak is elszigetelt hangok, melyek a csoportjogok koncepcióját vallják – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kisebbségi jogok esetében egyéni jogokról van szó.⁶ A kisebbségi jogok minden nemzetközi jogi dokumentumban emberjogi kontextusban szerepelnek, még akkor is, ha a kisebbségi jogok jelentősége a nemzetközi béke, az igazságosság és a demokrácia

⁶ A véleményekről lásd: Georg Brunner: Internationale Menschen- und Gruppenrechte, in: Dieter Blumenwitz-Hans von Mangoldt (szerk): *Menschenrechtsverpflichtungen und ihre Verwirklichung im Alltag*, Köln, 1990. 33-48, 41. sk.; Joseph Marko: *Autonomie und Integration*, Wien, 1995. 199. skk.

megvalósulásában nő.⁷ Annyiban meggyőzőnek tűnik ez a hozzáállás, hogy az ember, mint szociális lény személyes identitása elválaszthatatlanul összekapcsolódik a csoporthoz való tartozásának érzésével. A kérdés alaposabban vizsgálata azonban kétségeket ébreszthet a kisebbségi jogok emberjogi természetével szemben, amennyiben az emberi jogok alatt csak azokat a jogokat vagyunk képesek elismerni, melyek minden embert megilletnek. Akkor ugyanis a kisebbségi jogok a külföldiekre is érvényesek lennének. Erről azonban aligha lehet szó. Bár nem létezik elfogadott definíció a kisebbséghez tartozók meghatározására, a kisebbségek minden félhivatalosnak tekinthető definíciója,⁸ mint ahogy a korábban egységes és ma a többség által elfogadott nemzetközi jogi felfogás⁹ is azon az állásponton van, hogy kisebbséghez csak olyan személyek tartozhatnak, akik mindenkori tartózkodási államukban állampolgársággal rendelkeznek. Ez következetesen tekinthető annyiban, hogy a nemzetközi szokásjog a külföldiek védelmére külön, az idegeneket az egyes államokban megillető jogokat hozott létre, melyek mellett a járulékos védelem igénye aligha ismerhető el. Igaz, manapság tért hódít az ezzel szembenálló kisebbségi vélemény,¹⁰ és a PPJNE kisebbségjogi bizottsága a külföldiekre is ki akarja terjeszteni a PPJNE 27. cikkelyének érvényességét.¹¹ Az államok gyakorlata azonban nem támogatja ezt a tendenciát. Továbbá figyelembe kell venni, hogy az újabb felfogás is a kisebbség településterületéhez való történelmi kötődésének talaján áll,¹² így ez a fajta védelem szerinte sem terjed ki a vendégmunkásokra, bevándorlókra és menekültekre. A véleménykülönbségeknek akkor lenne nagy jelentősége, ha egy állam egy ott régen

⁷ A vonatkozó szövegekben található kijelentésekről összeállítást ad: Felix Ermacora-Christoph Pan: *Grundrechte der europäischen Volksgruppen*, Wien, 1993. 30.

⁸ Francesco Capotorti: *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, New York, 1979. (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, UN Sales Nr. E.78.XIV.1/96/568. paragrafus; Jules Deschenes: *Proposal concerning a Definition of the Term "Minority"*, New York, 1985. (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/31/5/181. paragrafus); Az Európa Tanács 1201/1993-as ajánlásának 1. cikkelye; a Velencei Bizottság 1991-es egyezménytervezete 2. cikkelyének 1. pontja; a FUEV 1994-es egyezménytervezetének 2. cikkelye.

⁹ Tore Modéen: *The International Protection of National Minorities in Europe*, Abo, 1969. 108.; Erich H. Pircher: *Der vertragliche Schutz ethnischer, sprachlicher und religiöser Minderheiten im Völkerrecht*, Bern, 1979. 25.; Capotorti: i.m. (8. sz. jegyzet) 12. (57. paragrafus), 96. (568. paragrafus); Louis B. Sohn: *The Rights of Minorities*, in: Louis Henkin (szerk.): *The International Bill of Rights*, New York, 1981. 270-289. 279.; Felix Ermacora: *The Protection of Minorities before the United Nations*, Recueil des Cours, 1983. 251-370. 305.; Deschenes: i.m. (8. sz. jegyzet) 9. 30.; Renate Oxenknecht: *Der Schutz ethnischer, religiöser und sprachlicher Minderheiten in Art. 27 des Internationalen Paktes über bürgerliche und politische Rechte vom 16. Dezember 1966*, Frankfurt a. M., 1988. 107 sk.; Patrick Thornberry: *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, 1991. 170. skk.; Rainer Hofmann: *Minderheitenschutz in Europa*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1992. 1-65.; Dieter Blumenwitz: *Minderheiten- und Volksgruppenrecht*, Bonn, 1992. 27.; Hans-Joachim Heintze: *Selbstbestimmungsrecht und Minderheitenrechte im Völkerrecht*, Baden-Baden, 1994. 126

¹⁰ Egon Schwelb: *Some Aspects of the International Covenants on Human Rights of December 1966*, in: Asbjörn Eide- August Schou (szerk.): *International Protection of Human Rights*, Stockholm, 1968. 103-130. 122.; Fritz Münch: *Der Minderheitenartikel im Menschenrechtstext der Vereinten Nationen*, in: Theodor Veiter (szerk.): *System eines internationalen Volksgruppenrechts*, Wien, 1972. 2. kötet, 64-72, 72.; Mala Tabory: *Language Rights as Human Rights*, *Israel Yearbook on Human Rights* 1980. 167-223. 182.; Christian Tomuschat: *Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights*, in: *Völkerrecht als Rechtsordnung - Internationale Gerichtsharkeit - Menschenrechte. Festschrift für Hermann Mosler*, Berlin, 1983. 949-979. 960 sk.; Manfred Nowak: *CCPR-Kommentar*, Kehl am Rhein, 1989.; Malcolm N. Shaw: *The Definition of Minorities in International Law*, in: Yoram Dinstein (szerk.): *The Protection of Minorities and Human Rights*, Dordrecht, 1992. 1-31. 26 sk.

¹¹ Rdnr. 5. 1. des General Comment v. 6. 4. 1994 (UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5).

¹² Tomuschat: i.m. 955., 961.; Nowak: i.m. Rdnr. 18. skk. a 27. cikkelyhez.

megtelepült népcsoporttól megtagadná az állampolgárságot. Ebben az esetben valóban mérlegelendő lenne a kisebbségvédelem külföldiekre való kiterjesztése.

2. Egyes kisebbségi jogok

Az egyes kisebbségi jogokról nem létezik nemzetközi jogilag kötelező érvényű katalógus. A PPJNE 27. cikkelye csak általánosságokban beszél arról, hogy a kisebbséghez tartozóknak joguk van arra, hogy saját kultúrájukat ápolják, saját hitüket vallják és vallásukat gyakorolják, saját nyelvüket használják, és a kérdésnek ezzel csak azt a néhány súlypontját jelzi, melyre az államon belüli kisebbségi törvényhozás koncentrálni szokott. Ezzel szemben azok a nemzetközi jogi dokumentumok, melyekben az egyes kisebbségi jogok pontosabban vannak megfogalmazva, nem kötelező érvényűek, ezért aztán csak egy elképzelést közvetítenek arról, hogy a nemzetközi államközösség tagjainak többsége milyen egyéni jogállást tartana alapvetően védelemre érdemesnek.¹³ Ha közelebbről megvizsgáljuk, kiderül, hogy ez az általános emberi jogoknak felel meg, kisebbségekre alkalmazva. Nyilvánvalóan érvényes ez az egyesülési és a gyülekezési, valamint a vallásszabadságra, de egy jogállami demokráciában az anyanyelv magánkörben, és nyilvánosság előtti használatának, valamint az azonos népcsoporthoz tartozókkal való határokon átvelő kapcsolattartásnak is magától értetődőnek kellene lennie. Mivel a népcsoportokhoz tartozók kisebbségi törekvései megvalósításának érdekében is felhasználhatják az általános emberi jogokat – az általános egyenlőség tétele és a szokásos diszkriminációs tilalmak jegyében –, úgy vélhetnénk, hogy a kisebbségi jogok feleslegesek, mivel azok csak megerősítenek valami amúgy is magától értetődő dolgot. Szigorúan jogi szempontból nézve azonban ezek a megerősítések mégsem tűnnek teljesen feleslegesnek, mivel a politikai tapasztalat azt mutatja, hogy sok állam egyáltalán nem tekinthető demokratikus jogállamnak, és az államok mindenek előtt a kisebbségekkel való bánásmódban hagyják figyelmen kívül a jogállam alapelveit. Ezért a kisebbségi jogoknak az szerepe, hogy ébren tartsa az államok lelkiismeretét kisebbségekre vonatkozó emberi jogi kötelezettségeik iránt.

Kétségtelenül vannak olyan kisebbség-specifikus egyéni jogok is, melyeket nem lehet az általános emberi jogokból közvetlenül levezetni. Alkalmassint ezek közé sorolható a nemzeti önmeghatározás szabadsága is, s amely a kisebbségvédelem alapjoga, de amely a kisebbség fogalma szempontjából is alapvető jelentőségűnek számít. Ez ugyanis az individuális önrendelkezésen alapul, melynek értelmében mindenkinek magának kell döntenie arról, hogy a kisebbséghez sorolja-e magát – és ezzel igényt tart a kisebbségvédelemre – vagy nemzeti identitását magánügynek tarja, vagy esetleg asszimilálódni akar. Kétségtelenül kisebbség-specifikus az a jog is, hogy a nevét mindenki saját nyelvén, az annak megfelelő írásmóddal jegyeztethesse be és használhassa. Az anyanyelv használatának joga a bíróság előtt, és a közhivatalokkal való érintkezésben szintén kisebbség-specifikus lenne, ha ezt a jogot függetlenül a hivatalos, illetve bíróság előtt használandó nyelv ismeretétől megadnák. (Ellenkező esetben egy a külföldieket védő jogi előírásról lenne szó, amely az ország nyelvét nem beszélő külföldieknek lehetővé tenné az eljárásban való részvételt.) Megfigyelhetők

¹³ Lásd az ENSZ 1992-ben elfogadott kisebbségi nyilatkozatának 2-5. cikkelyeit, melyek csak ajánló jelleggel bírnak; az 1990-ben, Koppenhágában elfogadott EBEE-dokumentum 32. pontját, mely politikai szándéknyilatkozatot tartalmaz; az Európa Tanács 1201/1993-as ajánlásának 6-11. cikkelyeit; az 1995-ös Keretegyezményt, mely csak célokat állapít meg, de ezek megvalósításában az államoknak jelentős mérlegelési lehetőséget juttat. A szövekek megtalálhatók: Hofmann: *Minderheitenschutz in Europa*, Berlin, 1955. (függelék)

ugyan ilyen irányba mutató tendenciák, de csak az olyan kisebbségek esetében, melyek egy bizonyos területen összefüggő tömbben élnek.¹⁴ Az anyanyelven történő oktatás jogát ugyancsak a kisebbség-specifikus alapjogok közé sorolhatnánk, de kétséges, hogy a személyiségi jog megfelelő eszköz lenne-e az üdvözlésre méltó cél a megvalósításához. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egyetlen gyermeknek számára nem lehet külön iskolát, vagy akár külön tanárt biztosítani. A kisebbségi nyelvű oktatás előfeltételeinek megteremtése jelentős személyi, szakirányú és anyagi vonzatokkal jár együtt, így megvalósítása csak bizonyos előfeltételek megléte esetén lehetséges. Ezek megteremtése a mindenkorai törvényhozó feladata.

IV. A kisebbségek csoportjogai

1. Nemzetközi jogi szempontok

Az elmúlt évtizedekben egyre inkább megerősödött az a nézet, mely szerint szükség van kisebbségvédelemre. Ugyanakkor az a felismerés is teret hódított, hogy a kisebbségeknek a egyéni jogokon túlmutató védelemre van szükségük ahhoz, hogy megmaradjanak és megőrizhessék identitásukat. Ezért került napirendre és vált széles körben vita tárgyává a csoportjogok koncepciója.¹⁵ Ennek ellenére eddig nem került be a nemzetközi jog rendszerébe, sőt a legfrissebb mértékadó dokumentumok kimondottan arra törekednek, hogy minden általuk nyújtott jogot kizárólag egyéni jogként határozzanak meg.

Ha a kisebbségeket nem ismerik el jogalanyak, akkor a nemzetközi jog csak a védelem tárgyaként foglalkozik velük. Mint ahogy az az ENSZ 1992-ben elfogadott kisebbségi nyilatkozata 1. cikkelyének 1. pontjában olvasható: "States shall protect the existence and the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities within their respective territories, and shall encourage conditions for the promotion of that identity." Hasonló megfogalmazás számos nemzetközi jogi dokumentumban olvasható, és széleskörű egyetértés uralkodik azon a téren, hogy a kisebbségvédelem egyik fő célja a kisebbségek kollektív identitásának megőrzése és ápolása. E cél elérésére azonban nem úgy törekednek, hogy az állammal szemben jogokat adnak a kisebbségek kezébe. Inkább megelégszenek azzal, hogy kötelezik az államokat, hogy bizonyos kisebbségi ügyek támogatására intézkedéseket foganatosítsanak. A szükséges intézkedések meghatározásánál azonban az államot nagy mérlegelési szabadság illeti meg. Tipikusan tekinthető ennek a technikának az alkalmazása az olyan esetekben, ahol a kisebbségi oktatás biztosításáról, a pótlólagos hivatalos nyelv engedélyezéséről, a topográfiai jeleknek a kisebbség nyelvén is történő egyidejű feltüntetéséről vagy a komplex politikai participációról van szó. Az Európai Kisebbségi Keretegyezmény – mely rövid idővel ezelőtti hatálybalépése óta az európai kisebbségvédelem legfontosabb, nemzetközi jogilag kötelező erejű dokumentuma – kizárólag ezzel a technikával dolgozik: célokat és alapelveket fogalmaz meg,

¹⁴ Az Európa Tanács 1201/1993-as ajánlásának 7. cikkely 3. pontja; az 1995-ös Keretegyezmény 10. cikkely 2. pontja.

¹⁵ Vö. Vernon van Dyke: Human Rights and the Rights of Groups, *American Journal of Political Science*, 1974. 726-...; Yoram Dinstein: Collective Human Rights of Peoples and Minorities, *The International and Comparative Law Quarterly*, 1976. 102-120.; Ermacora: i.m. (9. jegyzet), 310. skk.; Wolfgang Burtscher: Les lacunes de l'ordre juridique international en matière de protection de minorités, *Europa Ethnica*, 1986. 57-64, 130-138.; Natan Lerner: *Group Rights and Discrimination in International Law*, Dordrecht, 1991. 7. skk.

melyeknek azonban az államok gyakorlatába való átültetését valójában nem lehet hatásosan ellenőrizni.¹⁶ Ezek a kisebbségek passzív támogatására irányuló intézkedések messze elmaradnak azok mögött a várakozások mögött, melyeket a csoportjogok koncepciója felkeltett.

2. Csoportjogok és autonómia

Akármenyre is sajnálatos a dolgok illetően való állása, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a csoportjogok koncepciója valóban problematikus. A probléma abban van, hogy a szubjektív jogok világosan meghatározható jogalanyt feltételeznek, a kisebbség azonban nem felel meg ennek a kitételnek. A kisebbségi csoport szociális jelenség, folyékony határokkal, s a személyi állománya sem határozható meg. Ha a kisebbség jogilag megfogható nagyságú, úgy jogi személynek kell tekinteni. Ez mindenképpen megoldható, és több olyan út is elképzelhető, melyek mindegyike elvezet az autonómiához. Az *autonómia*, melynek különböző megvalósítási lehetőségei vannak, egy olyan kategória, mely teljesen ismert a nemzetközi jogban, anélkül, hogy egyértelmű jelentéstartalma kikristályosodott volna.¹⁷ Ez annak is köszönhető, hogy az autonómiák mindig történelmileg konkrét, egyedi esetekként, különböző helyzetekben jöttek létre. Az egyes esetek általánosításából levonható következtetés aligha mondhat többet annak megállapításánál, hogy az autonómia megfelelő szakértelemmel történő kialakítása esetén alkalmas lehet arra, hogy a kisebbségi konfliktusokat és problémás ügyeket kielégítően megoldja. Ez a felismerés utat talált néhány újabb nemzetközi kisebbségi szövegbe is, melyek az államoknak az autonómia bevezetését ajánlják. Az 1990-ben Koppenhágában elfogadott EBEÉ – dokumentum 35. pontjának 2. bekezdése a következő szavakkal üdvözli néhány EBEÉ tagállam hasonló irányú törekvését: "A résztvevő államok tudomásul veszik az egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelmére és támogatási feltételeinek megteremtésére irányuló törekvést, amennyiben azok a célok elérése érdekében a lehetőségeknek megfelelő, a kisebbségek speciális történelmi és területi adottságaival számoló, az illető állam politikájával összhangban álló helyi, vagy autonóm közigazgatást állítanak fel".

Az Európa Tanács láthatóan még egy lépéssel tovább is ment, mikor 1201/1993-as ajánlásának 11. cikkelyében már az autonómiára való jogról beszél:

"In the regions where they are in a majority the persons belonging to a national minority shall have the right to have at their disposal appropriate local or autonomous authorities or to have a special status, matching the specific historical and territorial situation and in accordance with the domestic legislation of the state."

A politikai kompromisszumra való törekvésében a Közgyűlés az autonómiára való jogot – az értelemmel ellenkező módon – a kisebbséghez tartozó személyeknek ítélte oda, mindezt azért hogy a csoportjogok támogatásának még a látszatát is kerülje. A mondat fulmináns kezdetének értékét jelentősen csökkentti, hogy az autonómia megadását végső soron a nemzeti törvényhozó mérlegelésére bízta.

Bár ilyen körülmények között nem beszélhetünk olyan kötelező érvényű nemzetközi jogi előírásról, mely bizonyos előfeltételek teljesülése esetén előírná az autonómiának, mint a kisebbségvédelem eszközének az alkalmazását, de legitim módon

¹⁶ Lásd Hofmann: i.m. (13. sz. jegyzet), 200.; Heinrich Klebes: Rahmenübereinkommen des Europarats zum Schutz nationaler Minderheiten, *Europäische Grundrechte-Zeitschrift*, 1994. 262-268., 264.

¹⁷ A kérdésről átfogó képet nyújt Hurst Hannum-Richard B. Lillich: The Concept of Autonomy in International Law, in: Yoram Dinstein (szerk): *Models of Autonomy*, New Brunswick, 1981. 215-254.

mégiscsak mérlegelik különböző fórumokon, hogy felhasználható lenne-e az autonómia a kisebbségvédelem eszközeként, s ha igen, akkor milyen estekben és hogyan.

3. Az autonómia megjelenési formái

Az autonómia vagy egy területhez, vagy egy személycsoporthoz kapcsolható. Eszerint területi, vagy személyi autonómiáról beszélhetünk. Amíg a területi autonómia szükségszerűen közjogi intézmény, addig a személyeknek azt a csoportját, melyhez a személyi autonómia kötődik közjogilag és magánjogilag is meg lehet szervezni. Ebből következik, hogy a kisebbségi autonómiának három formája képzelhető el.

a) Területi autonómia

Az autonómiát kapott terület nagysága és jelentősége szerint föderalizmust, regionális és kommunális autonómiát különböztetünk meg egymástól.¹⁸ A föderalizmus a szövetségi állam keretein belül a tagállam magasabb státusát nyújtja a népcsoport által lakott területnek, míg a területi autonómia két utóbbi formája csak adminisztratív önkormányzati jogot jelent. A gyakorlatban persze lehetségesek az átmenetek, de mindegyik esetben olyan területi önkormányzatról van szó, mely bizonyos ügyek önálló intézésében illetékessel bír.

A területi autonómiának mind nyugaton, mind keleten van tradíciója, és újabban többször is alkalmazták. A motívumok mindenesetre többnyire komplexek, és nem minden esetben vezethetők vissza a kisebbségvédelemre. A klasszikus nyugati szövetségi államok rendszerint történelmileg, a középkori vagy gyarmati szuverenitásokból a nemzetállamhoz vezető út során fejlődtek ki (Németország, Ausztria, USA, Ausztrália), s csak Svájc és Kanada esetében játszott a nemzetiségi faktor is szerepet. Nem kevésbé komplexek a regionalizmus kialakulásának okai sem (Egyesült Királyság, Olaszország, Spanyolország), habár itt már több olyan eset is előfordult, amelyben a kisebbségi problematika (is) központi jelentőséghez jutott (Aland-szigetek, Grönland, Feröer, Dél-Tirol, Katalónia, Baszkföld). A kommunista Kelet-Európában ezzel szemben a területi elvet tudatosan alkalmazták a nemzetiségi probléma megoldására. Valójában nem értek el igazi eredményeket, amint azt az olyan multietnikus szövetségi államok szétesése is bizonyítja, mint a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia. A fennmaradt Orosz Föderáció is inkább a regionalizmus, mint a föderalizmus kritériumainak felel meg. A néhány kelet-európai államban fennmaradt regionális autonómia mellett több új is létrejött a kisebbségi problémák megoldására (a Krím Köztársaság Ukrajnában, Gagauzia a Moldáv Köztársaságban).

A területi autonómia megvalósíthatóságának egyik előfeltétele, hogy az érintett kisebbségnek bizonyos területen *összefüggő tömböt* kell képeznie. Csak ebben az esetben tudja ugyanis az identitása megőrzése szempontjából fontos ügyeket a területi önkormányzat keretein belül maga intézni. A szórványban élő kisebbségeket (pl. cigányok, zsidók, oroszországi németek, sokszor az örmények is) nem lehet területi alapon megszervezni. Ha a területi elv megvalósíthatóságának lehetőségét emiatt korlátozottnak is kell tekintenünk, Kelet-Európa etnikai térképén egy sor olyan

¹⁸ A kérdéstről összehasonlító jogi áttekintést nyújt Georg Brunner: *Föderation, Konföderation und Regionalismus in verfassungsrechtlicher Sicht*, in: Georg Brunner-Hans Leinberg (szerk.): *Volksgruppen in Ostmittel- und Südosteuropa*, Baden-Baden, 1994. 277-293.; Stefan Oeter: *Minderheiten im institutionellen Staatsaufbau*, in: Jochen Abr. Frowein-Rainer Hofmann-Stefan Oeter (szerk.): *Das Minderheitenrecht europäischer Staaten*, 2. kötet, Berlin, 1994. 492-522, 509. skk.; Dieter Blumenwitz: *Volksgruppen und Minderheiten*, Berlin, 1995. 106 skk.

kisebbség szerepel, melyek problémái a területi autonómia segítségével megoldhatók lennének. Megfontolandó lenne ez a romániai, szlovákiai, szerbiai és ukrainai magyar népcsoportok, a szerbiai és macedóniai albánok, a szerb-montenegrói szandzsák muszlimjai, a dél-albániai görögök, Bulgária néhány megyéjében élő törökök, a litvániai Vilnius-vidékének lengyelei, az észtországi Narvában és Sillamäe-ben, valamint a szovjet impérium több utódállamában élő oroszok esetében is.

Köztudomású, hogy a területi elvnek minden megjelenési formájában szükségszerűen vannak bizonyos *hátrányai*, melyeket más eszközökkel kompenzálni kell. Még az összefüggő tömbben élő kisebbségek esetében is gyakorlatilag kizárható az az ideálisnak tekinthető állapot, melyben minden kisebbséghez tartozó személy "saját" területen él. A "saját" területen kívül lakók nem élvezhetik a területi autonómia nyújtotta előnyöket, ezért védelmükre értelemszerűen más technikákat kell alkalmazni. Továbbá minden területi autonómia szükségszerűen új kisebbségeket hoz létre azon a területen, amelyre érvényes, s természetesen az államnemzet részei is ezek között lehetnek. Az ő védelmükre egy külön kisebbségvédelmet kell megteremteni, mely természetesen nem nyúlhat vissza a területi elv arzenáljára. Végül, de nem utolsósorban a területi autonómiánál a szabad nemzeti önmeghatározás egyéni alapjoga is figyelmen kívül kell hogy maradjon. Ebben az esetben azok a kisebbséghez tartozó személyek is alá vannak vetve – akarataik ellenére – a kisebbségvédelemnek, akik asszimilálódni akarnak.

b) Közjogi személyi autonómia

Mindezek a hátrányok a személyi elv alapján elkerülhetők, mivel az nem függ a megtelepedés módjától, és nem is hoz létre újabb kisebbségeket. Az személyi autonómia hordozója a *személyek szövetségeként* felfogott népcsoport, melyre átruházzák az állam illetékességi körébe tartozó ügyek intézésének egy bizonyos – a kisebbségi identitás megőrzése érdekében fontos – részét. Mivel rendszerint kulturális ügyekről van szó, ezért a kérdéssel kapcsolatban többnyire a "kulturális autonómia" fogalmát használják.

Rendszerint a közjogi verziót értik alatta, ahogy azt modern formájában az ausztromarxista *Karl Renner* és *Otto Bauer* kitaróan propagálta,¹⁹ és ahogy azt a két világháború között – elsősorban Észtországban²⁰ – sikeresen alkalmazták.²¹ Míg nyugaton aligha létezik meggyőző példa a közjogi személyi autonómiára, addig Kelet-Európában a politikai fordulat után néhány állam kisebbségi törvényei számára modellként, vagy legalábbis orientációs pontként szolgált. Legkonzekvensebben Észtországban élesztették fel újra 1993-ban a személyi autonómia nemzeti tradícióját, de az szlovéniai "önigazgató népközösségek", és a magyarországi "kisebbségi önkormányzatok" súlypontjaikat tekintve szintén a személyi elven alapulnak.²²

¹⁹ Karl Renner: *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Österreich*, Leipzig, 1918. ; Otto Bauer: *Die österreichische Revolution*, Wien, 1923.; uő: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1924.

²⁰ Vö. Moritz Mintz: *Die Nationale Autonomie im System des Minderheitenrechts unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in den baltischen Staaten*, Riga, 1927.; Max Laserson: *Das Minoritätenrecht der baltischen Staaten*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 1930-31. 401-429.; Michael Garleff: *Die kulturelle Selbstverwaltung der nationalen Minderheiten in den baltischen Staaten*, in: Boris Meissner (szerk.): *Die baltischen Nationen Estland, Lettland, Litauen*, Köln, 1991. 81-107.

²¹ Egy rövid áttekintést ad Oeter: i.m. (18. sz. jegyzet) 500. skk.; Blumenwitz: i.m. (18. jegyzet) 99. skk.

²² Közélebbit lásd: Brunner: *Die Autonomie in der neueren osteuropäischen Minderheitengesetzgebung*, *Ethnos-Nation* Nr.1/1995, 17-26., 19. skk.; uő: i.m. (3. sz. jegyzet), 142 skk.

A közjogi megoldás esetén a kisebbség köztisztület, melynek szervezeti és tagstruktúráját, mint keretet a törvényhozás határozza meg, és amely az állam jogi felügyelete alatt működik. Az állami előírások gondoskodnak a kisebbségi szövetség demokratikus és reprezentatív alapszabályáról. Ebben a megoldásban leginkább a kisebbségi csoport objektív behatárolási lehetősége, és a szövetségben való kötelező tagság tekinthető problematikusnak. Ezért született meg az a javaslat, hogy a szövetségben való de-jure tagságot el kell választani a benne való de-facto közreműködéstől.²³ Az ilyen konstrukciók nélkülözhetőnek tűnnek, ha a nemzeti önmeghatározás szabadságát tekintjük kiindulópontnak. Még ha a kötelező tagságot alkotmányjogi szempontból megengedhetőnek tekintjük is, a nemzeti önmeghatározás szabadságának alapelvével semmi esetre sincs összhangban. A személyek szövetségéhez való tartozásnak ezért önkéntességen kell alapulnia, és személyes akaratki nyilvánításnak kell megelőznie. Ennek az is előnye, hogy az objektív kritériumok alapján valóban csak nehezen meghatározható kisebbségi csoport kereteit így szubjektív kritériumok alapján egyértelműen tisztázni lehet, s ezáltal csak azok a kisebbséghez tartozó személyek részesülnek a kulturális autonómia áldásaiban, akik kulturális identitásukat tényleg maguk akarják ápolni. Példaértékűnek tekinthető ezen a téren az észt kisebbségi törvény szabályozása,²⁴ mely a kulturális autonómiát mint lehetőséget kínálja fel, amit a kisebbségek – bizonyos előfeltételek teljesülése esetén – önálló mérlegelés után igénybe vehetnek. Mivel azok az immár négy éve érvényben lévő ajánlatot nem vették igénybe, így passzivitásuk csak úgy értelmezhető egy demokratikus társadalomban, hogy meg vannak elégedve a sorsukkal, és nem igényelnek maguknak tágabb teret nyújtó intézkedéseket. A személyi autonómia már csak azért is ajánlható a kisebbségvédelem jó eszközeként, mert alkalmazhatósága nem bizonyos feltételek teljesülésének függvénye, és fokozatainak kialakításánál figyelembe vehetők azok az igények is, melyeket a mindenkori kisebbség ténylegesen támaszt.

c) A magánjogi személyi autonómia

Az egyéni jogok szintjén a nemzetközi jog már biztosítja, hogy az általános egyesülési szabadság bázisán, valamint a köz-, és a magán egyesületi jog keretei között olyan *kisebbségi szövetségek* jöjjenek létre, melyek kulturális és más jellegű kisebbségi ügyek ápolását tűzik ki célul. A magánjogi személyi autonómia határát csak akkor lépik át, ha ezekre a spontán alakult kisebbségi szövetségekre az állam illetékességi körébe tartozó feladatokat ruháznak át. A személyi autonómiának ezt a formáját újabban "funkcionális autonómiának"²⁵ is nevezik. Ez a kifejezés azonban félrevezető, mivel a közjogi személyi autonómiában is szó van – sőt valójában csak ott igazán megalapozottan – az állami feladatok funkcionális decentralizációjáról.

A magánjogi személyi autonómia, melynek legjobban bevált példájaként a Dél-Schleswig-i Dán Schulverein által igazgatott schleswig-holstein-i dán

²³ Pether Pernthaler: Modell einer autonomen öffentlich-rechtlichen Vertretung der Slowenischen Volksgruppe in Kärnten, *Europa Ethnica*, 1993. 24-38., 29. sk.; ezzel egybehangzóan Oeter: i.m. (18. sz. jegyzet) 503.; Blumenwitz: i.m. (18. sz. jegyzet) 102. sk.

²⁴ Az 1993.11.11-én elfogadott Törvény a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról (Riigi Teataja I 1993, Nr. 71, Pos 1001); Cornelius Hasselblatt bevezetővel ellátott német fordítását lásd: *WGIÖ - Monatshefte für Osteuropäisches Recht*, 1993. 367-375.

²⁵ Ernst-Jörg von Studnitz: Politische Vertretung von Minderheiten- und Volksgruppenrechten auf verschiedenen staatlichen und zwischenstaatlichen Ebenen, in: Blumenwitz-Gilbert Gornig (szerk.): *Minderheiten- und Volksgruppenrechte in Theorie und Praxis*, Köln, 1993. 17-27., 25 skk.; Oeter: i.m. (18. sz. jegyzet) 498 skk.; Blumenwitz: i.m. (18. sz. jegyzet) 96 skk.

magánoktatást szokás említeni, a liberális beállítottságú megfigyelő szimpátiáját az állami gyámkodás hiányával, a szabadság nagy fokával és a társadalmi kezdeményezés szerepének fontosságával nyeri meg. Ezek az erények azonban a tapasztalatok szerint csak az olyan plurális civil társadalom feltételei között virágoznak ki, mely egyszersmind jóléti társadalom is. A siker érdekében ugyanis a társadalmi elkötelezettségnek párosulnia kell az anyagi áldozatvállalás készségével is, mivel ebben az esetben – a közjogi megoldással szemben – nem várható el minden további nélkül, hogy az állam a kisebbségi magánintézmények teljes finanszírozását átvállalja. Ebből következően a magánjogi út csak abban az esetben járható, amennyiben az érintett kisebbség elég homogén összetételű és elég aktív ahhoz, hogy egy demokratikus elven alapuló legitím és reprezentatív szövetséget hozzon létre. Amennyiben a kisebbség több egymással rivalizáló szövetségre szakadt, nem működhet a magánjogi autonómia.

Ebből következik, hogy a magánjogi autonómia csak bizonyos előfeltételek teljesülése mellett ajánlható a kisebbségvédelem modelljének. Nagy előnyei vannak, de előfeltételeit csak a közösség teremtheti meg, és nem vezethetik be állami intézkedések.

V. Az önrendelkezési jog

1. A népek önrendelkezési joga

A népek önrendelkezési joga, melyet az első világháború végén egymástól annyira különböző személyiségek proklamáltak, mint az amerikai elnök *Thomas W. Wilson* és a bolsevik vezető *Vlagyimir I. Lenin*, s melyet később az ENSZ alapokmánya 1. cikkely 2. pontjában valamint 55. cikkelyében alapelveként is rögzítettek, a nemzetközi jog legkomplikáltabb és legvitatottabb jelenségei közé tartozik. Mindössze annyi bizonyos, hogy a népek önrendelkezési joga ma nem politikai elv, hanem körülbelül három évtizede a nemzetközi jog kötelező erejű normájának számít, mióta az ENSZ Közgyűlése a 60-as években felhasználta a gyarmati népek felszabadításának érdekében, majd 1966-ban a PJPNE 1. cikkelye valamint a Nemzetközi egyezmény a gazdasági, szociális és kulturális jogokról ezzel megegyező első cikkelye csoportjogként határozta meg. Jelentését az 1970.10.24-i "Friendly-Relations-Declaration"-ban tartalmilag pontosították. A nehézségek egyrészt az ellentmondásos, és a politikai opportunizmus által meghatározott állami gyakorlatból adódnak, mely a gyarmatok felszabadulás idején nagyvonalúan alkalmazta ezt az elvet, és az önrendelkezési jogot a szecessziós jog legszélsőségesebb megnyilvánulási formáiban is megadta a teljesen heterogén törzsi konglomerátumoknak. Később azonban nagyon restriktívvá vált, és főként a szovjet és jugoszláv többnemzetiségű államok elnyomott kultúrnépeinek függetlenségi törekvéseivel szemben a legnagyobb visszafogottsággal viseltetett. Másrészt az önrendelkezési jog dogmatikai nehézségeket is felvet, mivel az emberi jogi egyezményekben csoportjogként foglalták írásba, viszont alanya, a nép, mint szociális fenomén a szokásos jogi meghatározottság kritériumainak nem felel meg (Ild. IV.2.).

Mindenek előtt vitatott, hogy ki az önrendelkezési jog hordozója, tehát az emberek mely csoportja tekinthető népek. Nem létezik általánosan elfogadott definíció. A válasz szorosan összefügg egy másik vitatott kérdésre adandó válasszal, nevezetesen az önrendelkezési jog tartalmának kérdésével. Egyértelmű, hogy az önrendelkezési jog értelmében egy embercsoport csak akkor jöhet mint nép számításba, ha egyáltalán abban a helyzetben van, hogy az önrendelkezési jogból levezethető

elvárásoknak megfelelően. A népnek tehát önrendelkezés-képesnek kell lennie. Az önrendelkezési jog tartalma másrészt többszörösen lépcsőzetes és konfliktusban áll a nemzetközi jog más jogi elveivel. A PPJNE I. cikkely I. pontja az önrendelkezési jog tartalmát úgy írja le, hogy az a népeket feljogosítja arra, hogy politikai státusukról szabadon döntsenek, és gazdasági, szociális és kulturális fejlődésüket szabadon alakítsák. A "Friendly-Relations-Deklaration" konkrétan fogalmaz, mikor kimondja, hogy az önrendelkezési jog gyakorlásának három formája van: 1) egy szuverén állam megalakítása, 2) egyesülés egy szuverén állammal, vagy csatlakozás hozzá, 3) egyéb politikai státus szabad megválasztása. Mindazonáltal lejjebb az olvasható, hogy az önrendelkezési jog nem használható fel a szuverén állam területi integritásának és politikai egységének csorbítására. Hogy teljes legyen a konfúzió, ezt a kijelentést azzal a kikötéssel látták el, hogy a mindenkorinak államnak tisztelnie kell az önrendelkezési jogot, és a kormánynak a területén élő egész lakosságot reprezentálnia kell.²⁶ Ezeknek és más ellentmondásos szövegeknek a bázisán aztán akadálytalanul kifejlődhetnek a legkülönbözőbb doktrínák.

Anélkül, hogy a problematikával itt részletesebben foglalkozhatnánk, e helyütt csak a következőt jegyezzük meg: ha az önrendelkezési jog gyakorlásának abból a három formájából indulunk ki, melyekről a "Friendly-Relations-Deklaration" beszél, akkor ezek szerint egy nép akkor számít önrendelkezés-képesnek, ha abban a helyzetben van, hogy vagy saját államot alapítson, vagy egy másik államhoz csatlakozzék, vagy – ha az egyéb politikai státust így értelmezzük – egy autonómiát biztosítson magának. Ha az autonómia alatt – ahogy ez a nemzetközi jogban elsődlegesen történik – területi autonómiát értünk, akkor ebből logikus módon két járulékos előfeltétel következik: a területi vonatkozást illetően a népnek az adott területen összefüggő tömböt kell képeznie, és számszerű nagysága valamint szociális és politikai fejlettségi szintje alapján képesnek kell lennie arra, hogy egyedül, vagy más néprészekkel együtt egy állami, vagy legalább egy autonóm-területi hatalmi szövetséget hozzon létre. Ha az "egyéb politikai státus" alatt a személyi autonómiát értjük, úgy ebben az esetben a téma területi vonatkozása figyelmen kívül hagyható.

2. A kisebbségek önrendelkezési joga?

Vitatott, hogy népnek tekinthető-e egy kisebbség, s hogy az így támaszthat-e olyan igényeket, melyek az önrendelkezési jogból vezethetők le. Az államok gyakorlata és a szakirodalom túlnyomó része tagadó választ ad a kérdésre, és véleményüket a PPJNE keletkezésének történetével támasztják alá, melynek létrehozói világos különbséget akartak tenni az önrendelkezési jog (I. cikkely) és a kisebbségvédelem (27. cikkely) között és el akarták kerülni az átfedéseket a jogalanyok (népek ill. kisebbségek{hez tartozók}) között.²⁷ Igaz ugyan, hogy az ellenvéleményt – mely

²⁶ A Friendly-Relations-Declaration idevágó része az V. elv 7. pontjában található: "Nothing in the foregoing paragraphs shall be construed as authorizing or encouraging any action which would dismember or impair, totally or in part, the territorial integrity or political unity of sovereign and independent states conducting themselves in compliance with the principle of equal rights and self-determination of peoples as described above and thus possessed of a government representing the whole people belonging to the territory without distinction as to race, creed or colour".

²⁷ Münch: i.m. (10. sz. jegyzet), 67.; Piercher: i.m. (9. sz. jegyzet), 219.; Antonio Cassese: The Self-Determination of Peoples, in: Henkin: i.m. (9. sz. jegyzet) 92-113, 96.; Aureliu Cristescu: *The Right to Self-Determination*, UN Doc. e/CN.4/Seb.2/Rev.1, 279. paragrafus; Hector Gros Espiell: *The Right of Self-Determination*, New York, 1981. 60. paragrafus; Sohn: i.m. (9. sz. jegyzet) 276.; Michla Pomerance: *Self-Determination in Law and Practice*, Den Haag, 1982. 14.; Tomuschat: i.m. (10. sz. jegyzet) 974. skk.; Helmut Rumpf: Das Subjekt des

legalábbis bizonyos helyzetekben és tartalmilag erősen meggyengített formában elismeri a kisebbségek önrendelkezési jogát – térhódításával párhuzamosan megértették, aminek az lett a következménye, hogy újabban a elszakadási jog mindenek előtt akkor számíthat támogatásra, ha a kisebbségek ki vannak téve az emberi-, és a kisebbségi jogok durva és szisztematikus megsértésének.²⁸

Ezt utóbbi véleményt kell előnyben részesítenünk, hisz nehezen látható be, hogy az idegen nemzetiségű államban élő népek vagy népcsoportok miért részesülhetnek rosszabb bánásmódban, mint az olyan népek vagy népcsoportok, melyek egy multietnikus állam részét képezik, vagy már amúgy is függetlenek. A PPJNE keletkezéstörténetével való érvelés már csak azért sem meggyőző, mert az önrendelkezési jog nemcsak a PPJNE 1. cikkelyéből vezethető le, hanem az általános nemzetközi szokásjogból is adódik. Az állami szuverenitás és a területi integritás önrendelkezési joggal szemben álló alapelveinek a nemzetiségekkel szemben nem lehetnek súlyosabb következményei, mint a népekkel szemben, mivel ezek az alapelvek és az önrendelkezési jog elvben egyenrangúak. Mindkét esetben csak arról lehet szó, hogy az egymással szembenálló nemzetközi jogi alapelvek között gondos mérlegelés mellett megfelelő egyensúlyt kell létrehozni az arányosság jegyében.²⁹ Figyelembe kell azonban venni, hogy az államok gyakorlatában elutasított szecesszió az önrendelkezési jognak csak a legzrűlésebb megjelenési formája. Az autonómia ennek enyhébb eszköze. Ilyen értelemben meg szokás különböztetni egymástól egy külső és egy belső önrendelkezést. Ha a kisebbségvédelem tulajdonképpeni ügyét – a csoport kulturális identitásának megőrzését és ápolását – az autonómia egyik megjelenési formájával képviselni lehet, akkor az autonómia az állami szuverenitásra és a területi integritásra való tekintettel megelőzi az elszakadást. Ha azonban ez nem lehetséges, mert a mindenkor állami nem kész arra, hogy autonómiát adjon, vagy a kisebbségi problémára más kielégítő megoldást keressen, vagy esetleg a kisebbséget az emberi jogokat megsértve elnyomja, akkor a kisebbségnek joga van az elszakadásra is, és jogában áll dönteni arról, hogy új államot akar alapítani, vagy egy vele határos szomszéd államhoz csatlakozik. Mindegyik esetben természetesen előfeltétel, hogy a kisebbség objektív szemmel nézve is képes legyen az önrendelkezésre, tehát a szóban forgó megvalósítási formáktól függően autonómia-, állam- vagy csatlakozásképes legyen.

Selbstbestimmungsrechts, in: Blumenwitz-Boris Meissner (szerk.): *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und die deutsche Frage*, Köln, 1984. 57-59. 50.; Karl Josef Partsch: Gedanken zum Schutz ethnischer und sprachlicher Minderheiten, in: *Verfassungsrecht und Völkerrecht. Gedächtnisschrift für Wilhelm Karl Geck*, Köln, 1989. 581-592. 584.; Nowak: i.m.(10. sz. jegyzet), Rdnr. 30. sk.; von Studnitz: i.m.(25. sz. jegyzet) 27.; Heintze: i.m. (9. sz. jegyzet) 45 sk.

²⁸ Karl Doehring: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker als Grundsatz des Völkerrechts*, Göttingen, 1974. 31. sk.; Ermacora: i.m. (9. sz. jegyzet) 327.; L. C. Buchheit: *Secession - The Legitimacy of Self-Determination*, New Haven/Mass, 1978. 312. ssk.; Daniel Thürer: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker*, Archiv des Völkerrechts, 1984. 113-137, 127 sk.; Theodor Veiter: Die Entwicklung des Selbstbestimmungsrechts, in: Blumenwitz-Meissner: i.m. (27. sz. jegyzet) 9-36. 34.; Alfred Verdross-Bruno Simma: *Universelles Völkerrecht*, Berlin, 1984. 512. paragrafus; Burtscher: i.m. (15. sz. jegyzet) 135.; Alexandre Kiss: The Peoples' Right to Self-Determination, *Human Rights Law Journal*, 1986. 165-216. 173.; Otto Kimminich: *Das Recht auf Heimat*, Bonn, 1989. 169. sk.; Eckart Klein: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und die deutsche Frage*, Berlin, 1990. 48. sk.; Blumenwitz: i.m. (18. sz. jegyzet) 69.; A téma szerint idetartozik még Dietrich Murswiek: Die Problematik eines Rechts auf Sezession - neu betrachtet, *Archiv des Völkerrechts*, 1993. 307-332. 328. Murswiek szerint a kisebbség nem lehet alapja az önrendelkezési jognak, bizonyos előfeltételek mellett azonban népek tekinthető.

²⁹ Erről részletesebben lásd Brunner: i.m. (3. sz. jegyzet) 157. ssk.

VI. Végső megjegyzés

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a kisebbségek önrendelkezési jogáról fent ismertetett nézet (még) nem felel meg a nemzetközi jog fő irányvonalának, hogy az államok gyakorlatáról ne is beszéljünk. Az államok gyakorlatát túlnyomó részben az opportunizmus, a nemzetállami érdekek védelme és részben a hazugságok határozzák meg. A kelet-európai politikai áttörés következtében kialakult azon hajlandóság, hogy az individuális kisebbségi jogok minimális standardján túl egy csoportra vonatkozó, hatékony kisebbségvédelmet hozzanak létre, 1992/93-ban túljutott csúcspontján, és azóta ismét háttérbe szorult a csak kevéssé domesztikált status-quo – szemlélettel szemben. Belátható időn belül ezért nincs remény a nemzetközi jogi kisebbségvédelem továbbfejlesztésére. A súlypont az egyes államokra tevődött át, melyek nagyon különböző módon bánnak kisebbségekkel.¹⁰ Valószínűleg együtt kell élnünk ezzel a kevéssé örvendetes sokféleséggel.

Ford.: Eiler Ferenc (Forrás: *Különlenyomat a Jahrbuch christliche Sozialwissenschaften* 39. Bd./1998)

¹⁰ Az egyes európai államokban uralkodó viszonyokról átfogóan informálnak Jochen Abr. Frowein-Rainer Hofmann-Stefan Oeter (szerk.): *Das Minderheitenrecht europäischer Staaten*, 2 kötet, Berlin, 1993/94.; Hofmann: *Minderheitenschutz in Europa. Völker- und staatsrechtliche Lage im Überblick*, Berlin, 1995.

Szinger Veronika

A magyarországi cigánység nyelvi helyzete oktatási szempontból¹

A cigány tanulók iskolai sikertelensége régóta súlyos és feltétlenül megoldásra váró problémája a magyar közoktatásnak. Ezt a tényt – a hétköznapi tapasztalatai mellett – több kutatás eredménye is alátámasztja. A vizsgálatokból kiderül, hogy a cigány tanulók között jóval magasabb a bukásarány, mint nem cigány társaik esetében; mindössze 1% körül mozog az érettségit adó intézményekbe járó fiatalok aránya, és jóval ez alatt van körükben a felsőoktatásban tanulók száma (Girán-Kardos 1997).

A cigány gyermekek hátrányos helyzetének vizsgálata több tényező egyidejű figyelembe vételét teszi szükségessé elsősorban szociális és kulturális téren. A nyelvész szempontja csak egy a lehetséges magyarázatok közül, de nem elhanyagolható, ugyanis amikor pedagógusokat kérdeznak arról, hogy mit tartanak legnagyobb problémának cigány tanítványaik oktatásában, az első helyre nagyon sok esetben a nyelvi készségek kerülnek, megemlítve a szegényes szókincset, az értetlenséget, amikor a tankönyv szövegét vagy a tanár magyarázatát kellene értelmezniük. A magyarországi cigány lakosság nyelvi megoszlását csak felületesen ismerők számára kézenfekvőnek tűnhet az a magyarázat, hogy a cigány gyerekek nem magyar anyanyelvűek. Mielőtt azonban elfogadnánk ezt az érvelést, érdemes egy pillantást vetni a magyarországi cigánység nagyobb nyelvi csoportjaira.

Kétnyelvű és egynyelvű cigány közösségek Magyarországon

A hazai cigánység döntő része (kb. 71%-a) ma már nyelvi és részben kulturálisan is asszimilálódott magyar anyanyelvű állampolgár, közülük csak néhányan beszélnek valamilyen cigány dialektust. Ők a romungrók, vagy kárpáti/magyar cigányok. Kisebb részük (kb. 21%) beszél az indiai eredetű cigány (cigányul: romani) nyelvet, pontosabban annak oláh cigány dialektusát. Ők az oláh cigányok, akik nevüket a román nyelvterületen való hosszas tartózkodás eredményeként használják. Magyarországra vándorlásuk a múlt század közepétől az I. világháború végéig tartott. Az oláh cigány dialektusnak több dialektusa létezik, amelyek egyben foglalkozási csoportot is jelölnek. Magyarországon a lovári (lókereskedő) csoport a legnagyobb, sokhelyütt az ő dialektusukat fogadják el a cigány köznyelvként. Meg kell említeni még egy külön nyelvi és etnikai csoportot, az ún. beásokat (arányuk 8%). Anyanyelvük a románianak egy archaikus, nyelvújítás előtti dialektusa, amit a Romániában lezajlott nyelvcsere eredményeként beszélnek. Ők az oláh cigányokkal körülbelül egyidőben hagyták el a román nyelvterületet.²

Az adatokból látszik, hogy a cigánység legfeljebb egyharmadánál jöhet számításba a kétnyelvűség, esetleg a cigány/beás egynyelvűség, ugyanis a kétnyelvű kö-

¹ Elhangzott a Kecskeméti Tanítóképző Főiskola Lőrincze-nap '98 rendezvényén, 1998. május 18-án.

² Megemlíthetnénk még olyan kisebb nyelvi csoportokat mint a szinto vagy gurvári, de beszélőiknek száma elenyésző a többi csoporthoz képest.

zösségekből kikerülő gyerekek relatív nyelvtudása széles skálán mozog: a cigány/beás egy nyelvűségtől egészen addig, hogy a magyar válik domináns nyelvűvé.

Sőt, bár a szakirodalom általában kétnyelvűként kezeli ezt a két csoportot, a nagyfokú nyelvi asszimiláció miatt feltartóztatlanul elindultak olyan folyamatok – elsősorban a nyitottabb közösségekben –, amelyek felerősítik a magyar egy nyelvűvé válás tendenciáját. Erről sajnos nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A becslések inkább annak alapján próbálják meghatározni a nyelvi változások mértékét, hogy a cigánylakta települések vagy településrészek mennyire alkotnak zárt közösséget. Még mindig vannak olyan falvak, ahol a gyerekek először cigányul vagy beásul tanulnak meg beszélni, és egészen az iskolába kerülésig ez a domináns nyelvük. Ez a jelenség hangsúlyozza az anyanyelvi oktatás jelentőségét.

Lehetőségek a cigány gyerekek anyanyelvi oktatására

A rendszerváltás után a többi nemzetiséggel azonos politikai és kulturális jogok illetik meg a cigányságot. Ilyen jog az anyanyelvi oktatás, melynek intézményes megvalósítását azonban több tényező akadályozza.

1. Ilyen gátló tényező a sztenderdizált, modern cigány köznyelv hiánya. Az okokkal kapcsolatban két szélsőséges álláspontot érdemes megemlíteni.

a) Vekerci József a kultúra fogalmának szűk értelmezését véve alapul a nemzeti nyelvek látószögéből vizsgálta a cigány nyelvet és kultúrát. Megállapításai szerint (Várnagy-Vekerci 1979):

- A cigány nyelv szókinccse rendkívül csekély, így alkalmatlan az össztársadalmi kultúra fogalomvilágának közvetítésére.
- A szegényes nyelv (pl. az elvont szavak használatának hiánya) alacsony színvonalú gondolkodást tükröz, s ez az egyik jellegzetessége az Indiából hozott és évszázadokon keresztül hagyományozott cigány gondolkodásmódnak.
- Az egyetlen lehetséges út a cigány gyerekek személyiségének kibontakozására, ha magyarul tanítjuk őket, ugyanis a cigány nyelvjárások alkalmatlanok a gyerekek személyiségfejlesztésére.
- Felesleges egyáltalán tudomást venni az otthon használt nyelvről az oktatás során: kifejezetten káros lenne, ha a cigány nyelv bármilyen formában megjelenne az iskolában.
- A cigány nyelv dialektális széttagoltsága annyira erős, hogy kilátástalan minden olyan törekvés, amely egy cigány irodalmi nyelv kialakítására irányul.

Vekerci József figyelmen kívül hagyta, hogy cigányságunk kétnyelvű csoportjai egy olyan kétnyelvűség-típust képviselnek, amely szerte a világon elterjedt, pontosan behatárolva a nyelvpárok funkcióját, lehetőségeit. A két nyelv között funkcionális megosztottság van, vagyis eltér a két nyelv használati köre. Az egyik a csoporton belüli, intim, családi kommunikáció eszköze, a másik pedig egy formálisabb, hivatalosabb kommunikáció elsősorban az iskolában, munkahelyen, hivatalokban. Ez az ún. diglossia-típusú kétnyelvűség (Réger 1984) Európában nem ritka. Sajátossága, hogy különböző kisebbségi csoportok saját nyelvüket az intimebb, közvetlenebb, családon, közösségen

belül kommunikáció céljaira tartják fenn, míg a „magas kultúra” nyelveként a nemzeti, a többségi társadalom nyelvét használják. Vekerdi tehát egyrészt a cigány nyelv használati körétől idegen funkciókat kér számon, másrészt eltúlozza a cigány nyelv dialektális széttagoltságát.

b) A másik végletet a cigány értelmiségiek (pl. Choli Daróczi József, Lakatos Menyhért, Rostás-Farkas György) azon csoportja képviseli, akik túlbecsülik a cigány nyelv aktuális kommunikációs lehetőségeit (Réger 1984). Példaként szokták emlegetni az olyan bonyolult nyelvezetű szövegek átültetését cigányra mint a Biblia, Nietzsche Zarathustrája és egyéb műfordítások (A kis herceg, Choli Daróczi József versfordításai). Ezekhez a szövegekhez azonban egyrészt bonyolultságuk, másrészt az angol ortográfia használata miatt csak egy szűk réteg férhet hozzá, az újonnan alkotott szavak pedig nem váltak a nyelv részévé. Így a műfordítások semmiképpen sem lehetnek bizonyítékai a cigány nyelv fejlett eszköztárának.

Az igazság valószínűleg valahol a két álláspont között van, vagyis a cigány nyelv jelen állapotában egyelőre nem alkalmas tudományos, elvont fogalmak közvetítésére, és így az oktatás nyelveként (hangsúlyozom) egyelőre nem jöhet számításba. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a cigány nyelvet figyelmen kívül kell hagyni vagy száműzni kell az oktatásból. Itt elsősorban az anyanyelv érzelmi jelentőségére, a kisgyerekekkel való sikeres kommunikáció követelményére gondolok.

Az pedig már nyelvpolitikai illetve nyelvtervezési súlyú megállapítás, hogy elvileg minden nyelv rejt magában olyan lehetőségeket (még a „legprimitívebbnek” vélt is), amelynek segítségével modernizációja, sztenderdzációja elvégezhető. A cigány származású értelmiségiek munkái mind ebbe az irányba mutató kezdeményezések voltak, igaz egy kicsit megkésve. Míg a romungrók a magyar parasztokkal együtt már a múlt század második felében elkezdték az írás-olvasás tanulását, addig az oláh cigányok és beások csak 1945 után kezdtek iskolába járni. Ezért a cigány nyelv írásbelisége csak a 70-es években, a cigány értelmiségi réteg színre lépésével kezdett kialakulni (ahogy korábban említettem, sajnos az angol ortográfiára építve, ami sokak számára megnehezíti az értő olvasást). A 90-es évek elején megindult beás írásbeliség már nagyrészt magyar alapú helyesírássra épít (Kovalecsik-Orsós 1994).

2. Az írásbeliség kialakításával párhuzamosan készültek iskolai segédanyagok, de ezeket csak nagyon kevés helyen tudják használni. Az ok egyben az anyanyelven történő oktatás, illetve nyelvoktatás talán legnagyobb akadálya: nem nagyon vannak cigányul, beásul tudó tanítók, tanárok. A pécsi Gandhi Gimnázium az egyetlen (természetesen a felsőoktatási intézményeket kivéve), ahol a diákok részesülhetnek beás és lovári idegennyelv-oktatásban. Ebben a nemzetiségi középiskolában anyanyelvi beszélők tanítják a gyerekeket. Több helyen, így pl. négy dél-baranyai iskolában is történtek próbálkozások a beás tanulók anyanyelvének iskolai megjelenítésére, de ez még nagyon gyerekcipőben jár. Leendő pedagógusok, szociális munkások és egészségügyi dolgozók az országban szétszórta, egyelőre kevés helyen tanulhatják cigány nyelveket (pl. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Janus Pannonius Tudományegyetem, SZOTE főiskolai kara, Zsámbéki Tanítóképző Főiskola).

Ahogy azonban az adatokból láthattuk, a kétnyelvűséggel járó problémák (interferenciajelenségek) – bár számolnunk kell velük – a cigányságnak csak kisebb részét érintik, ugyanakkor szinte általánosnak mondható a cigány tanulók nyelvi hátrá-

nya. Mi lehet a közös nehézség forrása? Erre a kérdésre Réger Zita szerint a nyelvi szocializációs folyamatok antropológiai szempontú elemzése adhat választ.

Az „írás-olvasási esemény” (literacy event) jellegzetességei iskolaorientált, valamint tradicionális cigány közösségekben.³

A cigány gyermekek nyelvi hátránya egyrészt abból ered, hogy a gyerekek számára elérhető, otthon elsajátított nyelvi viselkedésből rendszerint hiányzik az írott kultúrával, az írásbeliséggel való kapcsolat.

Az iskolázott családokban (ahol a szülők legalább középfokú, de inkább felsőfokú végzettséggel rendelkeznek) a gyermekek már az iskola előtt rengeteg tapasztalatra tesznek szert az írott nyelv, a nyomtatott szövegek használatával kapcsolatban. „Ennek során számos olyan nyelvhasználati és interakciós – kapcsolatteremtő, együttműködési – készséget sajátítanak el, amelyek alapvetően fontosak az olvasás és az írás eszközszerű használatának későbbi elsajátításához, s az írott-nyomtatott szövegekhez kapcsolódó iskolai kommunikációhoz. Ennek a tanítási-tanulási folyamatnak: az „írás-olvasásra szocializálásnak” a kulcsfogalma a nyelvészeti antropológiai leírásokban az „írás-olvasási esemény” (literacy event)” (Réger 1995:103). Ilyen esemény a kisgyermek életében még iskoláskor előtt pl. a mesekönyvek nézegetése vagy a „kvázi olvasás”. Az ily módon nevelődő gyerekek megtapasztalják, hogy a családban az írás-olvasás kulturálisan nagyra értékelt tevékenységnek számít, miközben megtanulják az olvasás technikáját (lapozás, direkcionális).

Mindezekből a készségekből a hagyományos cigány közösségben nevelkedő gyerekek jóformán semmit nem sajátítanak el. Ezekben a családokban a gyermekeket körülvevő tárgyi világból hiányzik a mesekönyv és általában az írásbeliséggel kapcsolatos tevékenységek. Az írástudatlan vagy funkcionálisan írástudatlan szülők gyerekei egészen másfajta készségekre és jártasságokra tesznek szert, mint amit az iskola elvár, sőt feltételez. Ugyanakkor az iskola gyakran figyelmen kívül hagyja a cigányság verbális kultúrájához tartozó kulturális-nyelvi tudást, amely improvizatív, narratív beszédműfajaival a közösségen belül nagy értéket képvisel.

Réger Zita hagyományos és hagyományörző cigánycsaládokról és kulturális különbségekről beszél, csakhogy figyelembe kell vennünk olyan nyelvi hátrányt okozó tényezőket, amelyek ugyanúgy jelen vannak a hátrányos helyzetű nem cigány családokban is. Ez azt jelenti, hogy vannak olyan magyar és cigány anyanyelvű családok, ahol soha nem kerül elő estenként a mesekönyv, az olvasás nem értékkel rendelkező rendszeres tevékenység, az otthon elsajátított nyelvhasználati mód pedig merőben más, mint amivel a kisgyerek az iskolában találkozik. Sem magyarul, sem más nyelven nem találkoznak otthon az iskolához közel álló tárgyakkal, fogalmakkal, magyarázatokkal. A család és iskola világának, nyelvének fogalmi struktúrája között rendkívül nagy a távolság (Derdák-Varga 1996).

³ vö. Réger Zita 1998. Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei *Iskolakultúra* 5,24,102-106

Összegezés

A magyarországi cigányság nyelvi problémái elsősorban nem a kétnyelvűsége-re vezethetők vissza, sokkal inkább kulturális különbségekre, szocikulturális hátrányra. Sokan összemossák a szociális helyzetből és kétnyelvűségből adódó nyelvi hátrányt, pedig ezek mind okaikban, mind következményeikben eltérnek egymástól. A differenciálatlan problémaleírás oka sokszor az, hogy a hátrányos helyzetű tanuló gyakran egyben kétnyelvű is. A megkülönböztetésre azonban feltétlenül szükség van. Különös tekintettel a differenciált fejlesztő programok kidolgozásának szükségességére.

A megoldást sokáig – elsősorban a cigány értelmiségiek – a külön cigányosztályok és cigányiskolák kialakításában látták, nem titkolva azt a célt, hogy így talán megvalósulhat az anyanyelvi oktatás. A jó elképzelés azonban a gyakorlatban kudarcot vallott. A cigányosztályok rendkívül rossz személyi és tárgyi feltételek mellett működtek/működnek, a csökkentett tananyagtartalom gyakorlatilag lehetetlenné teszi a „normál” osztályokba való visszakerülést, és a cigányosztályok leginkább a szegregáció intézményeivé válnak.

A hátrány csökkentésére így a pedagógusok tájékoztatása és felkészítése mellett elsősorban az iskola előkészítő program szolgálnának. Sajnos ilyen előkészítők hazánkban csak kevés helyen működnek (kilenc „headstart” létesítmény van az országban Soros-támogatással). Pedig a külföldi példák azt bizonyítják, hogy ezeknek az előkészítő programoknak a segítségével a cigány-nem cigány kulturális, nyelvi, szokásrendi, szocializációs különbségeknél nagyobb szakadékokat is át lehet hidalni.

Irodalom

- Derdák Tibor-Varga Aranka 1996. Az iskola nyelvzete-idegen nyelv. j Pedagógiai Szemle 12,21-36.
- Girán János-Kardos Lajos 1997. A cigány gyerekek iskolai sikertelenségének háttere. Pécs (kézirat)
- Kovalcsik Katalin-Orsós Anna 1994. Fátá ku paru dá ar. Az aranyhajú lány Beás cigány iskolai népmese gyűjtemény. Pécs: Gandhi Középiskola
- Orsós Anna 1994. Beás nyelvkönyv kezdőknek. Pályimbá bajásilior. Kaposvár: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Réger Zita 1974. Kétnyelvű cigány gyerekek az iskoláskor kezdetén. Valóság 1, 50-62.
- 1978. Cigányosztály. vegyesosztály a tények tükrében. Valóság 8, 77-89.
- 1980. Vizsgálatok a cigány gyerekek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből. Pécs: MTA Nyelvtudományi Intézet, PTF.
- 1984. A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai – Álláspontok és viták. Szociálpolitikai értesítő 2.
- 1987. Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat magyarországi cigány nyelvi közösségekben Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből III. kötet, 31-89.
- 1990. Utak a nyelvhez. Bp.: Akadémiai Kiadó.
- 1995. Cigány gyermekek nyelvi problémái és iskolai esélyei. Iskolakultúra 5, 24, 102-106.
- Várnagy Elemlér-Vekerdí József 1979. A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái. Bp.: Tanókönyvkiadó.

Újratanulható-e az anyanyelv a magyarországi kisebbségi iskolákban?

Beszámoló egy szakmai tanácskozásról

Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely „Újratanulható-e az anyanyelv a magyarországi kisebbségi iskolákban?” címmel interdiszciplináris kutatási programot indított, amelynek kezdeteként 1998. június 9-én az MTA Történettudományi Intézetben szakmai tanácskozást tartott. Az előadók és felkért hozzászólók hazai kutatások és külföldi tapasztalatok alapján vizsgálták meg a kisebbségi anyanyelvoktatás és asszimiláció összefüggéseit, a nyelvelsajátítás biológiai és szociális meghatározottságát, a sikeres közösségi nyelvmegőrzés, illetve nyelv-átöröklés feltételeit.

Szarka László (Akadémiai Kisebbségkutató Műhely) vezetőjében röviden felvázolta a magyarországi nemzeti kisebbségek tömeges asszimilációjának legfontosabb történeti és társadalmi-gazdasági okait. Külön kitért az iskoláskorúak nyelvismertének folyamatos csökkenésére, s ennek az anyanyelvoktatással való szoros összefüggésére. A sajátos magyarországi asszimilációs folyamat egyik jellemző vonása, hogy egy-egy kisebbségi közösségen belül az asszimiláció különböző fokozatai párhuzamosan megfigyelhetők: a kétnyelvűség válfajai mellett a nyelvváltás és a nemzetiségváltás átmenetei nem csupán a nemzedékek közötti különbségekben érhetőek tetten, hanem azonos generációkon belül is kimutathatók.

A nyelvelsajátítás modern kutatásának alapvető fogalma, a kritikus periódus értelmezése felől közelítette meg a címben szereplő kérdést Pléh Csaba (ELTE Általános Pszichológiai Tanszék). Kritikus perióduson Eric Lenneberg felfogásában (1967) azt értjük, hogy számos biológiai funkció kibontakozása – így a nyelvelsajátítás folyamata is – bizonyos életkorokban kapott kritikus ingerektől függ, lezárultáig az elsajátítás gyorsan és erőfeszítés nélkül megy végbe. Ezt az egyoldalúan biológiai determinált-ságot vonták kétségbe kutatók az elmúlt évtizedekben, s hajlanak arra, hogy a nyelvre vonatkozó kritikus periódust legalábbis részben szociális tényezőkre vezessék vissza. A serdülőkor környékén megváltozik a nyelvtanulási stratégia; az önellenőrzés, a játékos-ság megszűnése, a figyelmi kontroll, a megcségyenüléstől való félelem okozhatja, hogy mintegy „bezárulunk” az új nyelvek irányába. Ez egyszerre ad okot optimizmusra és pesszimizmusra. Egyrészt azt sugallja, hogy viszonylag lágy hozzáállásbeli tényezők befolyásolnak, s ez meghaladhatóvá teszi az akadályokat. A többnyelvű közösségre – így a kisebbségi csoportokra is – e felfogás lehetségesnek tartja az újratanulást és újra-aktiválást. Ehhez csak a közösségek kapcsolatrendszerét és a nyelveknek tulajdonított értékeket kell megváltoztatni. A pesszimista sugallat pontosan ez a „csak”: sok tapasztalat mutatja, hogy ez nem könnyű dolog.

Újratanulhatja-e valaki az anyanyelvét?: Újratanulhatja-e egy nép az anyanyelvét?, Feléleszthető-e egy nyelv? Ezekre a kérdésekre keresi a választ előadásában Kontra Miklós (MTA Nyelvtudományi Intézet és József Attila Tudományegyetem) az alapfogalmak (anyanyelv, újratanulás) tisztázása után. Az egyes ember esetében elképzelhető az újratanulás, például az ősök iránti kíváncsiságból, nosztalgiából, illetve akkor, ha valaki egynél több nyelvet azonosított élete során anyanyelveként. Egy népcsoport vagy egy nép vonatkozásában azonban bonyolultabb a válasz. Ha a nyelvcseré folyamatát a végkifejlet előtt sikerül megszakítani, a nyelvhasználók számát és a nyelv

használati körét bővíteni, akkor sikeres nyelvészetről beszélhetünk. A legeredményesebb nyelvészeti akciók (héber, quebeci francia és katalán) átfogó programok következtében valósulhattak meg. Néhány tényező, amely ebben szerepet játszhat: az állami állásokat betöltők, a tanárok, illetve a többségi csoport beszélőinek kétnyelvűsége, az állami nyelvpolitikát megtervező, „nyelvi minisztériumok” létrehozása, oktatási önkormányzat megteremtése. A többség és a kisebbség szándékának azonossága elengedhetetlen, akár a nyelv- és kultúramegőrzés, akár az asszimiláció a cél. A legfontosabb állítás mégis ez: akarata ellenére nem lehet egy népcsoportot megtartani annak, ami.

Borbély Anna (MTA Nyelvtudományi Intézet) a magyarországi románok példáján keresztül ismertette azokat a tényezőket, amelyek segíthetik vagy gátolhatják a Magyarországon élő kisebbségeket saját nyelvük megőrzésében. Kétegyházáknak készített interjúi alapján a kisebbség tagjai románságukat a román nyelv használatában határozták meg, tehát az a román, aki elveszíti nyelvét, feltehetőleg elveszíti román identitását is. A családi nyelvhasználat, a szülők iskolaválasztása, a nyelvoktatás hatékonysága, a területi nyelvváltozat megítélése és a tankönyvek „alkalmazkodása” a gyermekek nyelvi ismereteihez mind fontos összetevői és egyben problémaforrásai a nyelvmegőrzésnek. Az előadó összegzésében arra hívja fel a figyelmet, hogy az iskolai nyelvhasználatban a tanórák és az óráközi szünetek során egyaránt nagyobb teret kellene szentelni a román nyelvnek. Ki kellene alakítani a gyermekekben azt a véleményt, hogy a szülei és nagyszülei által beszélt román tájnyelv kultúrájuk meghatározó és értékes része.

A szlovákok lakta Pilsicsév községben és a németek lakta Tarjánban végzett szociológiai adatgyűjtés eredményei alapján vizsgálta a kisebbségi anyanyelvi állapotok 1989 és 1997 közötti alakulását Demeter Zayzon Mária (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal). A közös vonások (a kisebbségi kulturális élet megélénkülése, önkormányzatok alakulása, a közösségi élet iránti igény növekedése és az anyaországgal való kapcsolat-tartás kiszélesedése) mellett érzékelhetőek a különbségek is. A német kisebbségnél pozitív jövőképet tapasztalunk: a cserekapcsolatok ösztönözték a közép- és felsővezetőknek az anyanyelv újratanulását, a legifjabb nemzedéknél az aktív nyelvtanulást és nyelvhasználatot. A szlovák kisebbség esetében a nyelv tanulásának, az identitás kialakításának intézményes rekonstrukciója további feladatokat, erőfeszítéseket igényel, viszont itt erősödött a lokális és a regionális – pilisi – identitástudat, amely biztos érzelmi kapaszkodót jelent a nemzetiségi kultúra ápolásában.

Imre Anna (Országos Közoktatási Intézet) a család és az iskola szerepét elemezte a nemzetiségi nyelv megőrzésében a nemzetiségi szülők és a kisebbségi iskolák körében 1995-ben végzett empirikus vizsgálatok alapján. A német, a szlovák, a román, a horvát, a szerb és a szlovén kisebbségre kiterjedő adatfelvétel eredményeinek összegzésekor arra a megállapításra jutott, a kisebbségi nyelv és kultúra átörökítésének csúlya nagymértékben megnehezült az elmúlt évtizedekben. Úgy tűnik, ebben nincs szerepe a szándékos visszaszorításnak vagy a tudatos kisebbségi és oktatáspolitikai hiánynak, sokkal inkább spontán folyamatok alakulásának a következménye ez. A család, az iskola egymásnak sok tekintetben ellentmondó elvárások keresztüztüében működő intézmény, amelynek egyszerre kell biztosítania a gyerekek számára az egyéni boldoguláshoz szükséges ismereteket, készségeket és a kisebbségi csoport fennmaradását biztosító nyelv, kultúra és identitás továbbörökítését. A dilemmában az egyéni boldogulást lehetővé tevő megfontolások bizonyulnak erősebbnek, de nem lehetetlen, hogy a kettő segítheti is egymást, amennyiben a kisebbségi kötődés, az identitás, a személyiség integrációja nagymértékben hozzájárulhat az egyéni sikerekhez.

Sándor Klára (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola) Nyelvélesztés nálunk: megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről című hozzászólásában a magyar nyelvnek a csángók körében megkísérelt „újralesztéséről” beszélt. Először 1990-ben vittek tanulni Erdély általános iskoláiba, illetve magyarországi felsőoktatási intézményekbe csángó gyereket és fiatalokat azzal a céllal, hogy egy nyelvet cserélő közösség nyelvcserejét megkíséreljék megállítani, s az eredeti anyanyelvet szélesebb körben elterjeszteni. Az akció kudarcait látva a hozzászóló két kérdést tesz fel: van-e módunk a csángókat segíteni, hogy nyelvi jogaikat végre érvényesítsék? Szabad-e a csángók életébe kívülről beavatkoznunk? A válasz egybecseng azzal, ami a magyarországi kisebbségek anyanyelvének megőrzésével kapcsolatban is megfogalmazódott. Mindennél fontosabb, hogy megbizonyosodjunk róla: a nyelvélesztési folyamat beindítását maga a kisebbség is akarja, és az ehhez nyújtott segítséget igényli. Bármilyen jó szándékú, esetleg szakmailag tökéletesen megalapozott legyen is egy akció, ha ezt a kérdést figyelmen kívül hagyja, a kisebbség – esetünkben a csángók – önrendelkezési jogait sérti meg.

Arnold Fuzenecker Helga hozzászólásában a magyarországi német kisebbség német irodalmi nyelvvel és a helyi német nyelvjárásokkal, illetve azok iskolai keretek közötti oktatásával kapcsolatos attitűdjét vizsgálta. A Nemesnádudvaron végzett felmérés adatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a megkérdezettek pozitív attitűddel fordulnak a nemzetiségi nyelv felé, de még pozitívabban a standard némethez. Egy olyan kezdeményezés, amely a helyi rajnai frank nyelvjárás oktatását szorgalmazná a helyi iskolában, minden valószínűség szerint nemtetszésre találna a szülők körében. A sváb nyelvnel – amelyet szépnek és bizonyos fokig hasznosnak is találnak –, a falu lakosai sokkal fontosabbnak tartják az irodalmi németet, az érvényesülés igazi kulcsát. Őseik nyelvével szemben pragmatikus szemléletet képviselnek, és nem saját nemzeti kisebbségi identitásuk szempontjából, sokkal inkább egy tágabb, összeurópai gazdasági-társadalmi kontextusba ágyazva szemlélik azt. Az irodalmi német birtokában mind Magyarországon, mind pedig a világban kedvezőbb lehetőségekre számíthatnak.

Szinte valamennyi előadás érintette a kisebbségi anyanyelvtanítás problémáját, de viszonylag kevés szó esett ennek egyik alapfeltételéről, a nyelvkönyvekről. Tóth Györgyné, a Nemzeti Tankönyvkiadó nemzetiségi szerkesztőségének vezetője az 1998-99. évi tankönyvjegyzék tükrében adott képet a jelenlegi helyzetről. A 90-es évek elejétől megfigyelhető látványos fejlődés, a viszonylag nagyszámú kiadvány megjelenése ellenére a kisebbségi nyelvtanításhoz nincs elég hangkazetta, szemléltetőanyag, tanári segédkönyv és szakszótár. A tankönyvfejlesztést segítik a gyakorló pedagógusokkal való konzultációk, az óralátogatások, az anyaországok kínálta lehetőségek (tanulmányút, szakmai konferencia, továbbképzés), a nyugati nyelvkönyvek, sajnálatos tényként említette azonban, hogy nem kapnak elegendő segítséget az országos kisebbségi önkormányzatok oktatási bizottságaitól, a főiskolai és egyetemi kutatóműhelyektől, más kutatóintézetektől.

Minthogy a program végcélja egy ajánlásokat is megfogalmazó, gazdag dokumentációval ellátott tanulmánygyűjtemény kidolgozása, az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely azt tervezi, hogy iskolai nyelvészológiai kérdőív kidolgozásával, a kérdőív eredményeinek elemzésével és további szakmai viták rendezésével keresi a választ a címbebeli kérdésre.

Számunk szerzői

- Egyed Ákos* történész, egyetemi tanár, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Deák Ernő történész, költő, az Ausztriai Magyarok Szövetségének elnöke, a Bécsi Napló főszerkesztője, Bécs
Borbándi Gyula író, történész, a Magyar Szemle és a Bécsi Napló szerkesztőbizottságának tagja, München
Andráşfulvy Bertalan néprajzkutató, egyetemi tanár, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Szarka László történész, programigazgató, Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, Budapest
Szesztay Ádám történész, Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, Budapest
Kovács Nóra antropológus, Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, Budapest
Janek István történész, Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, Budapest
Molnár Helga, Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, Budapest
Szinger Veronika doktorandusz, Kecskeméti Tanitóképző Főiskola, Kecskemét
Brunner, Georg nemzetközi jogász, egyetemi tanár, Kölni Egyetem Keleti Jogi Intézet

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

Identitás a pragmatista filozófiában

Gál, Égon: *A kultúra és a filozófusok.* – Kalligram, 1998. 6. sz. 2-12. p.
Ford. Fundárék Ferenc

A kultúra és a filozófia viszonyát vizsgálva E. Gál kiindulásként két jelentést ad a kultúra fogalomnak. Jelenti először „a nevelés által elsajátítható erényt”, tehát az önálló gondolkodásra való képességet, a művészet iránti fogékonyságot, hajlamot a toleranciára.

Második jelentése szociálintropológiai töltetű, az eszmék, értékek világába vezet: ez határozza meg az egyén világhoz főződő viszonyát, a róla való gondolkodását, vélekedését. Ezeknek az ismereteknek az összességét nem tanítják külön tárgyként, mégis mindenki ismeri őket. A gyermek úgy válik részévé a kultúrának, hogy elsajátítja a tények és viszonyok neveit, a szabályokat stb. – mindazt, ami a kultúrát legitimizálja, s amit nem lehet egy másik kultúra nyelvére lefordítani.

C. Lévi-Strauss tagadja (és rasszista álláspontnak bélyegzi) a faj meghatározó szerepét a kultúra kialakulásában, sőt nála maga a faj a kultúra függvényében létezik. E felfedezés talaján Gálnál a modern nemzeti identitás kialakulása, "reakció volt ...arra az elképesztő széttagolódásra, amelynek során az egyén a névtelen tömeg atomizált részecskéjévé vált".

Az új nemzeti identitások kezdettől fogva arra törekedtek, hogy meghaladják a korábbi értelmezéseket, s egyidejűleg megjelentek a külső differenciáció és a belső anyag megteremtése iránti törekvések. Huntington manapság divatos elmélete szerint (ld. pl. Molnár Gusztáv tanulmányát a Magyar Kisebbség 1997. 3-4. számában – a szerk.) a nagy ideológiák csödbe jutottak, így az egyes kultúrákat elválasztó határvonalak válnak majd a jövőbeli konfliktusok színterévé. Antigoné és Kreón konfliktusát elemezve szerzőnk mégis arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi konfliktusokat sem lehet csupán az egymástól eltérő kultúrák harcával összefüggésbe hozni, mert azok kirobbanásában számos egyéb: gazdasági, politikai, pszichológiai tényező játszik még szerepet. Mégsem világos, miért tekinti a domináns népcsoport az idegeneket a fenyegetés hordozójának akkor is, ha azok gyengék és kisebbségi sorban élnek. A választ Gál a kultúrafogalom harmadik értelmezésében, a közösségek által létrehozott konvenciók, szimbólumok és jelek rendszerében találja meg. Minden kultúrában létezik pl. egy ún. elementáris szókincs (pl. a "nemzet", "hivatás", "haladás" szavak) kulcsfontosságú szavakból, mely szókincs célja a világ egy bizonyos változatának a megjelenítése. Magyarázatra nem szorulnak, a priori léteznek. A végleges szótárak közötti határok tulajdonképp a világ különböző verzióit választják el egymástól: az idegen jelenléte így nem csupán egy másik eseményt, betolakodót jelent, de egy idegen világot is. A kultúrák közötti konfliktusok megoldására a filozófia háromféle választ fogalmazott meg.

Az antirelativista nézet abból indul ki, hogy nem létezik semleges pozíció, s ezért képtelenség különbséget tenni legitim és illegitim, valódi és hamis érvek között.

A filozófiai relativizmus szerint korunk konfliktusait nem lehet megoldani a kritériumok általánosságának és a megismerés pártatlanságának fokozásával, mert "minden általánosság és pártatlanság valakinek az általánossága és a pártatlansága, s az ő szolgálatában áll". (Belohradsky). A relativizmus képviselői úgy látják, hogy a kultú-

rák közötti konfliktusok jelentik azt az árat, amelyet a közösség tagjainak meg kell fizetni saját értékerendjeik megőrzéséért.

A pragmatizmus szerint ez az ár túl magas és ráadásul fölösleges is. Az antirelativista állásponttal perelve úgy látja, hogy a semleges álláspont és az univerzális szótár hiányából egyáltalán nem következik az egyes végleges szótárak összeegyeztethetlensége vagy lefordíthatatlansága.

A szerző (kinek rokonszenve leplezetlenül a pragmatisták felé fordul) azt gondolja, hogy a különböző kultúrák közötti kompromisszumkötés elmaradása szintén szubjektív okokra, a lustaságra és intoleranciára vezethető vissza. Hajlamos a filozófiát magát a hagyomány és a vele összeegyeztethetetlen törekvések konfliktusaként értelmezni, s így a filozófusokat egy olyan takarító-brigádnak tekinteni, amelynek tagjai a múlt maradványaink eltüntetésén fáradoznak.

Cholnoky Győző

Nemzet, nemzetiség és a politika világa. Az etnopolitikum konstruktív természete

Robertson, Lawrence R.: *The constructed nature of ethnopolitics.* - *International Politics*, 34. vol. 1997. 9. no. 265-283. p.

Az etnopolitika Robertsonnál elméleti, nem pedig gyakorlati megközelítésben szerepel, tehát az "ethnopolitics" szót helyesebb nemzetiségi politikumként fordítani. A nemzetiségi politikum világába a nemzetiségi csoportok, a nemzetek, a nemzetiségi konfliktusok, ill. azok elkerülései tartoznak, vagyis azok a politikai cselekvések, amelyek nem feleltethetők meg sem a helyi, sem az állami vagy a akár a globális (world) politikának.

A tanulmány három elméleti irányzat érveinek ütköztetésére épül. A *primordiális* nézet szerint a nemzetiségi csoportok és nemzetek léte, továbbá a belőlük fakadó konfliktusok maguktól értetődőek, és ezért azok hatását vizsgálja a nemzetközi viszonyokra nézve. Az e nézetet vallók fogalmi szerint a csoport az egyének összessége és az etnopolitikum alkotóelemei változásokat kényszerítenek ki benne, miközben az etnopolitikum domináns a politikum többi eleme (kormányzat, civil társadalom stb.) felett. Az *instrumentális* megközelítés lényege az, hogy a nemzetiségi politikumot alkotó tényezők csak a képzeletben léteznek, és eszközként szolgálnak különféle politikai célok elérésére. Itt az etnopolitikum szubjektív képződmény: az egyének nemzeti vagy etnikai tudatát határozza meg a létét, míg működését a politika irányítja. A *konstruktivist* irányzat szerint az etnikai csoportok és a nemzetek olyan képződmények, melyek szerkezetének megismerése hozzásegít a nacionalizmusoknak, az etnikai konfliktusoknak vagy azok kikerülésének, illetve mindezeknek a globális politikában betöltött szerepének megértéséhez. Az etnopolitikum szerepei és formái csoportok, struktúrák és intézmények egymás közötti illetve endogén interakcióiból keletkeznek, és a társadalmi lét minden szegmense beleágyazódik a nemzetiségi politikumba. Robertson nem normatív módon különbözteti meg a három irányzatot, de a konstruktivizmushoz való elkötelezettsége egyszerűen az e paradigma bemutatására szánt, a másik kettőnél lényegesen nagyobb terjedelemből is kitűnik.

A tanulmány három alfejezetre oszlik, mindháromban a bevezetőben bemutatott három paradigmát hasonlította össze a szerző az etnikai csoportok, a nemzetek és a nemzetiségi konfliktusok oldaláról, a leíró és a komparatív módszer elemeit egyaránt alkalmazva.

Az etnikai csoport fogalmára Robertson a következő definíciót adja: olyan kulturális csoportosulás, amelyben a tagok felismerik együvé tartozásukat és a közösség irányában fennálló kötelezettségeiket. A primordiális iskola képviselői a nemzetiséget mint a közösségek és egyének adott, rögzített tulajdonságait látják. Ezek túlnyomó részben erőteljesen alterálják a politika minden szintjét. Az instrumentalisták számára a nemzetiség a megfelelő történelmi és társadalomtörténeti feltételek megléte esetén átpolitizált képződmény – ilyen feltételek csak a modern és a mai fejlődő társadalmakban jöttek létre. A nemzetiségi jelleg ilyen módon nem szimmetrikusan osztja meg a társadalmakat: az egyik oldalon a bizonyos etnikai tulajdonsággal, a másik oldalon pedig a társadalmi, gazdasági és politikai hatalommal bíró csoportok állnak, ez a szituáció pedig természetszerűleg hozza maga után a politika bekapcsolódását az etnopolitikum világába. A strukturalisták nemzetiség-felfogásában az etnikum társadalmi jelenség, melyben az egyén azért identifikálja magát egy ilyen csoporttal, mert az érdekében áll. Az etnikai csoporthoz való tartozás előnyei csak mások hasonló magatartásán keresztül realizálódnak: a nemzetiség tehát csakis relatív fogalomként értelmezhető.

A nemzetek meghatározásánál Robertson más szerzők definícióihoz nyúl, anélkül, hogy világossá tenné, ő maga melyiket tartja használhatónak e helyütt. Ernest Renan szerint a nemzet önmagában egy etnikai csoport, vagyis autonóm a populáció kulturális karaktereihez képest. Sztálin 1913-ban így írt a nemzetről: "a történelemben kialakult stabil közösség, amely a közös nyelven, területen, gazdasági életen, pszichológiai adottságokon és közös kultúrán alapszik". Robertson az orosz kérdések szakértőjének számít, tanult és tanított Moszkvában, ám itt talán helyesebb lett volna effajta vonzódásait félretéve, eredetibb vagy a téma alapműveiből származó meghatározást választania, illetve legalább kommentálnia a definíciót.

A világunk a nemzetek világa – hangsúlyozza a primordiális iskola. John Armstrong szerint Mezopotámiában megfigyelhető a genológia és terület szerinti önidentifikáció, amit ő a nemzetek születéséhez sorol. Az instrumentalisták szerint a nemzetek *képződtek*; Gellner szerint a születésüknél a társadalmi interakciók, az államok és a gazdaság voltak a legfontosabb tényezők. A konstruktivisták számára kérdés másképpen merül fel: mi a nemzeti lét, mi maga a nemzet mint állapot (nationness), és ez miképpen változott többek között éppen a másik két iskola által is figyelembe vett tényezők miatt? A francia nemzet példáján keresztül mutatja be a különböző iskolákat. Az instrumentalisták számára a közös származás és kultúra tudata az 1789-es forradalomig hiányzik, vagyis ezt nemzeti forradalomnak is tekintik: a nép elnyerte szuverenitását az államtól, vagyis a királytól. A konstruktivisták az alulról felfelé építkező nemzetfogalmat preferálják: Eugen Weber kimutatta, hogy az 1870-es évekig a francia állampolgárok jó része nem francia volt, és csak a századforduló társadalmi-gazdasági környezete kényszerítette a perifériák nemzetiségeit (pl. a bretonokat) arra, hogy saját érdekükben francia identitást valljanak.

A román nemzet a primordiális definíció szerint létezik csupán, mivel az állam a néppel együtt nacionalista volt, nemzetről beszélünk esetében. Az instrumentalista nézet szerint a román politika II. Károly király és a kommunista vezetők román nacionalizmust erősítő stratégiája miatt volt nacionalista, és ez bizonyítja

egszersz mind a román nemzeti tudat létét: a román kormányzat a gyenge államot eképpen akarta a szomszédok kihívásaival szemben megerősíteni. A strukturalista Katherine Veredery kutatásokkal bizonyította, hogy az erdélyi falvak lakossága etnikailag és társadalmilag heterogén volt még a román uralom első évtizedeiben is. A felső rétegek szászok, a középsők magyarok és zsidók, míg az alsók románok voltak. Románnak lenni nem sokat jelentett mindaddig, míg a királyi állam nem támogatta a vallási alapon is elkülönülő románságot a felfelé irányuló társadalmi mobilitásban – ezt a politikát folytatta a kommunista rezsim is.

A nacionalizmus főként politikai elv, mely hangsúlyozza a nemzet és az állam egységét. A primordialis nézeteket valló kutatók szerint a nacionalizmus az egyetlen racionális ok a politikai szolidaritásra manapság, így a nacionalizmus egyedül a nemzeteknek köszönheti létét. Ezzel szöges ellentétben, az instrumentalisták azt hangsúlyozzák: a nacionalizmus alakítja ki a nemzeteket. A nacionalizmus az államnak és a gazdasági átalakulásnak köszönheti létét (nem részletezi, melyik átalakulásra gondol a szerző). Benedict Anderson az újvilág államait hozza példának, ahol a kreol és mesztic elitek legitimációs célra használták nacionalizmusukat. A konstruktivisták a nacionalizmusban leginkább a politikát érzékelik: "A társadalmi fejlődés és a politikai cselekvések közötti kapcsolat lehetőséget teremt a vezetők számára, hogy a felhasználják a nacionalizmust" ... "A felülről lefelé mozgó politikai mozgás és az alulról felfelé irányuló társadalmi mobilitás kombinációja teszi a nacionalizmust oly jelentős politikai elvvé".

A skót nacionalizmust hozza Robertson mint olyan példát, melyen jól mutatható be a három paradigma különbözősége. A primordialista Armstrong szerint itt a már létező nemzeti identitástudat bővült a szomszédos népekkel való vetélkedéssel, vagyis a nacionalizmussal. Gellner, Hobsbawm és más instrumentalisták az ipari forradalom alatt a skót társadalomban végment változásokkal magyarázzák a nacionalizmus megjelenését, illetve azzal a ténnyel, hogy Skócia Angliához képest alulfejlett régió volt, és a perifériális státust ellensúlyozták effajta politikai aktivitással. A konstruktivista Liah Greenfield kiemeli a gondolkodásmód megváltozásában, a nemzetközi versenyhelyzet és a társadalmi változások együttes szerepét. Ez a szemlélet tűnik a valósághoz legközelebb állónak, ha megvizsgáljuk a nacionalizmus nemzetközi terjedését. AZ USA-ban, Oroszországban, Franciaországban és Németországban egyaránt angliai megjelenése után terjedt el a nacionalizmus, mégpedig oly módon, hogy a gondolat maga eredetileg mindenütt hasonló volt, ám a helyi elitek és viszonyok más-más formában hozták létre az egyes nemzeti nacionalizmusokat. A politikai fejlődésben elmaradottabb államokban (vagyis mindegyikben, amely Anglia után következett) hatott továbbá a nemzetközi versenyhelyzet is, a reakciókényszer.

A modern nacionalizmusok megítélésében is gyökeresen eltér a három nézet. A primordialisták szerint a Szovjetunió felbomlásához, a centrum meggyengülése után, a perifériákon kezdődő nemzeti ébredés vezetett. Az instrumentalista érvelés az egyes köztársaságok vezetőinek a nacionalizmussal való zsarolására koncentrál. Rogers Brubaker konstruktivista álláspontja az, hogy a szovjet rendszer önmagában hordozta a nacionalizmus potenciális felerősödését és az állam szétesését. A Szovjetunióban az egyén számára az önidentifikálásra több lehetőség mutatkozott (szovjet polgár, a tagköztársaság polgára, egy vallási vagy etnikai kisebbség tagja) és ezt a sokféle lehetőséget az egyén mindig saját érdekeinek megfelelően kamatoztathatta. Az 1990-es évek elején a nacionalista magatartás tűnt a legtöbb elit számára kifizetődőnek.

Az etnikai konfliktusokat Robertson mint általános elméletet tárgyalja: az etnikumok békés egymás mellett éléstől (vagyis olyan csoportok közötti vetélkedéstől, amely mindkét fél számára pozitív eredményt hoz) az eltérő kultúra okozta konfliktusokig (amely mindkét fél számára veszteséget okoz) terjedhet a konfliktusok természete. A primordiális nézőpont szerint az etnikai konfliktus teljes egészében az etnikumok létevel magyarázható. Anthony Smith meggyőződése, hogy az etnikailag kevert területeken a megbékélés csupán átmeneti állapot, amelyet az etnikumok közötti legkisebb feszültség felborít. Az instrumentalista Horowitz az etnikai csoportok vetélkedésében látja a konfliktusok létének okát. A különböző csoportok közötti, vetélkedésre sarkalló legfőbb különbség szerinte az, hogy az etnikai csoportok két részre oszlanak: a nemzetet alkotó, vagyis nem rangsorolható etnikumok és a kisebbségben élő, tehát rangsorolható népek. A rangsorolható szférában az egymás közötti konfliktusok ritkák, de hevesek, míg a nem rangsorolható csoportban az államok közötti folytonos és természetes vetélkedés magában hordozza az etnikai konfliktus jellegét is. Érdekes, hogy Robertson nem tér itt ki a köztes esetekre, vagyis az államalkotó nemzet és kisebbségeik konfliktusaira. A konstruktivisták az állami interakciókat hozzáadják az etnikai konfliktusokat potenciálisan kiváltó okokhoz. Laitin ez okokhoz sorolja a az állami-, ill. csoportvezetők preferenciáit, a társadalmi interakciók természetét (vagyis a szociológiai értelemben vett kultúrát) a csoportokon belül és egymás között, továbbá a legkülönfélébb szociális tényezőket.

A jugoszláv állam szétesését a primordialista Lenard Cohen történelmi okokkal magyarázza: a délszláv népek konfliktusokkal terhes évszázados együttélésével, melyet alig feledtetett az 1918-1991-ig egzisztáló közös állam léte, és amelyet terhelt a II. világháborúban történt kölcsönös mérszárlássorozat, végül pedig a kommunista állam általános válsága. A primordialisták számára a etnikai konfliktus sui generis, minden más típusú csoportkonfliktus belőle vezethető le. Az instrumentalisták a politikai vezetés szerepét hangsúlyozzák a délszláv konfliktusban: az egyes köztársasági vezetőknek érdekei fűződtek az etnikai konfliktus kirobbanásához, amely ráadásul a jugoszláv alkotmányba is be volt programozva a kollektív, rotációs elnökség intézményével. A konstruktivisták az etnikai konfliktusokat mint a politikai konfliktusok egy speciális fajtáját látják. A relative elmaradott etnikai csoportok hajlamosabbak konfliktus kirobantására, mert vezetőik és tagjaik számára is alacsonyabbak a kitorés más lehetőségei. Micheal Hetcher kimutatta: míg az etnikai konfliktusok következményei a kollektíva számára irracionálissá teszik annak kirobantását, egyes tagjai mégis érdekelték lehetnek a provokációban (ld. a függetlenségüket kikiáltott krajina szerbek esetét 1991-ben). Az etnikai konfliktus kirobbanásának esélye azon soknemzetiségű országokban a legmagasabb, ahol gyenge az állam, a gazdaság és létezőnek önmagukban mobilizált csoportok; ilyen esetekben a nemzetközi példa, amely az etnikumot mint államszervező erőt mutatja, szintén szítja a konfliktusok kialakulásának veszélyét. Az etnikumok harmóniája a primordialisták számára elképzelhetetlen: elkülönülés vagy asszimilálódás az alternatívák. A Daytoni Egyezmény a szétválasztást eredményezte. Az instrumentalisták a politika struktúráiban látnak megoldásokat: a helyi politika szintjén el kell érni, hogy a nemzetiségi vezetők minél kevésbé legyenek érdekelték a konfliktusokban. A konstruktivisták meggyőződése, hogy a nemzetiségi tudatot kell oly módon átalakítani, hogy az ne mint szétválasztó, hanem mint bizalomerosztó tényező működjék. E célokat nem politikai, hanem civil társadalmi (nyilvánosságbeli, tudományos stb.) területeken kell követni.

Robertson tanulmányban vállalkozott arra, amit kötetnyi terjedelemben is nehéz bemutatni: az etnikumok szerepét a politikumban. A tanulmány komoly bibliográfiával alátámasztott, kiválóan szerkesztett munka, mégis hiányérzetünk támad: a komparatív részekben nem érezni a kontrasztot az egyes iskolák álláspontja között, mintha a szerző maga is belátná, hogy a három paradigma együttes ismerete segít hozzá az igazság megértéséhez és sarkall gyümölcsöző vitákra. A konstruktivista iskola, melyet védelmébe vesz, a legkevésbé számol a nemzeti ill. nemzetiségi lét legfontosabb elemével, az irracionálitással, az érzelmekkel, amelyeket – igaz, kizárólagos eszköznek véelve – a primordiális iskola igyekszik feltárni.

Heiszler Ákos

A globalizáció és a lakóhely szerint etnikai szegregáció lehetőségei amerikai nagyvárosokban

Bashi, Vilma – Hughes, Mary Atan: Globalization and Residential Segregation by Race. Annals of the American Academy PSS, 551. vol. 1997. may 105-120. p.

A globalizáció terjedő hatása teszi különösen érdekessé a címbe emelt kérdést. Megválaszolásához indokolt "kísérleti alany" lehet az Egyesült Államok nyolc nagyvárosi régiója. Ezek együttesen a 250 milliós ország lakosságának egy negyedét tömörítik. Joggal feltételezhető, hogy a globalizáció elsősorban ezeket a nagyvárosi övezeteket alakítja át, előbb a termelésben és a kereskedelemben, majd fokozatosan az életmódban is.

Az amerikai lakásviszonyok egyik szembetűnő sajátossága, hogy a feketék, más szóval: az afro-amerikaiak minden más etnikai rétegnél sokkalta elkülönültebben, vagyis szegregáltan élnek. Ez persze nem elsősorban rajtuk múlik, sőt ők inkább előnyben részesítik a kevert etnikai lakóövezeteket. Ám a fehérek jó része ezt nem akarja elviselni, ami abban is megnyilvánul, hogy bizonyos számú fekete szomszédsága esetén a fehérek inkább lakóhelyet változtatnak. Az amerikai feketéknek harmada él kimutathatóan szegregációban. 1980-ban 16 nagyvárosi övezetben, régióban volt kimutatható fokozott mértékű szegregáció, majd 1990-ben már 20-ban (közülük 14 a tíz évvel korábbiak közül került ki, s 6 új is "listára" került).

A nyolc közelebről vizsgált nagyvárosi régió: New York (a legnagyobb), Los Angeles (a leggyorsabban növekvő), Chicago, Washington-Baltimore, San Francisco-Oakland, Philadelphia, Detroit, Dallas-Fort Worth. Közülük csupán Detroit népessége csökkent 1980-1990 között. A legnagyobb gyarapodás az ún. napfény-övezetben – vagyis délen – és Washington-Baltimore-ban következett be, miközben ellentétes folyamatok mehettek végbe a központi város és agglomerációja, a magasabb presztízsű városkörnyéki zöldövezet közt. Például épp Washington-Baltimore régiójában csökkent a központi városok népessége, miközben az egész régióé nőtt, következőképp a városkörnyék a nyertes. Még a gyorsan növekvő más régiókban is inkább a környék dinamizmusa szembeszökő a városközpont ellenében (a déli nagyvárosi övezetekben a központ a lélekszám-gyarapodás egy harmadát mondhatja magáénak, míg a környék a nagyobbik hányadot).

A feketék részaránya a városközpont és környék tekintetében a legtöbb esetben élesen különbözik egymástól. Amerika legnagyobb, közel 800 ezer fős városkörnyéki fekete népessége Washington-Baltimore-ban él, de még itt sem éri el részaránya a 20%-ot, miközben a városközpontokban ez 55%. A legdrámaibb az aránybeli eltérés Detroit esetében, ahol a városkörnyék 5-6%-val szemben a városban mért arány csaknem 65%-os. Chicagóban ez az aránybeli eltérés hat és félszeres (városban 36,3%, környékén mindössze 5,6%). Még ahol a városkörnyéki fekete-arány viszonylag magasabb, ott is inkább arról van szó, hogy van egy-egy főként feketék lakta megye, tehát a zöldövezeti lakásvizonyok nem arányosan terítődnek.

A globalizáció elméletének kidolgozóí (L. C. Thurow, P. Krugman, S. Sassen, M. Waters) e fontos jelenségben a világméretű verseny megnyilvánulását látják, tehát Amerika, Japán és az Európai Unió közti dominancia harcot. A globalizáció például úgy hat, hogy tőkét, termelési potenciált helyeznek ki olyan harmadik világbeli övezetekbe, ahol olcsó munkabérré lehet számítani, aminek a székhely országban viszont olyan következménye lehet, hogy a társadalom nem tulajdonos, azaz szegényebb fele még szegényebb lesz, hisz nincs már szükség munkacréjére. A jövedelmi viszonyok pedig egyenes összefüggésben vannak a lakáshelyzettel. Tehát ami jó a nyugati tőkének, az pusztítóan hat a nyugati munkaerő helyzetére, márpedig az amerikai feketék e tekintetben a vesztesek közt találják magukat. A globalizáció megnöveli a megapolisok – New York, Tokió, London – szerepét, s az amerikai nagyvárosi övezetek ezek mintáját követik. E székhelyeken koncentrálódnak a pénzügyi világ és a globalizálódó termelés centrumai.

Kulturálisan a globalizáció hozzájárul a pluralizmus erősödéséhez, a világvárosokba hozza számos nemzet képviselőit, s enyhíti a nemzetállami-államnemzeti erőszakot a mindenkori kisebbségek irányában. Különösen M. Waters optimista a globalizációnak az etnikai viszonyokra gyakorolt – vagy kifejtendő – hatását illetően.

Visszatérve az amerikai feketék lakásvizonyaiban megnyilvánuló szegregációra, fontos annak tudatában lenni, hogy e szegregáció magas arányát nem önmagában a jövedelmi-kereseti viszonyok indukálják. E szegregáció más etnikai csoportokban minden jövedelmi rétegnél enyhébb mértékű.

Szerzők vizsgálják a szövetségi – éves szinten mintegy négymillió lakást érintő – támogatások felhasználási rendjét. A nagyvárosi övezetekben egy millió lakásra átlagban 10-30 hivatal jut, tehát meglehetősen túlterheltek lehetnek. Ráadásul hosszú várakozási listák léteznek, például New Yorkban 150 ezres, Los Angelesben 40 ezres (itt 2001-ig előre le van kötve a keret). El lehet képzelni olyan változtatást, hogy a lakástámogatás összefüggésben legyen a szegregáció csökkentésével. A Clinton-kormányzat idején (1995) kidolgozott új támogatási rendszer ennek csak részben felel meg.

Összefoglalva megállapítható, hogy a globalizáció nem, vagy csak kevésbé és bizonyára nem pozitív irányban befolyásolja az etnikai alapú lakásszegregációt. Utóbbi tekintetében legdöntőbb tényezőnek az minősíthető, hogy a fehérek jelentős része nem akar együtt lakni a feketékkel. Az attitűd, a mentalitás megváltozása pedig meglehetősen hosszadalmas teendő. A lakáspolitikai eszköztárának tudatosabb hasznosítása azért valamit segíthet.

Sonnevend Péter

Az európai migráció kihívásai Ausztria számára

*Münz, Rainer: Migration in Europa – Herausforderungen für Österreich.
Europäische Rundschau. 26.Jg. 1998. 2. no. 109-115. p.*

Az emberek számos ok következtében hagyják el megszokott lakóhelyüket. Egyesek házasságot kötnek, mások előnyösebb munkaalkalmat találnak vagy remélnek. Sokak pedig menekülni kényszerülnek szülőföldjükről, hogy életüket mentve másutt leljenek menedékre.

Az elvándorlás a jelenkor fontos politikai és gazdasági kísérő jelensége. Különösen a gazdaságilag válság sújtotta helyekről igyekeztek az emberek más ígéretesebb országokba. A múlt és jelen század folyamán Európát összesen vagy 60 millió ember hagyta el, elsősorban Észak-Amerikába igyekezve. Ugyanakkor a XX. század közepe óta Nyugat-Európát többé már nem elhagyni, hanem "bevenni" törekednek. Ebben a vonatkozásban különösen számottevő a munkaerő-piac vonzereje, különös tekintettel a magas bérekre, – de nem elhanyagolható hatású a fejlett szociális rendszer sem. Európa keleti fele, Észak-Afrika és Közel-Kelet egyaránt jócskán ontja a betelepülni vágyók tömegét. Eközben érdekes módon – jöllehet az Európai Unió saját határain belül minden polgárának biztosítja a szabad munka- és lakóhely-változtatást – az uniós migráció az utóbbi időkben csillapodó tendenciát mutat. Ma kevesebb olasz él Németországban, kevesebb portugál Franciaországban, mint 25 évvel korábban. Ebből arra lehet következtetni, hogy a gazdasági-szociális életfeltételek fokozatosan kiegyenlítődnek az unió tagországaiban. E korábbi példák ugyanakkor felfedni engednek olyan jelenségeket is, amelyek alapján megkérdőjelezhető a gazdasági tényező kizárólagos hatása. Például a ma más európai országban élő portugáloknak mindössze 10%-a él Németországban, Ausztriában pedig számuk elenyésző, miközben Franciaországban 40% koncentrálódik. Ellenben a lengyel szezonális vendégmunkások, a boszniai menekültek vagy a menedékkéért folyamodó kurdok döntő többsége Ausztriát és Németországot szemeli ki. Földrajzi közelség, nyelvismeret, kulturális közelség és sok más tényező magyarázhatja – gyakran együttesen – ezeket az erővonalakat. Az informális úton terjedő korábbi tapasztalatok, a ki- vagy visszatelepülő személyes ismerősök beszámolóí ugyancsak fontos adalékként szolgálnak egy-egy sorsot befolyásoló döntés születésekor.

A földrajzi közelség önmagában csupán lehetőség, ezért érdemes tovább pontosítani: igazából az elérhetőség a döntő kritérium. A fizikai és időbeli közelség bizonyára csökkenti a "vállalkozás" kockázatát. Különösen, ha ez együtt jár a közös nyelvi vagy kulturális hagyománnyal.

Együttesen az okok sorát tehát gazdasági, szociális és kulturális tényezők teszik ki. Ugyanakkor a megvalósulás szempontjából jelentős befolyást gyakorol a mindenkori politika, mind az elhagyni szándékozott, mind a befogadásra kizemelt ország vonatkozásában. A korábbi vasfüggöny meglehetősen eredményesen akadályozta meg, hogy a földrajzilag közeli országokba távozhassanak azok, akik magukban ilyen döntést hoztak. Másrészt, mondhatni, egyes "felvilágosultabb" korszakokban a politika indukálta jogi keretek válhatnak döntővé. Ma az tapasztalható Európa-szerte, hogy szigorítják a menekültekre vonatkozó szabályozást. Számos ország vonatkozásában ezt kiegészíti a vízumkényszer fenntartása és a határokon bevezetett, minden korábbinál szigorúbb ellenőrzési rendszer. Nyugat-Európa szeretné minél kisebbre szorí-

tani a feléje tartó, menedékjogért folyamodó menekültek számát, egyben eredményesebben megakadályozni az illegális bevándorlást.

A hidegháború korszakában a Nyugat kelet-európai irányba a "nyitott ajtó" politikáját alakította ki. Ennek akkor hallatlanul nagy, jószerevel szimbolikus jelentősége volt. Ennek a politikának a lényege az volt, hogy a kommunisták által irányított diktatórikus rendszer vezetői és alattvalói számra nyilvánvalóvá tegyék a valóban demokratikus rendszer érdemi tulajdonságaként kezelt szabad helyváltoztatási jogot, amely kiterjedt a saját állam elhagyására is. Gyakorlatilag e politika kockázata a nyugatiak számára nem volt jelentős, hisz a vasfüggöny, az útlevel-korlátozások és számos más módszer révén maguk a diktatórikus rezsimiek akadályozták meg a spontán eltávozást. Am csak a vasfüggöny lebontása után vált nyilvánvalóvá, hogy a szabad eltávozás jogába a nyugati világ nem érti bele a szabad célország-választás, illetőleg benne a letelepedés jogát vagy lehetőségét is. Más szóval az unión belüli szabad helyváltoztatás joga vagy a Németország által vállalt, bárhol élő német származásúak felvételi joga nem teremt analóg jogot mások számára.

Jelenleg joggal feltételezhető, hogy a Nyugat-Európába, illetőleg Ausztriába törekvők és befogadást nyerők nyolcvanas évek végi és kilencvenes évek eleji magas száma nem fog újra megismétlődni. Minden eredményes ellenintézkedés ellenére azonban fel kell arra készülni, hogy időnként újabb rohamok kezdődnek, újabb ideiglenes- vagy tartós bevándorló- vagy menekülthullám érkezik. Ennek egyik lehetséges kiváltója maga a termelés és kereskedés globalizálódása, amely magával hozza a munkaerő speciális fajtáinak különféle koncentrációját. Az EU-n belül Ausztriának nincs joga vagy lehetősége a munkavállalás és letelepedés megakadályozására, s ez lesz érvényes a most felvételért jelentkező szomszéd államok polgáira is belátható időn belül.

Németországban jelenleg 730 ezer külföldi állampolgár él. Önmagában ez a szám elegendő annak feltételezésére, hogy ezek az emberek további betelepülőket fognak vonzani, sokan ugyanis feleségüket vagy kiskorú gyermekeiket még maguk után szeretnék hozni, míg mások ezután keresnek szülőföldjükről házasársat stb. Ausztria esetében egyrészt a gazdasági stabilitás és jólét, másrészt a szélesebb régióban, főként a Balkánon (de akár Törökországban vagy a Közel-Keleten is) tapasztalható elhúzódó politikai és gazdasági válság jócskán ad "utánpótlásra" okot és lehetőséget.

A migrációs politika egyrészt abból indulhat ki, hogy teljesen hatékony kirekesztés nem képzelhető el vagy oldható meg, másrészt az unión belüli egyeztetés kényszere következtében Ausztria nem hozhat kizárólagos döntéseket. Ezzel együtt bizonyos mozgástér mindig marad. Különösen azt szükséges hosszú távra tisztázni és a legszélesebb nyilvánosság tudomására hozni, ki és milyen feltételekkel maradhat letelepedési szándékkal Ausztriában illetőleg tágabban az Európai Unióban. Az országban már bennlévők tekintetében ugyanakkor olyan integrációs politikát célszerű folytatni, amely nem szorítja őket a társadalom peremére. Ezen belül talán a legfontosabb az állampolgárság megszerzésének esélye és ennek összes feltétele.

Minden migrációs politika persze csak akkor lehet eredményes, ha a saját lakosság azt támogatja, vagy legalább hallgatólagosan elfogadja. Mert nyilvánvaló, hogy ilyen társadalmi visszhang nélkül hosszabb távon semmilyen menekültügyi politikát nem lehet fenntartani.

A külpolitika, a nemzetközi gazdasági együttműködés is sokat tehet annak érdekében, hogy a potenciális menekültáradatok kiinduló országában olyan viszonyok alakulhassanak ki, amelyek csökkentik az ilyen folyamatok esélyét. A világ számos

országában különösen fontos a nemzetiségi kisebbség irányában toleráns politika térhódítása (Szlovákiától Törökországig és a Fák-országok többségéig.

Sonnevend Péter

A hajdani és a jelenlegi szláv mozgalmak kérdései

Nevrlj, Mikola: Slov'áns'ke pitanná kolis' i s'ogodni. – Duklā, 46. r. 1998. 2. no. 15-19. p.

A pánszlávizmus eszméjét elsőként a horvát nemzetiségű Jurij Križanić (1618-1683) fogalmazta meg, mondván: a különféle szláv törzsek rokonsága szolidaritásra kötelez. Amikor naív módon az orosz cár oltalmába ajánlotta a szláv népeket, valamit rosszul fogalmazhatott, ui. emiatt külföldi létére Szibériába száműzték.

A 19. században cseh és szlovák hazafiak (Kollár, Šafárik, Dobrovský, Jungmann stb.) munkálták ki a pánszlávizmusnak azt a válfaját, amely az elnyomott szláv népek öntudatra ébredését kívánta szolgálni, illetve eszmei fegyvert akart adni e népeknek a germanizálás és a magyarosítás, továbbá a lengyelek, fehéroroszok és ukránok esetében: az oroszosítás ellen.

Ezt a pánszláv ideát fejlesztette tovább a lengyel Mickiewicz és az ukrán Sevcenko, valamint a Cirilli és Metódi Testvériség elnevezésű társaság. Oroszországban, minthogy az oroszok több szláv nép elnyomásában voltak ludasak, a közép-európai pánszlávizmust nem fogadták el, helyette páncárizmus és pánrusszicizmus jegyében kezdtek gondolkodni a többi szláv felől.

Az 1830/31. évi lengyel felkelés vérbe fojtása aztán végképpen betette az ajtót a russzofília előtt. További averziókat keltettek az oroszok kaukázusi és ázsiai hódításai is. A negatív megítélést fokozta az orosz szellemi ellenzék (Gercen, Turgenyev, Dragomanov, Baskirceva stb.) cárizmus-kritikája; ez további olaj volt a közép-európai szlávok oroszellenességének tüzeire. Ennek dokumentumai főként a cseh Karel Havlíček-Borovský és Jozef Vaclav Fríč munkásságában lelhetők fel. Hasonló állásfoglalásokat produkáltak a lengyelek is. Különösen Ukrajna helyzetét ítélték sanyarúnak ezekben a lengyel felkelés leverése és 1848 közötti években.

Tulajdonképpen Oroszország páncárizmussá és pánrusszicizmussá vedlett pánszlávizmusa volt oka a csehek kezdeményezte ausztroszlavizmusnak. Vezetői, F. Palacký, F. Rieger és Karel Havlíček-Borovský azt állították, hogy a liberális Ausztria-Magyarországon jóval több esélye van a kis szláv népek érdekei érvényesítésének, mint az Oroszország leigázta térségekben élő szlávoknak. Az 1848. évi prágai öszszsláv kongresszuson a szlovákok is maguévá tették a csehek nézeteit, s L'udovít Štúr e kongresszustól indítatva fordult a magyar országgyűléshez a szlovákok memorandumával. (Az ausztroszlavizmus továbbélésére lásd a jelenkori szlovák történész, D. Škvarna tanlmányát lapunk 1998. I. számában – Ch. Gy.)

A délszláv térségben a horvát Ludevít Gaj (1809-1872), a szerb Vuk Karadžić (1787-1864), a bolgár V. Levszkij és Hristo Botev állt a nemzeti felszabadító, egyszerűsmind közép-európai pánszláv eszméket valló mozgalmak élére.

Magában Oroszországban két szellemi áramlat birkózott egymással. Egyfelől a szlavofileké (Pogodin, Sevirov, Akszakov, a Kirijevszkij testvérek stb.), másfelől a már említett szellemi ellenzéké, a nyugati orientációjú demokratáké. A szlavofilek

legreakciósabb szárnyát a "fekete százak" képezték. Róluk némely kutató úgy nyilatkozik, hogy velük kezdődik az európai fasizmus. Jelmondatuk: Zsidók nélkül üdvözítsd Oroszországot.

A közép-európai pánszlávoknak nem volt semmi közük az oroszországi reakciós változatokhoz, sőt az ellenkezők első vonalában (itt értsd: az orosz birodalomban) élő szláv értelmiségiek (T. Sevcenko, I. Frank) leleplező módon mutatták ki lényegüket. A dolgozatban az egyébként még Puskin is megróvást kap a kaukázusi kalandok pártolásáért és nézetéért, miszerint "a szláv folyócskák ömöljenek be az orosz tengerbe".

Természetesen a pánszlávizmus álcárcában fellépő páncárizmus és pánrusszicizmus a XX. században sem szűnt meg: pánbolsevizmussá, majd ismét pánrusszicizmussá alakult. Egyes országokban (később sejteni lehet, hogy Szlovákiában és Belaruszban, akadnak olyanok, akik támogatják ezt a régi-új irányzatot. Eközben mindenekelőtt L'. Štúr utolsó, németül megírt művére, a *Das Slawenthum und Welt der Zukunftra* (1852) hivatkoznak.

Itt Štúr tulajdonképpen feladja a közép-európai pánszlávizmusban gyökerező korábbi nézeteit, és átáll az orosz nézetek apológiájára. A szlovákoknak azt tanácsolja, hogy vegyék át az orosz irodalmi nyelvet, és vegyék fel a pravoszláv kereszténységet. Szerzője így magyarázza Štúr Pál fordulásának okait: csalódott az osztrák udvarban, fokozódó depresszióval nézi a magyarosítás térhódításait, ha nem is ért velük mindenben egyet, csodálja az erős orosz állam lépéseit, meghihetik Hegel szláváságnak fényes jövőt jósoló nézetei.

Több szerző nem is akarja elhinni, hogy ez a munka idegen közbeavatkozás nélkül született volna meg. Egy sor szlavista - Osuský, Hillert, Rapant, stb. - szenvedélyesen bírálja állításait. Az oroszoknak - persze - imponál Štúr odaadó oroszbarátsága. Két kiadásban (1867 és 1909) jelent meg orosz nyelven.

Oroszország jelenleg kétféle arculatú. Részint be akar integrálódni az európai struktúrákba, részint pedig "nem hagyja magát". E vonatkozásban az ukrán ex-elnök, Leonid Kravcsuk nemrég a következőket hangsúlyozta: "Az imperialista gondolkodásnak a mai Oroszországban - nagy sajnálatunkra - megvannak a recidívái. Erről korántsem csak a közelmúltban lejátszódott fehéroroszországi szomorú események tanúskodnak (e köztársaság elnöke egyébként nem is tud fehéroroszul), hanem a valamivel korábbi véres csecsenföldi események is, ahol az orosz katonák saját népükkel szemben harcoltak, és követték el valódi genocídiumot. Ezek után egyáltalán milyen lehet a szláv barátság? Ez a barátság lealacsonyította a fehérorosz nemzet szuverenitását, és vérfolyamokkal áztatta az emberiséget a szabadságszerető Csecsen Köztársaságban. A szláváság mindenekelőtt humanizmust jelent. Mi támogatjuk a szláv barátságot, de az «idősebb» és a «fiatalabb» testvér emlegetése nélkül."

Szerzőnk is kifejezi abbéli reményét, hogy a pánrusszicizmus visszaállításának próbálkozásai ellenére a világ a közelmúlt kínjait és nehézségeit meghaladva mégiscsak a demokrácia és a humanizmus felé iterál. S benne irreálissá válik minden hasonló törekvés.

Futala Tibor

Romák identitása Szlovákiában

Kumanová, Zuzana: Etnická identifikácia ohyvateľov tzv. cigánskej /rómskej kolónie v Plaveckom dvrtku. Slovenský národopis, 46.roč. 1998. 1.no 42-57.p.

Az első Csehszlovák Köztársaságban 1921-ben 6 655-en vallották magukat cigánynak, az 1931. évi népszámlálás során pedig már 28 593 fő (26 956 Szlovákiában).

A hatalom korántsem támogatta a cigányságot, inkább igazgatási szigorú gyakorolt vele szemben. Így 1927-ben törvényt hoztak a vándorcigányokról, amely előírta személyi nyilvántartásukat, és szekerenkénti nyilvántartást is rendszeresített. Magyarán mondva: a törvény antiszociális elemnek minősítette a népcsoportot.

Szlovákiában a 2. világháború alatt a cigányok hivatalos diszkriminációt szenvedtek el (mozgáskorlátozás, közlekedési eszközök igénybevételének tilalma, megtelepülési tilalmak, munkatáborok stb.). Jogos a feltételezés, hogy – ha az idő engedte volna – a zsidók sorsága jutnak.

A második világháború utáni Csehszlovákiában mind a hatalom, mind a szaktudomány hosszú ideig Sztálin nemzeti-nemzetiségi tanait követte a cigánykérdés kezelésében is. Mivel e tanok szerint a cigányság nemhogy a nemzet, de még a nemzeti-ség és a nemzeti kisebbség ismérveinek sem felelt meg, semmiképpen nem minősülhetett másnak, mint speciális jogosítványok nélküli etnikai csoportnak. Azaz olyan népes-ségnek, amely asszimilálódásra van kiszemelve. A szaktudomány a maga módján egyet-értett ezzel a felfogással:

"A cigányok nem képeznek nemzetet, nemzetiséget, és tekintettel objektív létfeltételeikre (a közös származás hiánya, szétszórtság, a kultúra alacsony foka stb.) a jövőben sem válhatnak nemzetiséggé vagy nemzeti kisebbséggé. Azt, hogy vannak bizonyos sajátosságaik, nemzetiségi értelemben elméleti hiba túlhangsúlyozni, mint-hogy az ilyen minősítés a gyakorlatban keresztezné a kitűzött (értsd: asszimilációs) célok elérését." (J. Sus, 1961.)

"A cigányokat további fejlődésükben az asszimiláció várja, nem pedig a nemzeté vagy nemzetiséggé történő fejlődés. Ha a cigánykérdés megoldását illetően valamennyi lehetséges mozzanatot számításba vesszük, szükségképpen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a megoldást a cigányok és a hazai lakosság összeolvadásának a lehető legátfogóbb támogatása jelenti." (E. Horváthová, 1960.)

Meg kell jegyezni, hogy a szaktudomány egyes művelői később sem szakít-tottak azzal az álláspontjukkal, hogy a cigányságot etnikai csoportként lehet csak, ille-tve kell definiálni. Íme:

"A csoportközi kapcsolatok szabályai minden egyes csoportot még inkább magába zárnak, s lehetetlenné teszik, hogy főként a különféle életmódot folytató cso-portok egyetlen egészé olvadjanak össze. Emiatt, valamint a cigánycsoportok hierarchizálódása miatt is, a cigányok etnikai szervezetén belül igen lassú az etnokonzolidációs folyamatok fejlődése." (J. Marušiaková, 1988.)

"A cigányok extraterritoriális, belső legdifferenciált etnikai csoportot alkot-nak, amely a diaszpóra formájában létezik." (E. Horváthová, 1988.) Csak a "prágai tavasz" rövid időszaka alatt nyílt lehetőség a nyugatról származó rugalmasabb etnikai elmélet alkalmazására a csehszlovákiai romák etnikai státuszának vizsgálata, és defini-álása során. 1979-ben a Charta '77 aláírói is nyilatkoztak az addig finomkodva "cigány

származású"-nak és "kevésbé integrált"-nak titulált lakosság roma nemzetiséggé minősítése érdekében.

Noha a roma nemzetiség mellett kardoskodókat esetenként különféle retorziók (adminisztratív zaklatások, publikálási tilalmak) is érték, a csehszlovákiai romák ügyében mindinkább az etnikai elmélet fejtette ki a hatását már jóval a "bársonyos forradalom" előtt.

1990-ben a Roma Polgári Kezdeményezés aktivistái kimunkálták a romák etnikai "egyenjogúsításának" alapelveit. Azután 1991-ben a kormány 153. számú határozatával a romák megkapták a politikai és jogi értelemben vett egyenjogúságot és a nemzetiség rangját. Egyidejűleg megszűnt a romák speciális segélyezése, illetve része lett az általános szociális segélyezési rendszernek.

Gyakorlatilag nehezen eldönthető kérdés: ki a roma. 1989 előtt a népszámlálásban még nem volt mód arra, hogy az érdekeltek romának vallják magukat. Ezzel szemben a kérdező biztosok a kérdőívek speciális megjelölésével egyénileg határozták meg, hogy az összeirtak közül ki vehető romának. Ily módon a még egységes köztársaságban 253 943 romát "regisztráltak". Az 1991. évi szlovák népszámlálás kérdőívein már szerepelt a roma nemzetiség. Ezt 75 627 állampolgár vállalta, ami a becslések szerint minimum 260, maximum 520 ezer romához képest korántsem tekinthető valós adatnak még akkor sem, ha az etnicitás megvallása a romák esetében is magánügy lett. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az etnicitás általában sem tekinthető állandósult paraméternek: többek között a társadalmi környezet hatására is állandó módosulások mennek végbe keretében. A társadalmi környezet évszázadok óta igencsak ellenséges. Erre példa: a szlovák és cseh nyelvben a "cigány" és a "cigánykodik" egyaránt "hazug"-ot és "hazudik"-ot is jelent.)

Egy 1994-ben végzett hivatalos, de nem reprezentatív statisztikai felmérés szerint igen alacsony fokú a roma kisebbség önazonosítása, amit mi sem bizonyít jobban, mint a kívánt tanítási nyelvre adott válaszok megoszlása (4% kíván kizárólag roma nyelvű tanítást, 45% vegyes nyelvűt, 39% pedig nem roma nyelvűt). A roma nyelvhasználatot igenlők között a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettséggel rendelkezők találhatók a legnagyobb gyakorisággal.

Szerzünk, aki – egy megjegyzéséből ítélve – maga is roma, ezt a sajátos – önazonosítási helyzetet a detreköcsüttörtöki (Plaveckú átvrtok) cigánykolóniában verificálta egy kérdőíves felmérés segítségével.

Detreköcsüttörtökön az önkormányzat nyilvántartása szerinti 283 romából az 1991. évi népszámláláskor mindössze 6 férfi és 1 nő vallotta magát romának. (A valóságban a kolóniában 328 roma él.) Közülük a szerző kilencvenet kérdezett ki etnikai azonosulásukról. A válaszokból a következő kép körvonalazódik: A megkérdezettek egyike sem tartotta érdekében állónak, hogy roma nemzetiségűnek vallja magát: egytől egyig szlovák nemzetiségűnek vallották magukat. Roma voltukra inkább telepi lakóhelyük és az a bevallásuk emlékezteti őket, hogy tudják: őseik valóban romák voltak.

Sokan hangoztatták kisebbségérzésüket, bár voltak olyanok is, akik a romaság jegyeit büszkén viselik, minthogy amúgy sem lehet őket "kifehéríteni".

Az adott telepen legalább két nemzedék számára a roma nyelv már nem kommunikációs eszköz a családban sem. Itt-ott látens ismerete állapítható meg. A roma nyelv oktatási nyelvként való bevezetésére sincs igény.

A megkérdezettek önmeghatározásukkor a roma megnevezést használják, de a közbeszédben a cigány használata is dívik. A roma érdekes módon a "Slovák/Slováci"

(szlovák/szlovákok) analógiájára a telepiek körében "Romák/Romáci" alakban szokott előfordulni.

A válaszok között olyanok is vannak, amelyek az etnikai kritériumokat szociális kritériumokkal azonosítják, amit az antropológiai különbség elismerése árnyal. "Felvetődik a kérdés – írja a szerző, hogy a detrekőcsütörtöki kolónia lakóit a szó etnikai értelmében egyáltalán romának lehet-e minősíteni. Úgy tűnik, hogy a roma nemzetiség vállalásával kapcsolatos közömbösség, sőt averzió ellenére az itteni lakók roma voltukat mint eredettudatot és mint a helyi közösségbe való tartozás tudatát érzékelik. Egységesen vélekednek közvetlen elődeik etnicitásáról, mégpedig a megkérdoztetek életkorától függetlenül. Ezek szerint kollektív etnicitásuk konszolidáltak és viszonylag állandónak, ezen belül egyértelműen romának mondható. Egyéni etnikai tudatuk viszont túlnyomóan ingatag. Az ún. kolónialakók anyagi szempontból sikertelennek tartják életüket...Meglehet, hogy a kedvezőtlen léhelyzetnek a romasággal való azonosítása az oka annak, hogy egyéni etnicitásukra az ingatagság jellemző. A roma nyelvet nem bírják, és etnikai tudatuk jelenlegi fokán nem is tartják szükségesnek kultúrájukba történő visszaplántálását. Ezzel szemben etnikai identitásuknak szerves része az antropológiai másság tudata."

A detrekőcsütörtöki romákat a község többségi lakossága igencsak negatívan ítéli meg. Olykor extrémén ellenséges kijelentések is elhangzanak róluk. A kolónia lakói mindezt egyértelműen érzékelik is, aminek következtében a csoport egytűvetartozásának érzése új és új impulzusokat kap.

Futala Tibor

Nemzetben belüli konfliktusok hatása Horvátországban és Szerbiában a demokráciára

Hislope, R.: Intra-Ethnic Conflict in Croatia and Serbia: Flanking and the Consequences for Democracy. – East European Quarterly, 30. vol. 1997.4. no. 471-494. p.

A jugoszláv háború kitörése óta a nemzetközi figyelem elsősorban az etnikumközi problémákra irányult, pedig az egy nemzetben belüli konfliktusok is jelentős hatással voltak a történésekre. Ezek közül szerző a "flanking" jelenségét vizsgálja, értve ez alatt a szélső helyzetből oldalba támadást, oldalról előzést. (A vadászatban pontosan ezt jelenti régi „kertel” szavunk. – A szerk.)

Mind Horvátországban, mind pedig Szerbiában a domináns nacionalista pártoknak – amott a Tudjman vezette Horvát Demokratikus Közösségnek (HDZ), emitt a Milošević-féle Szerb Szocialista Pártnak (SPS) – komoly szélsőjobb kihívással kellett megbirkóznia.

Horvátországban a Paraga által vezetett HSP, a Horvát Jogpárt által 1991-ben és 1992-ben, Szerbiában a Šešelj vajda által irányított SRS, a Szerb Radikális Párt által 1993-ban érezhette magát a kormánypárt különösen fenyegetve.

D. Horowitz 1985-ben megjelent *Ethnic Groups in Conflict* (Etnikai csoportok konfliktusai) című munkájában elemezte az etnopolitikai formákat, köztük az általa kijelölt "flanking"-ot is. Afrikai és ázsiai példákra alapozva ennek lényegét abban látta, hogy az etnikum domináns pártját megpróbálja egy szélsőség kiszorítani, mondván, ők még jobb hazafik, még jobban képviselik a nemzeti érdekeket. Általában az etnikai pártstruktúrákról elmondható, hogy azok érdekcsoportok törekvéseire épülnek, függetlenül ezen érdekeknek és a teljes közösség érdekeinek összefüggéseitől. Ennek megfelelően tagság szempontjából is zártabbak, mint például a nyugati típusú liberális demokráciák pártjai, amelyek az ideológiai centrumot alkotó, szavazatait még oda nem ígérő választókat igyekeznek meggyőzni.

A szélről előző pártoknak a kelet-európai etnikai megosztottság jó táptalajt biztosít. Ha egy ilyen szélről „betörő” párt hatékonyan szerepel, annak három következménye lehet. Először olyan, hogy a szélsőségek felőrlik a domináns pártot támogató erőket s népszerűségben lekörözik azt. Másodsor: a domináns párt megelőzi a riválist és kisajátítja a szélsőség programjának lényegét. Harmadsor: a szélsőséges párt térnyerését látva a domináns párt ellentámadásba lendül. Ezek az etnikumon belüli csatározások egyrészt a kisebbségek számára rontják a politikai szabadságjogok esélyét, másrészt a demokrácia általában is sérülhet, minthogy a szélsőség elleni akciók nyomán maga a politikai verseny gyengül meg. Pedig a demokrácia valódi érvényesülése három tényezőre épül: a kiterjedt versengésre, a széleskörű részvételre a politikai célok és vezetők kiválasztásában, s harmadszor a civil és politikai szabadságjogok magas szintjére.

Horvátországban A HSP különösen 1991 végétől 1992 nyaráig jelentett komoly veszélyt a kormányzópártra. Az előbbi időszak a Vukovár elleni jugoszláv katonai támadáshoz, az utóbbi a választásokhoz kapcsolódott. Tudjman HDZ-je az 1990-es választásokon képes volt magát a „leginkább horvát” pártként elfogadtatni. A HDZ sikerrel mozgósította a horvátok többségét a kétszeres szerb veszély ellen, mely egyrészt Belgrád hegemonista törekvésében, másrészt a horvátországi szerbek elszakadási kísérletében nyilvánult meg. E párt talán inkább általános horvát mozgalomként fogható fel, mely az elmúlt évszázad horvát nemzeti törekvéseivel is rokonította magát.

1990-ben alkalmas vezetőt is találtak Tudjman személyében, akiről el lehetett hinni, hogy kellő rutinnal képes ellenállni Milošević-nek is. Az első összeütközésre 1990-ben épp az a kérdés adott okot Paraga és Tudjman pártjai között, hogy miként lehet eredményesen ellenállni a belgrádi katonai fenyegetésnek. Paraga gondolatai a múlt század végi nacionalista eszmékhez kapcsolódtak: voltaképp minden délszláv – tán a bulgárok kivételével – horvátnak tekinthető, s minden egykor horvát uralom alatti föld Nagy-Horvátország részének tekintendő. Ilyen megközelítésben könnyű volt viccelődni a komcsik által megrajzolt banánforma Horvátországon, s azt mondani, hogy Bosznia-Hercegovina természetesen teljes egészében horvát terület. Tudjman viszont jobban érzekelte, hogy a nemzetközi vélekedés mit fogad el, s mit nem. Nemzetközi támogatás nélkül pedig Horvátország aligha lett volna képes ellenállni Szerbia támadásának. Ugyanakkor a boszniai háború poklában Tudjman az ottani szélsőséges horvát erőkre tett a muzlimok ellen háborúskodáskor. Paraga másik Tudjman elleni vitatémája az etnikailag tiszta Horvátország követelése. A nemzeti kisebbségek Paraga szerint legfeljebb valami regionális sajátosságot képviselnek (ha olasz, akkor dalmáciai horvát stb.).

További szembenállás mutatkozott a két politikai erő között a világháborús usztasa rendszer megítélésében. Tudjman óvatos véleménye: a mozgalom dícséretet érdemel a horvát érdekek és törekvések képviseléseért, Paraga viszont gátlás nélkül képes magasztalni az usztasákat, s tagadni, hogy lettek volna tömegmészárlások szerbek, cigányok és egyéb etnikumok ellen. Paraga saját fegyveres osztagai elérték a 10-15 ezres nagyságrendet, s komoly hadi sikereket értek el a szerbek ellen – kiváltva a HDZ féltékenységét. Tudjman a szélsőjobb militáns csoportokat besorolta a hadseregbe, a horvát rendőrség pedig meggyilkolta a HSP alelnökét. Végbement tehát az első nagy leszámolás – Paraga ellen is szerveztek merényletet, hét testőre adta érte életét -, s az 1992-es nyári választásokon a HSP már csak öt parlamenti helyet tudott szerezni.

Milošević ellen két szélsőség működött 1990 óta: a Vuk Drašković vezette Szerb Megújulási Mozgalom (SPO), és Šešelj vajda radikális pártja. A szerző az utóbbit elemzi mostani munkájában (előbbiről csak annyit állapít meg, hogy eleinte szélsőjobbról támadta az államfőt, s csak később tért át pacifista álláspontra).

A radikálisok álláspontjának értelmezéséhez tudni kell, hogy Milošević ismerte fel elsőként a titoizmus kimúltát, s látta meg a Nagy-Szerbia jelszö különleges vonzerejét, bár annak pontos kiterjedését soha nem vázolta. Vázolta viszont a radikális vezér a maga „térképét”, mi szerint ha Horvátország 900 évig Magyarországhoz tartozott, térjen hát vissza oda; Szlovéniát feloszthatja Ausztria és Olaszország; Jugoszlávia többi része viszont Nagy-Szerbia területéhez tartozik. A szerbek általános horvátellenes vélekedéseit túllicítálva olyanokat volt képes mondani, hogy a horvátok gyávák, meg hogy ő életében rendes horvátal nem találkozott. A radikálisok fegyveres testülete brutális vérengzéseket hajtott végre nem csupán Horvátországban és Boszniában, de a Vajdaságban is. Ez már az elnököt is felháborította, s a parlamentben hazugnak nevezte vetélytársát, aki azzal válaszolt, kerüljön csak hatalomra, rögtön letartóztatja Milošević-et. Amikor viszont a diákok utcai zavargásai az elnök rendszerét rengették, a vajda kiállt mellette, s a tüntetőket kollaborációval vádolta meg.

1991-1992-ben a két választás alkalmával a szocialista párt nem tudott többséget szerezni, így szükségük volt a radikálisokkal való koalícióra. E „mézes” hónapok 1993 nyaráig tartottak, amikor az elnök igyekezett rávenni a boszniai szerb vezetőket a Vance-Owen-féle béketerv elfogadására. A vajda ezt kapitulációnak nevezte a Nyugat erői előtt, majd magának fővetelte a vezérkari főnöki posztot. Az elnök ezt megegyel-ve 1993 októberében felszlatta a parlamentet s nagyszámú radikálist letartóztatott.

A horvát és a szerb szélsőséges mozgalom sokban hasonlít egymásra. Soviniszta, kirekesztő, idegengyűlölő gesztusaik tökéletesen egyformák. A vajda egy ideig a kormányzati erő részévé vált, – ennyiben a tanulmány címébe emelt szélről előzés minősítés nem is képes kifejezni a valóság sokszínűségét.

Sonnevend Péter

A koszovói konfliktus megoldási esélye

Heracleides, Alexis: The Kosovo Conflict and its Resolution. – Security Dialogue 28. (3.) vol. 1997. 317-331. p.

A görög egyetemi kutató elemzése abból indul ki, hogy napjaink lényeges biztonsági kihívásai közé tartoznak az etnikai ellentétek és a szeparatista törekvések. Egy fellobbanó koszovói válság nem csupán Kis-Jugoszlávia számára lehet pusztító hatású, de érintheti a szomszédos Albániát, Macedóniát is, tekintettel arra, hogy ott is számottevő albán kisebbség él.

A koszovói probléma legújabb szakasza 1987-től datálható, mikor a belgrádi vezetés megszüntette a tartomány kiterjedt autonómiáját. Jugoszlávia széthullásával párhuzamosan, 1991-től a koszovói albánok Ibrahim Rugovával az élen földalatti ellenkormányt alakítottak, céljaik békés eszközökkel történő kiharcolására (a cikk íráskor a szerző még a fegyveres harc hiányát konstataálhatta).

Közismert, hogy Szerbia számára a rigómezei csata (1389) a nemzeti történet legfontosabb – legdrámaibb – lapjai közé tartozik, hisz a törökök ellen ott pusztult el a szerbek színe-virága. Koszovóban a XVIII. század eleje óta található albán nemzetiségű többség (ma arányuk 90%-os). A szerb államhoz 1913-tól tartozott, s e háromnegyed évszázad alatt az albánok 52 évet elnyomás alatt éltek, csak 23 éven át élvezhették a Tito-féle autonómiát. Az autonómia megerősítette az albán tudatot, s vezetőik azt kívánták, hogy azonos államalkotói lehessenek a szövetségi köztársaságnak, mint a szerbek vagy a horvátok, hisz legalábbis számban utánuk következtek. A szerbek viszont a fokozódó intolerancia hatására válaszul az autonómia visszavonását választották.

Szerbia belső problémaként kívánja kezelni a koszovói gondokat, abból indulva ki, hogy az ottani albánok nemzetiségként értelmezhetők, nem pedig önrendelkezési jogra igényt tartó nemzetként. Kis-Jugoszláviában pedig képtelenség, gondolják, egy második albán köztársaságot teremteni. A legfontosabbnak vélt történelmi vonzalom mellett persze nem elhanyagolható a gazdasági vetület sem, minthogy a koszovói ásványkincs alapvető fontosságú Szerbia ipara számára.

Az albán szándék egyértelműen a kiválás, az önálló állam megteremtése irányába mutat. Maga az 1974-es autonómia is egy soknemzetiségű államszerkezetet feltételezett, nem egy maradék Jugoszláviát nyilvánvaló szerb dominanciával. Márpedig, ha a többi délszláv nemzet kiválhatott a hajdani szövetségből, akkor a más etnikumú albánoknak is meg kell lennie e jogának. Rugova az erőszakmentesség irányvonalát vallja, de magától éretetődően fennáll a veszélye a radikalizálódásnak, az erőszak megjelenésének. Az első jel: 1996 februárjában titkos szervezet alakult Koszovói Felszabadító Hadsereg néven.

Hogyan lehetne a válságból kivezető "Ariadné-fonalat" megtalálni? Először érdemes magának a konfliktusnak a jellegén eltűnődni. A csökönyös, hajthatatlan álláspontok nem először okoznak tartós gondot a nemzetközi politikában. Elszakadásra készülő mozgalmak esetében három eset állhat elő:

- 1.) az elszakadni vágyók semmilyen autonómia-formát nem fogadnak el (ilyen volt az 1962-es katangai konfliktus, így viselkednek a tamilok Sri Lankán stb.);
- 2.) az állam hajthatatlannak mutatkozik bármily értelmes kompromisszum lehetőségének a dolgában (ilyen a török, az iraki és az iráni kormány a kurd válság kezelésében);
- 3.) mindkét fél csökönnyösen csak a magát hajtogatja (lásd az etiópiai-eritreai konfliktus 1961-1991 közt vagy Pakisztán és Banglades viszályát 1971-ben).

A válság megoldhatósága szempontjából további komplikáló tényező, hogy nem egyszerűen a koszovói albánok elszakadási kísérlete a kérdés, hanem az albán irredentizmus. A klasszikus irredentizmusok (német és olasz a múlt században, a görög a századvégtől 1922-ig vagy a cionizmus századunkban) sikere sok esetben háborús győzelmekhez vagy a győztes hatalmak szándékához kapcsolódott. Jelen esetben ez a változat nem fereg fenn.

A szerb táboron belül vannak mérsékeltbb megnyilvánulások, különösen a demokratikus ellenzék utal egy autonómia-változat kikísérletezésének esélyére (a radikális Šešelj vajda viszont egyszerűen az albánok elűzését követeli). Felmerülnek Koszovó területi megosztását célzó elképzelések is.

Albán oldalról egy ilyen területi feldarabolást mindenki elutasít. A Demaci, az "albán Mandela", aki 26 évet töltött börtönben, (Kis-)Jugoszlávia föderatív szerkezetű átalakítását javasolta 1996-ban.

Érdemes egy pillantást vetni magára Albániára is. A köztársaság igen elmaradt, maga a koszovói albánság is jobb körülmények közt él, mint a határon túliak. Így az egyesülés vélhetően nem a koszovóiak elsörendű kívánsága. Az 1997. márciusi (a piramis-játékok összeomlását követő) albániai felkelés sem erősítette az ilyen vágyakat. Ugyanakkor a koszovói albánok közelebb érezhetik magukat a montenegrói albánokhoz (utóbbiak is elég tekintélyes hányadát alkotják a kis köztársaság lakosságának).

A jövő forgatókönyvei három főbb változat alá sorolhatók.

Az első csoportban értelmes, kompromisszumot feltételező hatalommegosztás a megoldás lényege. Ez lehet kiterjedt autonómia, lehet köztársasági státusz megnyerése (esetleg egyéb részekkel, például a Vajdasággal egy időben), lehet egyfajta különleges előjog kialakítása (ahogy Tatársztán az Orosz Föderáció keretében több előjogot élvez, mint a többi tagköztársaság, – de erre lehet példa Quebec tartomány Kanadában is). Akár így, akár úgy a hatalom bizonyos mértékű decentralizálása elkerülhetetlen.

A másodikul adódik a radikális megoldások scenáriója, amely három változatot jelenthet: Koszovó független állam lesz, Koszovó egyesül Albániával, Koszovó felosztják Albánia és Jugoszlávia közt. Mindhárom variáns (legalább) egyik résztvevő számára teljesen elfogadhatatlan.

Interakciós konfliktusmegoldási folyamatként jellemezhető a harmadik megoldási út. Ennek mindkét oldalról bizalomerősítő lépésekkel kell kezdődnie (rájuk számos példa ismert az izraeli-palesztin konfliktus történetéből). Különösen eredményes lehet külső, harmadik fél közvetítése, olyan félé, amely köztudottan nem elfogult egyik irányban sem (erre legalkalmasabbak a karitatív mozgalmak).

A koszovói kérdés évtizedei arról tanúskodnak, hogy az állam erőskezü politikája hosszú távra nem ad garantált megoldást. Csupán a kölcsönösen elfogadható kiutat kitartó keresése vezethet eredményre.

Moszkva és az egykori Jugoszlávia ellentétei

(Hoppe, H. J.: *Moskau und Konflikte im früheren Jugoslawien. Aussenpolitik*, 48. Jg. 1997. 3. Quartal. 267-277. p.)

A kölni Szövetségi Kelet-Európa Kutató Intézet munkatársának tanulmánya azt vizsgálja, hogy a jugoszláviai válság hatására újjáéledt nagyhatalmi kötődések (Németország és az USA főként Horvátországra és Boszniára, Franciaország és Anglia inkább Szerbiára „játszik”) sorában hogyan fogalmazódik meg az orosz szerepvállalás.

Az a közkeletű klisé, hogy Oroszország Szerbia mindenkor első számú patrónusa, a történelmi tények megvilágításában nem tűnik helytállónak. A múlt század közepétől ugyan szerb oldalról vissza-visszatérően megjelent ez az igény, ám azt Moszkva elsődlegesen mindenkor nagyhatalmi törekvései függvényében realizálta. Az 1917-es októberi forradalom után pedig az új jugoszláv állam nyugati döntéseknek köszönhette létét, míg a szovjet állam főként a fehér emigránsok gyűjtőhelyeként értékelte a balkáni királyságot. A második világháború után pedig a partizánmozgalomból kinőtt titóista hatalom igyekezett mielőbb megszabadulni a vörös hadsereg jelenlététől. A mélypontot ezután a sztálini Tito-ellenesség jelentette. A "fagyok" múltával is inkább választotta Jugoszlávia az el nem kötelezettség lehetőségét, egyébként ehhez nyugati segítséget is bevetve. A "prágai tavasz" leverése sem javított a kapcsolatokon, melyek csupán Gorbacsov 1988-as belgrádi útjának köszönhetően alakulhattak volna felhőtlenül. De erre nem jutott idő.

Az 1990-ben hatalomra jutott Milošević vezette kormányzat jobban megértette magát a moszkvai vörös sovinsztyákkal, mint a Gorbacsov-féle reformer európaiakkal. Ez folytatódott Jelcin elnöksége alatt is. Érdekes módon egyházi vonalon is analóg jelenségek tapasztalhatóak. Miközben Pavle patriarcha segítségért folyamodik Moszkvához, II. Alekszij a nemzetek közti megbékélés szükségességére emlékezteti a balkáni ország népeit és egyházait. A szerb elit más gondolatsorokat is megfogalmazott: Szerbiának és Oroszországnak egyaránt a határon túl rekedt jelentős nemzettesteket kellene együttes erővel megvédelmeznie, továbbá: mindkét népnek és országnak a legnagyobb fenyegetést az iszlám jelenti, azután a "világszendőr" USA ellen is össze kell fogni ... Ezek a szerb törekvések nyilvánvalóan régi orosz birodalmi reflexeket szeretnének újjáéleszteni.

A jugoszláv állam felbomlásával fenyegető 1991-es év kezdetén Moszkva a nyugati hatalmakkal együtt fejezte ki aggodalmait. Gorbacsov támogatta az Európai Közösség (később: Unió) azon törekvéseit, hogy a jugoszláv állam szétesését meggátolják. Eközben különösen bíztak az akkori reformer belgrádi kormányfőben, Ante Markovićban. Gorbacsov nyilvánvalóan alábecsülte a belgrádi vezetésen belül dülő, a nacionalistákat, liberálisokat és restaurációban bízó erőket szembeállító ellentéteket. A világ eléggé el volt foglalva Németország újraegyesítésével, a Varsói Szerződés felbomlásával és az Öböl-háborúval, mint sem hogy eléggé átlátta volna a jugoszláv dráma fenyegetését. Voltak eközben próbálkozások – amerikai, orosz és szerb közreműködéssel –, hogy Miloševićet puccsal mozgítsák el székéből, ráadásul Szlovéniát és Horvátországot intervencióval retentsék el függetlenségi törekvéseitől. A jugoszláv

vezérkar álláspontja kétarcú volt, hol az egyik, hol a másik irányban tett ígéreteket. A szovjet hadügyminiszter szintén elutasította a túl kockázatos belgrádi célkitűzéseket (hogy ti. hasonló puccsokkal mentsek meg a kommunizmust Magyarországon vagy Romániában ...). Erre azután a vezérkar, s a hadsereg tisztikara, mely különben is szerb dominanciát mutatott, felsorakozott a nacionalista tábor mögött, s megkezdte – most már saját szakállára – a horvát és szlovén mozgalom elleni kemény ellencsapás előkészítését.

1991 őszén az új moszkvai vezetés hivatalosan bírálta a Horvátország elleni katonai kalandorságot. Emögött az is tudható, hogy Milošević augusztusban a moszkvai puccsistákat támogatta Jelcinék ellenében. 1992 közepéig a moszkvai külpolitika együtt haladt a nyugati törekvésekkel a jugoszláv válság kérdéseiben is, például 1992 májusában megszavazta a gazdasági szankciókat Belgrád ellen.

1992 nyarától az orosz vezetés – belpolitikai nehézségeinek súlyosbodását ellensúlyozandó – igyekezett a Nyugattól függetlenebb irányvonal kialakítására. A jugoszláviai hadszíntéren tervezett mindenféle külföldi katonai beavatkozást igyekezett megakadályozni, vétőjogát is latba vetve. A Szerbia elleni szankció szigorítását is sikerült vagy nyolc hónappal elodáznia. Az új amerikai elnöknek 1992 végén még fontosabb volt az orosz támogatás, mint elődjének. Így a Clinton-korszak sajátos módon Oroszországnak fokozott nyugati hatásával kezdődött. Az USA és Oroszország lett Bosznia kantonizálásának legfőbb hirdetőjévé, mely egyben kimondatlanul is a szerb érdekek – sőt hódítások – fokozott elismerését foglalta magában. Viszont a horvát-bosnyák közeledést az amerikaiak a németek közreműködésével s az oroszok nélkül szorgalmazták. Mindez már előrevetítette a daytoni felosztás tervét. Az orosz-amerikai együttműködés fontos tünete volt, mikor a palei szerbek a béketervet elutasították, s erre Belgrád orosz nyomásra – úgymond – szakított velük. Ezután Moszkva katonai egyezményt kötött Kis-Jugoszláviával.

A paktumpolitika folyamatát váratlanul megszakította a horvát katonai akció 1995 augusztusában, mikor Nyugat-Szlavóniát, a Krajínát sikerült visszafoglalniuk a szerbektől. Jelcin ekkor meghívta a szerb és a horvát elnököt Moszkvába, azonban Tudjman taktikai okokra hivatkozva az utolsó pillanatban lemondta részvételét.

Augusztus végén Szarajevóban a szerbek újabb vérfürdőt rendeztek, mire az amerikaiak a NATO égisze alatt – nem várva be a Biztonsági Tanács döntését – légitámadásra szánták el magukat. Ez az aktívabb nyugati politika az orosz befolyás visszaszorulását is eredményezte. Oroszország nem tudta megakadályozni, hogy a nyugatiak közvetlen katonai akcióra szánják el magukat, s Gracsov hadügyminiszter csak annyit tudott elérni, hogy a boszniai békefenntartó erők keretében indított orosz egységek formálisan ne NATO-irányítás alá kerüljenek (az IFOR amerikai parancsnokának lett helyettese Sevcov vezérezredes).

A daytoni béketervet Jelcin pozitív lépésnek minősítette, míg kommunista és nacionalista ellenfelei a szerb testvérek elárulásaként. Az 1996 nyarán újraválasztott elnök egyrészt fegyverszállításokkal erősítette Belgrádot, másrészt a Nyugat irányában igyekezett összefüggésbe hozni a NATO keleti bővítésére vonatkozó ellenzését és balkáni politikájának konstruktív mivoltát, a Nyugat azonban erre a junktívre nem hajlott. A békehadtest orosz része Moszkva "pénztárcájától" függött, ezért is lett a kontingens viszonylag szerény (az 1 500 ember évi költsége 20-40 millió dollár).

Az orosz-szerb együttműködés az 1995. február végén aláírt alapszerződésre épül, s főként katonai és technológiai téren mérvadó. Az oroszok hajlandónak mutatkoztak az egykori Jugoszlávia irányában megmaradt 1,5 milliárd dolláros adósságukat

fegyverszállítással ellensúlyozni. Olaj- és gázvezeték építése is napirenden van. Mindazonáltal Szerbia is, Oroszország is tudja, hogy meddig kell elmenni az egymás iránti, s a Nyugat ellenében kibontakozó barátságban. Mindkét partner világosan látja ugyanis ennek veszélyeit, s mindketten érzékelik a Nyugattal való kooperáció nélkülözhetlenségét.

Sonnevend Péter

Etnikai konfliktusok a poszt-szovjet világban

Ethnic Conflict in the Post-Soviet World, Case Studies and Analysis. Ed. Leokadia Drohizseva, Rose Gottemoeller, Catherine McArdle Kelleher, Lee Walker. New York, 1996, M. E. Sharp Inc., Armonk, 365 p.

A könyvet, melynek tudományos értékéből semmit le nem vonó érdekessége, hogy két amerikai, illetve orosz társadalomkutató nőszervezet, a Women in International Security (Maryland), illetve a Women in Global Security (Moszkva) támogatásával és szerzői hozzájárulásával készült, elősorban ezért érdemes forgatni, mert végre részletes és hiteles forrásokból, így az orosz tudományos akadémiái kutató-intézetek, a Duma, illetve a Szovjetunió felbomlása után függetlenedett köztársaságok adatbázisaiból dolgozik.

Magyar olvasó számára megnyugtató, hogy a volt Szovjetunió országain kívül az etnikai konfliktusokkal terhes országok: Bosznia és Hercegovina, az együtt tárgyalt Bulgária és Románia, a volt Csehszlovák Föderáció, valamint Észtország és Ukrajna között Magyarország nem szerepel. Megütőzéssel olvassuk ugyanakkor, hogy nagy-amerikai vagy nagy-orosz szemmel nézve azonos paradigmájú jelenséggé válik a bulgáriai törökség, illetve a romániai magyarság, azaz „a korábbi uralkodó nemzet, melyre a mai államalkotók rossz szájjal emlékeznek”.

A könyv magyar vonatkozása, hogy a kevés férfi közreműködő egyikeként Bárány Zoltán a University of Texas at Austin docense ír Peremhelyzetben élők címmel a kelet-európai cigányság (az ő szóhasználatában hangsúlyozottan: romák) helyzetéről, bőven idézve a magyarországi sajtót is.

Kétségtelen, az új helyzetben sok új szót is meg kell tanulnunk, illetve a korábbról ismert szavak érzékenyen „új helyesírását”. Azt már megszoktuk, hogy Fehéroroszországot Belarusznak mondjuk, ám például a sok vissza-ukránosított városnév: Lviv Lvov helyett, amit, bár feledésbe merült, Rákóczi idejében még Ilyvónak mondtunk magyarul, aztán Kiiv Kiev helyett bizonyára még évekig szokatlan lesz számunkra. Viszont még a legszorgalmasabb újság vagy tanulmányolvasók közül sem sokan ismerték meg Jakut-föld új hivatalos elnevezését (Szaha Köztársaság) vagy a Tüva Köztársaság nevét az Altájban. Mindkét „új országról” részletes esettanulmányt kapunk.

A bevezetőnek, melyet Lee Walker, az átmeneti gazdaságokkal foglalkozó amerikai akadémiai kutatócsoport vezetője írt, talán az a legfontosabb megállapítása, amit egy 1993-as kievi tanácskozáson elhangzott felszólalásból idéz, nevezetesen hogy „a nacionalista politikusok gyakran játsszák a „politikai gyújtogatók” szerepét az etnikai konfliktusokban, a gazdasági-politikai folyamatok pedig elegendő gyúlékony anyagt szolgáltatnak a gyújtogatóknak”. Miután végighalad a cári időszak, az Entente-

korszak, majd Lenin és Sztálin nemzetiségi politikáján, másik fontos következtetésként leszögezi, hogy ahogyan kötetben is soravett esettanulmányok jellemzően bemutatják, a poszt-szovjet időszak közép-európai vagy volt Szovjetunió-beli konfliktusai nem alapvetően etnikai alapúak, és az „eticitás” nem is ad kulcsot sem a konfliktusok kitöréséhez, sem megoldásukhoz. Tádzsikisztánban a tádzsikok a tádzsikokkal, muzulmánok a muzulmánokkal csatáznak. Ukrajnában sok orosz születésű ember támogatta a függetlenséget, mikor úgy nézett ki, hogy az önálló Ukrajna meg tudja úszni a Szovjetunió összeomlásából kialakuló káoszt, viszont rögtön ellenzékbe vonult, amikor az orosz gazdaság látszott ígéretesebbnek, és az ukrán gazdaság kezdett spirális lecsúszásba. Boszniában a kormányerőkhöz egyaránt tartoznak szerbek és horvátok is, míg a bosnyák muzulmán milícia horvátországi szerbekkel szövetségben Bihácsban. A csehszlovákiai – érdekes kifejezés – „bársonyos válóper” oka sem az etnikai különbözőség, hanem a régióként eltérő gazdasági potenciálok helyzete volt. A bevezető szerzője úgy látja, hogy „a nacionalista mítoszok és az etnopolitikai szolidaritásra való hivatkozások mögött két alapmotívum működik: az egyenlőségre és az emberi méltóságra való jogos igény és a tovább folytatódó harc a politikai és gazdasági erőforrások birtoklásáért”.

A könyv az írás/megjelenés időpontjában legélesebb konfliktus, a boszniai háború aktualitásából kiindulva, a Balkánnal, Bosznia-Hercegovinával, illetve számunkra meglepő módon, mintha ugyanolyan szorosan páros egység lenne, Bulgária-Romániával indít. Közép-Európából a Csehszlovák Föderáció „bársonyos válóperét” veszi szemügyre. Említettük a romániai magyarságnak is szóló cseh-szlovák fejezetben, amelyet a cseh nevű Sharon L. Wichnik a George Washington University Orosz és Kelet-Európai Tanszékének vezetője írt, a számadatokon (600 ezer magyar Szlovákiában) kívül néhány elévült megjegyzés található. A cikk érvényességét megkérdőjelezi, hogy kb. 93-as fogalmazásakor Mečiar még pozitív figurának láttatja.

A könyvnek a volt Szovjetunió országaival kapcsolatos elemzése a legrészletesebbek s egyben a legizgalmasabbak. Olyan mellbevágó adatokon kívül, hogy Üzbegisztánnak 200 ezernél több koreai nemzetiségű lakosa van, akiket – ugyan honnan? – Sztálin telepített oda, megismerhetjük – valamilyen női fantázia alapján húzott geográfiai vonal mentén haladva – a Baltikum, Ukrajna, Oroszország, Szibéria, a Volgai Régió (Tatársztán), a Kaukázus, végül Közép-Ázsia konfliktusait.

A könyv törzsanyagát képező két hosszabb tanulmány Ukrajnáról és Oroszországról, illetve az orosz etnonacionalizmusról szól. Az Ukrajnáról szóló cikkben a bevezetőben már idézett megfigyeléseken kívül azt a figyelemre méltó megállapítást olvashatjuk, hogy „az ukrán helyzet paradoxona az, hogy a számbelileg többségben lévő etnikai csoport még mindig a korábban elnyomott kisebbség sérelmét éri, ukrán-ságban állandó megerősítésre, sőt – elégtételként – kedvezményekre vágyik”. Ugyanebből a cikkből világosan rajzolódik ki Ukrajna megosztottsága, valamint Kelet-Ukrajna és a Krím Ukrajnájának eloroszosodása.

Az Oroszországról szóló hosszú és alapos cikk, melyet a könyv egyik szerkesztője, L. Drobizseva az Orosz Akadémia Etnológiai és Antropológiai Intézete Szociológiai és Interetnikai Kapcsolati Részlegének vezetője, a Duma tanácsadója jegyezték, az Orosz etnonacionalizmus címet viseli. A cikk igen alapos és gondos áttekintés, gondunk csak az lehet vele, hogy csak 1993-ig követi a többségünkben általunk is jól ismert oroszországi fejleményeket, Gorbacsov, Jelcin, a felbukkanó Zsirinovszkij szerepét, s az attól való félelmet, hogy jön Lebegy, és vele egy erősen nacionalista és központosított politika kezdődik.

A könyv végére illesztve Kisebbségek, menekültek, kivándorlók főcím alatt olvashatjuk Bárány Peremhelyzetben c. írását a romákról, illetve Zsanna Zajoncsovszkaja írását Etnikumok közti felszültségek és demográfiai mozgás Oroszországban, Ukrajnában és Észtországban címmel. Ez utóbbiból azt az érdekes mozgást ismerhetjük meg, hogy bár a SZU felbomlása után évi 100-150 közötti, majd 1992-ben már 350 ezer az orosz repatriálók száma, többségük Közép-Ázsiából és a Kaukázuson túli területekről tér vissza Oroszországba, továbbá abból a két köztársaságból, ahol a legnagyobb létszámban élnek oroszok (Ukrajnából és Belarusból), de a szigorúan és sokszor kritizált, az oroszok számára fenyegető kisebb volumenű Baltikumból a visszarámrlás 50 ezer 1992 folyamán.

A következtetéseket a könyv végén Catherina McArdle Kelleher, korábban az USA honvédelmi minisztériumának tanácsadója, jelenleg a brüsszeli NATO-központban az amerikai hadügyminiszter civil képviselője vonja le Jelzések, következtetések, politikai választási lehetőségek címmel. Állásából következik nézőpontja. Azt fejtegeti, hogy a SZU felbomlása után kialakult számtalan, előre nehezen megjósolható kimenetelű konfliktus az elkövetkező évtizedben a nyugati világot is erősen hatása alá vonhatja. Az etnikai háborúk következtében menekültáradat várható Nyugaton. (Itt említjük ismét Bárány Zoltán megfigyelését, aki az egész kelet-európai romahelyzet fő tulajdonságának mutatja be a Nyugat felé történő áramlást.)

Kelleher nagyon is amerikai vagy legalábbis európai uniós félelmeket fogalmaz meg végső következtetéseiben. Nemesak attól tart, hogy a kelet-európai országokban vagy a volt SZU területén esetleg kibontakozó fegyveres konfliktusok, illetve azok esetelges sikerei ugyancsak fegyveres harcra bátorítják majd a nyugat-európai baszk vagy ír szeparatistákat, hanem attól is, hogy az újjáalakító és gazdasági nehézségekkel küzdő országok segélyezése az USA-nak, illetve az Uniónak elviselhetetlen terhet jelent majd. Kelleher szellemes és képszerű megjegyzéssel jellemzi mondanivalóját: Mi a teendő? Javaslat: gazdasági fejlesztés, európalizálás, az EBESZ erősítendő szerepe. Ennek nyomán olyan jól fejlett régiók jönnek létre a kritikus ex-szovjet térségben, ahol csökken a határok jelentősége, és senki nem fog törődni azzal, hogy ki milyen nemzeti-ségű.

Tokai András

Illúziómentes béke.

Interjú Benjamin Netanjahu, izraeli miniszterelnökkel

Halperin, Emmanuel (Rep.): Pour une paix sans illusions. Entretien avec Benyamin Netanyahou. Politique Internationale, 1997. 77. no. 19-35. p.

Az izraeli miniszterelnök beszélgetőpartnere az izraeli televízió 1-es csatornájának újságírója volt. Legfontosabb kérdésként merült fel, hogyan lehetséges korszerű módon megoldani a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait adott területi határokon belül. Benjamin Netanjahu szerint elméletileg két módon is: az állam erőszakkal rákényszeríti saját jogait az adott kisebbségre, vagy a kisebbség korlátlan szuverenitást kap. Az első megoldás morálisan elfogadhatatlan, a második pedig káoszhoz vezet. Megoldásként egy harmadik lehetőség is elképzelhető: a hatalom funkcionális megosztása. Vagyis adott esetben a palesztinok külső segítség nélkül igazgathatják egyes ügyeiket, míg bizonyos jogokat a két népcsoport megosztva érvényesít, s végül egyes

jogok gyakorlása kizárólag az izraeliek hatáskörében marad. S ha aszimmetrikusnak vélné valaki ezt a felosztást, az gondoljon bele, milyen következményekkel járna, ha mondjuk a palesztin hatóság felügyeleti joggal bírna a Tel Aviv-i légtér fölött. Egyébként jelenleg a palesztin hatóság hivatalosan 98%-ban felelős a ciszjordániai és gázai palesztinok jogainak betartásáért.

A mostani izraeli vezetés liberális a palesztin területekkel; csak akkor rendel el pl. kijárási tilalmat, ha a palesztin hatóság nem jelent be valamely terrorcselekményt. Továbbá 160 ezer palesztint foglalkoztat izraeli területen. Ugyanakkor nem kíván nagyobb autonómiát adni a palesztinoknak, mert meggyőződése, hogy a terrorizmus, a ballisztikus hadászati lőfegyverek térhódítása az instabil térségekben, valamint a korlátlan szuverenitás követelése együttvéve képtelen világtrendhez vezetne.

Ilyen összefüggésben Izraelnek nem érdeke egy palesztin állam megöly korlátozott jogokkal is történő létrehozása. Viszont meggyőződése, hogy a palesztin intézményeket sokkal jobban ki lehetne építeni, ha biztonsági kérdésekben meg tudnának állapodni.

Az izraeli-arab párbeszéd a Munkapárt kormányzása idején megakadt. Azóta új kormány alakult, mely úgy látta, hogy a kapott területeken a palesztin fél egyáltalán nem vette figyelembe az emberi jogokat, ráadásul terrorista bázisokat épített 5 percre egyes izraeli városközpontoktól. Így omlott össze teljesen a békefolyamat 1996 februárjában-márciusában. Izrael a palesztinoknak engedményeket adna, ha Arafat betartaná a szavát.

Semmi esetre sem hagyja azonban elszigetelni magát nemzetközi téren palesztinjai miatt. A közelmúltban jelentős távol-keleti (Kína, Japán, Dél-Korea) üzleti kapcsolatok kiépítését kezdte meg Netanjahu. Közvetlen szomszédaival – a szíriaiakkal és a libanoniakkal – stabilitásra és a kapcsolatok legalább részleges normalizálására törekszik. A fagyos béke kívánatosabb számára a háborúnál (ld. Egyiptom). Az izraeli miniszterelnök úgy látja, hogy a nyugati világ általában a világ országai súlyos problémáival kellene hogy szembenézzenek, ha Izrael nem ellensúlyozná a szélsőséges államokat a Közel-Keleten. Irak és Irán ballisztikus és nukleáris fegyverekkel való felszerelésére gondolhatunk itt. Oroszország el is adott hosszútávú ballisztikus rakétákat Iránnak. Izrael váltig reménykedik azonban, hogy még meg lehet állítani őket.

Az izraeli arabok problémájára visszatérve, Netanjahu kifejtette, hogy megfelelő biztonsági zónák kialakításával még otthonosabbá lehet majd tenni az országot a palesztinok számára. Autonómiát, kisebbségi státust azonban sosem adna nekik, hiszen abban a pillanatban egyfajta bumeráng-hatásra számíthatna. Konkrét példa nélkül utalt is itt hasonló effektus bekövetkeztére, illetve veszélyére más térségek kisebbségeivel kapcsolatban.

Az iszlám csoportokkal nincs miről tárgyalnia Izraelnek. A Palesztin Felszabadítási Szervezettel is alig, hiszen ez még a térképekről is eltörölte Izrael államot. A Palesztin Nemzeti Charta több pontja is ignorálja Izrael állam törvényes létét. Mindaddig önáltatás eredményes dialógust folytatni izraeli részről, míg ezeket a passzusokat vissza nem vonják a Chartából. Ennek ellenére Netanjahu kormánya bizonyos párbeszédet folytat, mert bízik az Arafat – Rabin – Peres között kialakult partneri kapcsolatban. S abban is reménykednek, hogy Arafatnak sikerül végre elhallgattatnia, jobb belátásra bírnia a Hamas terrorszervezetet Gázában, Hebronban.

Netanjahu nem kívánt túlságosan részletekbe bocsátkozni az ún. "Alon-terv plusz"-szal kapcsolatban. Annyit mégis tudni lehet, hogy sosem fog lemondani az 1967-es határokról. Ezért törekszik a Jordán völgyének ellenőrzésére, Jeruzsálem gyű-

rújének, és az 1967-es demarkációs vonalaknak a védelmére. Olyan kisebb határmódosításokat szeretne, melyek jórészt néptelen, vagy a jövőben azzá váló területeket érintenének. Bizonyos, hogy Jordániával a kapcsolatok stabilizálódtak; Japán segítséggel közösen készülnek egy vízsótlanító megépítésére.

A szíriai béketárgyalások kudarca fulladtak egy véres terrorcselekmény miatt. Szíria az egész Golan fennsíkot követeli. Izrael számára azonban fontosabb lenne egy, az egyiptomihoz hasonló, kétoldalú biztonsági megállapodás megkötése. Nehéz eldönteni, melyik félén múlik a tárgyalások újrakezdése. Netanjahu eleve túlzottnak látja a szíriai követeléseket. Akárhogy is, de a Hezbollahot fegyver nélkül, a libanoni katonákat pedig nemzetközi erők, leginkább francia békefenntartók társaságában szeretné látni a határ túloldalán. Azaz Izrael stabilitásra törekszik itt is. A miniszterelnök csakis a jelenlegi kormányt véli alkalmasnak a tényleges béke tető alá hozására. Erről a külső és belső kételkedőket is igyekszik meggyőzni.

Első számú neuralgikus pontja tehát Izraelnek a rendezetlen iraki és iráni szindróma. Ebben az összefüggésben a civilizált, pluralista demokráciák lehetséges védőbástyájának szerepére vállalkozott.

Kakasy Judit

Az Egyesült Arab Emíráts 25 éves sikereit ünnepli

Salloum, Habeb: The U.A.E. celebrates 25 years of success. Contemporary Review 271. vol. 1997. 1579. 81-84. p.

1996. december elején úgy ünnepelték az Egyesült Arab Emíráts (EAE) fennállásának 25. évfordulóját, mint egy a földi éden megvalósulását. Az államfő, Zajed sejk számos eredményre lehet büszke. Sir Edward Heath, korábbi brit miniszterelnök úgy értékelte az eredményeket, hogy más állam száz év alatt sem képes ekkorákra.

A szerző maga is emlékszik, milyen kietlen sivatag volt még tíz éve is Abu Dhabi repülőtere és a város közt, ahol ma virágerdők és bőven termő pálmafák fogadják a látogatót.

Soha korábban a 84 ezer km² területű ország 4-5%-át nem foglalta el termőterület vagy erdőség. Sivatag volt mindenütt. Most lépten-nyomon farmokkal lehet ismerkedni. Liva oázis környékén 100 ezer hektár sivatagos területet változtattak át termőföldre. A kis farmgazdaságokra épülő mezőgazdaság manapság már egy millió tonna élelmiszert képes megtermelni. A cél az, hogy az ország belátható időn belül önellátó legyen az élelmiszer terén. A fásítást az állam ingyenes osztogatott csemetékkel is elősegíti. Ma az EAE területén csaknem 1,8 millió hektáron folyik mezőgazdasági vagy erdészeti tevékenység (740 ezer hektárt foglalnak el az erdőségek). Egyedül a föderatív államot képező hét rész egyikében, Abu Dhabi Emírátsban 130 millió facsemetét ültettek ki. Még fontosabb szám, hogy az EAE egészének területén 22 millió pálmafával lettek gazdagabbak.

A gazdaság egészét számba véve a GDP hatalmas arányú növekedése ötlík szembe: ez 1975-1996 közt 6,8 milliárd fontról 26,5 milliárdra nőtt, egy főre számítva pedig eléri az évi 11 ezer fontot. A nemzetgazdaság bevételének kereken fele az olajkincsnek köszönhető, a másik felét teszi ki az ipar többi része, a mezőgazdaság, a turizmus és a szolgáltatások sokasága együttesen. 1996-ban a növekedés mértéke elérte a 10%-ot.

A hatalmas méretű, infrastruktúrát fejlesztő beruházások célja, hogy az EAE a jövő Hong-kongja legyen. A külföldi beruházásokat az is ösztönzi, hogy bevételeiket semmilyen adó nem terheli. A telekommunikáció magas színvonalon működik, s sokan beszélnek kiválóan angolul. Itt van a Közel-Kelet legnagyobb szabad kikötője. 1996-ban 2,3 millió külföldi kereste fel turisztikai céllal az országot. Ma már az idegenforgalom bevétele az olaj után a második helyen áll.

Az oktatás általánossá vált, – a lányok 99%-a is iskolába jár. A felsőoktatás 14 ezer hallgatója közül minden második nő (a lakosság száma kétmillió háromszáz ezer, – de 1980-ban még csupán egy millió volt). Ma a foglalkoztatott munkaerő 20%-a már a nők közül kerül ki. Ugyanakkor az oktatási, illetve az egészségügyi minisztériumhoz tartozó intézmények munkatársai körében arányuk eléri a négyötödöt. A szűkebben vett kormányzati tisztviselők közt a nők 40%-os arányt mutatnak, míg a vezetői szinten tevékenykedők esetében ez az arány 27 %. A haderő és a rendőrség is foglalkoztat nőket (egyedül a sereg 5 ezer katonaruhás nőt foglalkoztat).

A szerző a derűs távlatok szintjén csupán egy "sötét felleget" lát, ahogy "fo-galmaz. Az összlakosságból ugyanis kereken 1 millió az Indiai félszigetről jött bevándorló, miközben a valódi helybeli lakosság aránya mindössze 25%-os. A mai szabályok

értelmében akár több évtizedes aktív munka sem ad alapot az állampolgárság elnyeréséhez, s ebből már érezhető feszültségek keletkeztek.

A szerző továbbra is bízik Zajed sejk eredményes irányító munkájában. Hogyc, hisz maga Fülöp herceg, a Természetvédelmi Világalapítvány (World Wide Fund for Nature) elnöke tüntette őt ki az Arany Panda díjjal közismert környezetvédelmi tevékenységéért.

Sonnevend Péter

Véleménycsere az indiai kasztrendszeréről és nagyállami nacionalizmusról

Rajadurai, S. V.-Geetha, V.: *India: Caste and Great State Nationalism*,
Ahmad, A.: *Reply to V. Geetha and S. V. Rajadurai*. - *Monthly Review*, 49. vol. 1997. June 35-48. p.

A folyóirat 1996. októberi száma interjút közölt Aijaz Ahmaddal. Az ott érintett gondolatokat vitatja a szerzőpár, – s ezt követi a bírált személy terjedelmesebb válasza. A szerzőpár tamil (Geetha történész, Rajadurai író), míg Ahmad urdu származású, ami azért fontos, mert mindkét fél nemzete jelentős tényező, az egyik délen, a másik északon a kontinensnyi méretű szövetségi államban. A gondolatok a baloldalról, nem csekély mértékben marxista forrásból erednek.

Egyik vitakérdésük a tőke jellege, a globalizáció hatása az ilyen-olyan nemzeti tőkére. A tamil szerzőpár szerint a tőke igazi nemzetközi jelenség, mely ugyanakkor jól együtt tud létezni különféle kulturális környezettel. A tőke szerintük környékmentől kizsákmányolja a gyengébb partnert, adott esetben egy kevésbé fejlett államot, amilyen szerintük India is. Ahmad nem tagadja a tőke kizsákmányoló, avagy profitszerző természetét, ugyanakkor fontosnak ítéli a mindenkori állam gazdaságpolitikáját. Egy alkotmányos államnak van e téren is érvényesíthető eszközrendszere. Ilyen megfontolásból Ahmad ragaszkodik ahhoz, hogy India szuverén állam, mely felelni tud a területén folyó dolgokért (Szerinte vitapartnereinek gondolatmenete felmentést adhatna a külföldi tőke erejére történő hivatkozással).

A további kérdések az indiai állam által elismert nyelvek, illetve a kasztok és vallások szerepével kapcsolatosak az indiai társadalomban.

A tamil szerzők utalnak arra, hogy az indiai alkotmány egyfelől mindössze 20 nyelvet ismer el a nemzeti nyelvek sorában, pedig ennél jóval több nyelv létezik, másrészt megkülönböztetendő a "nemzeti" és a hivatalos nyelv, minthogy utóbbiként egyedül a hindit ismeri el az állam. A kasztokról az a véleményük, hogy azok mai napig az egyenlőtlenségek fő kísérő jelenségei, ezek jószerével behatárolják az anyagi javakhoz jutást is.

Ahmad más vitákra is utalva hangsúlyozza, hogy az amerikai egyetemi körökben most oly divatosá váló kulturális sokféleség, a multikulturalizmus az indiai múlt elidegeníthetetlen sajátja: Indiában évszázadok óta élnek viszonylagos békességben a különféle kulturális örökségek. A kasztok helyzetével kapcsolatban lényeges új tünet, hogy gyakorta nem a hierarchikus kasztrendszer távoli szintjei vitáznak, hanem – legalábbis politikailag – a szomszédok, miközben egy felsőbb kaszt képviselői jól együtt tudnak működni alacsonyabb kasztbeliekkel. Ilyen példával szolgál Uttar Prades,

Indiai legnagyobb szövetségi állama, ahol a brahmanista irányzatú Dzsana Párt együtt kormányoz a legalacsonyabb kasztot képviselő Bahujan Samaj Párttal, – épp a közép-rétegek rovására. Ahmad szerint az indiai kommunisták nem tudnak eleget a kasztok tényleges helyzetéről, márpedig itt sémák nem alkalmazhatók. Előfordul például, hogy elnyomott kaszthoz tartozók a populizmus mezsgyéjén nagyon jól megférnek szélsőbb nézetekkel.

Ahmad a nemzetállam két európai modelljéről is értekezik. Az egyik szerinte a francia forradalomtól eredeztethető, a szellemi atyák sora pedig Hegeltől Crocén át egészen Gramscsig ér. Ezen irányzat az államnak etikai és pedagógiai funkciót szán, a felvilágosodás és a racionalizmus jegyében egyfajta terv megvalósítását, ideális állapotok kialakítását célozza. (Egészen Lenin osztály nélküli társadalmat hirdető nézeteiig.) Említeni kell még Rousseau, Kant és Marx nevét is.

A másik irányzat a német idealizmustól indítható, olyan gondolkodókkal, mint Herder és Fichte. Ők a kulturális sajátosságok, a faj, a vallás, a nyelv domináns szerepét, tehát valami "seredeti összekötő" kapocs létét hangsúlyozták. Az ilyen módon formálódó közösség hamar képes küldetés tudatot találni magában, hogy azután kulturális (és egyéb) háborúskodást viseljen. Kapcsolódik hozzá az idegengyűlölet, az irracionálizmus vagy akár a rasszizmus is. Ahmad szerint a modern jugoszláv történet tanulságos mintát kínál a két elmélet jellegéhez és következményeihez. A partizánháborús hagyományból kinőtt soknemzetiségű délszláv állam inkább befogadó jelleget mutatott. A széthullás viszont a nemzeti kizárólagosság jegyében következett be, s ebben ugyanúgy vétkesek a szerbek, mint a horvátok vagy bosnyákok. A század két nagy soknemzetiségű állama, a Szovjetunió és Jugoszlávia végül is dicstelenül szerepelt, Indiának mindebből le kell vonnia a tanulságokat. Mindenekelőtt azt érdemes tisztázni, miért járt a kommunizmus veresége a soknemzetiségű állam összeomlásával. Indiának meg kell tennie mindent, hogy elkerülhesse a jugoszláviaihoz hasonló tragédiát. Ehhez olyan államrendszer tervezése szükséges, mely minimálisra csökkenti az egyenlőtlenségeket. Egy ilyen modern terv akkor sikerülhet, ha a múltat is sokkal tisztábban, valóságában sikerül megérteni.

Sonnevend Péter

A nyugati magyar irodalom értékmegőrző szerepe

Pomogáts Béla: *A nyugati magyar irodalom két arca: művek és intézmények.*
Szivárvány. 18. évf. 1997. dec. 55-60 p.

Pomogáts Béla Csobánkán Az emigráció alkonya c. vitaülésén (1997. augusztus 31.) elhangzott előadása azt vizsgálja, hogy mit adott a nyugati (emigráns) magyar irodalom a jelenkori magyar irodalom egészéhez, „ahhoz az irodalomhoz, amelynek hagyományosan a Kárpát-medencében található történelmi Magyarország ... a szülőhelye”.

Roland Barthes máig nagyhatású tanulmánya alapján a nyugati magyar irodalom két arcáról szólva elemzi az irodalmi művek (életművek) és az irodalmi intézmények rendszerét. Az emigrációs irodalom és az emigrációs intézményrendszer nagy érdeme, hogy megőrizte azokat az irodalmi értékeket és hagyományokat, amelyet a hazai irodalmi kultúra durva politikai kényszerűségek miatt nem őrizhetett meg. Ez nemcsak azt jelentette, hogy az emigrációban szabadon dolgozhattak, publikálhattak olyan magyar írók, akiknek el kellett hagyniuk a kommunista diktatúra hatalmába került Magyarországot (többek között Márai Sándor, Cs. Szabó László, Faludy György, Határ Győző, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Bakucz József, Baránszky László, Karátsón Endre, Kabdebó Tamás), hanem azt is, hogy az emigráns irodalmi kultúra eredményesen tudta védelmezni és nyilvánosságához juttatni azokat az írókat, akiket itthon cenzúrázott a politikai hatalom. (Kassák L., Weöres S., Pilinszky J., Mészöly M., Konrád Gy., Illyés Gy.)

Az emigrációs intézményeknek, így az Új Látóhatárnak, az Irodalmi Újságnak, a Magyar Műhelynek nagy szerepe volt abban, hogy a művi úton megcsönkített szellemi hagyományokat részben vagy egészben fenn tudta tartani, nevezetesen a Nyugat és az Újhold tradícióit, a magyar avantgard és a népi írók vagy az Erdélyi Helikon szellemi hagyományait. „Az irodalom folytonossága és az irodalmi hagyomány eleven-sége ugyanis elsőrendű szellemi erő, amely nélkül a fejlődés... lehetetlenné válik.”

Egy nemzet számára, mely a 20. sz. történelme során több alkalommal is (1919-ben, 1939-ben, 1945-ben, 1948-ban, 1956-ban) nagy emigrációs hullámot kényszerült kibocsátani, és ezek keretében az alkotó értelmiség számottevő része is elmenekült, az emigrációs tapasztalat létfontosságúvá válik, a közös történelem kiszakíthatatlan része lesz. Itt elsősorban az emigráns lét lelki történetére és tapasztalataira gondol a szerző, melynek a nyugati magyar költészet a legfontosabb kifejezője. A nyugati világba került költők közérzetét többnyire nem a honvágy és a kényszerű távollét keserű konfliktusa szabta meg, bár időnként hangot adtak az e fölötti fájdalomnak is, hanem sokkal inkább a végtetesebben megélt emberi és költői magány, az emberi személyiség huszadik századi izolációjának tragikumai.

A személyiség kiteljesedéséért vagy éppen fenntartásáért vívott küzdelem legfőbb konfliktusát kétségtelenül az emigrációs lét paradoxonai okozták: az érintetteknek amerikai mérnöknek, svéd kiadói szerkesztőnek, angliai lengyeltanárnak, kanadai pszichiáternek kellett lenniük, ugyanakkor magyar költőnek is, aki el volt szakítva a magyar irodalmi élet éltető áramától, az értő közönségtől, a költőtársaktól. Az idegenben élő magyar költő helyzete állandó szerepcsereket, szerepváltásokat követelt. A költők számára olyannyira fontos anyanyelvet is többnyire csak az alkotó munka magá-

nyos óráiban használhatták. A költészet forrásává bizonyos esetekben éppen e kettős nyelvi helyzet vált.

Különösen az 1956 után színre lépő emigráns nemzedék költői alakították ki meglehetősen izolált világban magyar költői „én”-jüket. A személyiség integritásának védelmét keresték a költészetben, ugyanakkor azonban az emigrációs lét nagyobb nyitottságot jelentett számukra a huszadik század második felének civilizációs problémáira. A diaszpórában élő magyar költő, már csak a birtokba vett információk bősége miatt is érzékenyebben reagált a válsághelyzetekre, mint a nemzeti kultúra bensőséges védelmében dolgozó magyarországi költő.

Az emigrációs irodalom másik nagy meghatározó értéke a világgjárás élménykörével függ össze: tárgy idegen országok és kultúrák birtokbavétele. Ezt többnyire a prózairodalom rögzíti, s mivel az emigráns író elbeszélő tevékenységének középpontjában az önéletrajziség áll, a naplónak, naplószerűségnek lesz e tekintetben igazán nagy irodalomtörténeti szerepe (Márai Sándor, Cs. Szabó László, Faludy György, Határ Győző, Kabdebó Tamás, Ferdinandy György).

Az emigrációs irodalom harmadik nagy értéke a modern irodalom erőteljes integrálása. A nyugati magyar költészet, különösen az 1956-os nemzedék költőinek munkássága más utakon járt, mint a hazai vagy a szomszédos országokban kifejlődött magyar líra. A nyugati diaszpórában élő magyar költő feladatának tekintette, hogy mindazt, amit a modern francia, német, angol vagy amerikai költészetben megismert, azt a saját költői világának szerves részévé tegye. Új és gazdag tartományokat hódítottak meg ezzel a magyar költészet számára. Az angol ezoterikusok, a francia szürrealisták, az amerikai beatnikék, majd a különféle szemiotikai, lettrista és konkrét költői irányzatok érvényesültek Bakutz József, Horváth Elemér, Makkai Ádám és különösen a Magyar Műhely avantgard experimentalizmusát képviselő Nagy Pál, Papp Tibor és Bujdosó Alpár munkásságában.

A magyar líra hagyományaival azonban azok a költők sem szakítottak, akik legerősebben vonzódtak a modern törekvésekhez, és sokat merítettek Kassák Lajos, Weöres Sándor, Szentkuthy Miklós újításaiból. A huszadik századi magyar költészet elvontabb, bölcséleti jellegű örökségére utal az a hatás, amelyet József Attila, Weöres Sándor vagy Pilinszky János lírája fejtett ki a nyugati magyar költők e nemzedékére, nevezetesen Kibédi Varga Áron, Bakucz József, Horváth Elemér, Baránszky László, Sulyok Vince és Gömöri György munkásságára.

A magyar költői hagyományok egy másik vonulatának asszimilációját jelzik azok a hatások, amelyeket a régi magyar verstől, illetve az ún. népi szürrealizmustól kapott a nyugati magyar költők újabb nemzedéke. Ld. pl. Máté Imre, Dedinszky Erika, Siklós István és Kemenes Géfin László költészete.

Hasonló integrálási szándékok alakultak ki az elbeszélők, különösen az 1956-os nemzedék elbeszélőinek munkásságában. A magyar próza vallomások, önelemző hagyományait folytatták, illetve a modern nyugati irodalom elvonatkoztatásra törekvő irányzatainak eredményeit kívánták elsajátítani (Kabdebó Tamás, Ferdinandy György, Márton László, Karátson Endre, Nagy Pál és Bujdosó Alpár prózai munkái).

Az emigrációs irodalomnak természetesen van intézményi arculata is, mely igen jól szolgálta az irodalom esztétikai-pszichológiai dimenziójának kifejlődését, és tevékeny szerepet vállalt az egyetemes magyar irodalmiság kialakulásában. Mindenekelőtt a folyóiratok és a könyvkiadók tevékenysége sorolható ide, valamint a körjük szerveződött értelmiség tevékenysége. Határozottan elkülöníthető szerepet töltött be az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság, a Katolikus Szemle, a Magyar Műhely és a csikági

Szivárvány. Ugyanez elmondható a könyvkiadókról és az irodalmi vagy inkább értelmi-ségi szerveződésekéről is. Kevésbé működött az irodalomkritika, aminek nyilvánvalóan szervezeti és személyi indokai voltak.

Ez az emigrációs intézményrendszer az 1989-1990-es években a magyarországi rendszerváltás után felbomlott. Sajnálatos dolog ez, mert éppen a mögöttünk álló 6-7 esztendő tanúsítja, hogy milyen nagy szükség lett volna arra, hogy a hazai átalakulásokat egy magasabb és távlatosabb, elfogulatlan és pártpolitikai értelemben független gondolkodás és szemlélet vizsgálja és értelmezze. Ennek a fórumai lehetnek volna a megszűnt nyugati folyóiratok.

Kovács Olga

Grendel Lajos köszöntése

Tözsér Árpád: Here Comes Everyman. – Irodalmi Szemle, 41. évf. 1998. márc.-ápr. 50-53 p.

Tözsér Árpád születésnapjára laudációjában Grendel Lajos írói születésének körülményeit vizsgálva állítja: az ötven éves író nem a szlovákiai magyar irodalmi iskolákba járt. „Sokkal inkább született Csáth-Brenner Géza Szabadkáján, a Cholnokyak Veszprémjében vagy Krúdy Nyírségében, sőt Faulkner Jeffersonjában, mint Pozsonyban.” Úgy tűnik nem a szlovákiai magyar irodalom nevelte.

Valóságos születéséről, életéről szinte alig tudni valamit. Mint a középkori moralitás-játékok Everyman-je, írásaiban Bárki tud lenni ő is, aki egyre csak keres valamit, talán az apját, talán valamit ami örökre elveszett, talán azt, amit akár befejezhetetlen történeteinek szimbólumaként is értelmezhetünk. Az sincs kizárva, hogy transzcendensebb dolgok után kutat, mint a szabadság vagy a szeretet lehetőségei, a legvalószínűbb pedig az, hogy saját magát keresi. Hiszen Grendel Lajos hősei rendre csak a hiányt lelik, ha önmagukat keresik, ahogy Pályi András mondja Richard Wagner-ről – legújabb regényének főhőséről: „ők maguk lesznek a hőshiányok, a jellemhiányok, az emberi tényezők hiánya”.

Az olvasóban azonban váltig ott élhet a hit, hogy ez a Samukákban, Bohuniczky bácsikban, Richard Wagnerekben inkarnálódott Bárki nem teljesen nihilista, hogy mégis csak hisz valamiben, ha másban nem, akkor legalább a túlélés lehetőségében: „És ekkor különös dolog történt velem, furcsa és megmagyarázhatatlan. Nagy kedvet éreztem ahhoz, hogy belebújjak az író bőrébe. Sose szenvedhettem az írókat, most mégis megbocsájtott nekik rövid időre, vagy inkább nem haragudott rájuk annyira. Életében először – regényt szeretett volna írni. Azt már régen eldöntötte, hogy egyszer megírja az emlékiratait. De regényt írni alighanem más. Az valahogy költőibb, szeszélyesebb, csapongóbb hozzáállást követel meg, mint megtörtént eseményeket elemezni, s minduntalan az emlékezetet sarkantyúzni. Márpedig, ahogy ezek ketten, az író és a lány néznek egymásra, az regénybe kívánczik, gondolta. Ha regényt írna, akkor róluk írta. Bár a szolgálati szabályzat erről mit sem szól, Richard Wagner meg volt győződve arról, hogy a szerelem nem hagyható ki egyetlen regényből sem. Amelyikből kihagyják, az csak olyan, mint a szójagulyás; a színe megfelelő, de egyébként se íze, se büze. Ha viszont róluk írta regényt, el kellene gondolkodnia azon is, milyen jövő várhat az ilyen

viszonyra. Richard Wagnert nem annyira a férfi és a lány közötti szembeötlő különbség aggasztotta, bár kissé ez is.

Richard Wagnert főképp az nyugtalanította, hogy nem látta tisztán ennek az éppen csak bontakozó viszonynak a végkifejletét. Abban nem kételkedett, hogy kapcsolatuknak lesz kifutása, de ami azután következik, azt már nehezebb lett volna megjósolni. Végződhet a dolog így is, úgy is. ... A gondolat, hogy regényt írjon róluk, még hazafelé az autóban is fogva tartotta. ... Azok a ritka pillanatok a legszebbek, gondolta, amikor a képzelet egybeesik a valósággal, de úgy hogy a valóság igazodik ahhoz, amit elképzelt." (G. L.: És eljön az Ő országa. Pozsony, 1996. Kalligram. – K. O. által kiemelt idézet)

A mesterek, Csáth Géza, Cholnoky Viktor és William Faulkner elviselhetetlen negatív utópiái, s a mai pályatársak lepusztult tájai után itt az elviselhetőség negatív utópiájának lehetünk részesei – írja Tózsér. Grendel Lajos tudja, hogy a hagyományos emberi egzisztenciának már a lehetősége is oda van, de ezt az oda van-t az emberi kapcsolatoknak olyan egyszerre redukált és mégis monumentális rendszerében, regisztrálva szólatatja meg, hogy nem a vég, hanem az átalakulás élményét éli meg az olvasó.

Kovács Olga

Peter Handke szerbiai utazásai

Bloom, Lathar: „Schon lange ... hatte ich vorgehabt, nach Serbien zu fahren.”

Peter Handkes Reisebücher oder: Möglichkeiten und Grenzen künstlerischer „Augenzeugenschaft”.

Wirkendes Wort, 48. Jg. 1998. 1. H. 68-90. p.

Peter Handke a kortárs osztrák irodalom ma talán legmeghatározóbb személyisége, világpolgár szellemiségű író. Önreflexiók elvű, eszteticizmusba hajló prózája a lehető legtávolabb áll attól, amit "politikus" írói magatartásnak neveznénk. Már ebből fakadóan feltűnést keltett, és tartalmával egyszersmind kiterjedt vitát is kavart jó két éve a "Téli utazás a Duna, a Száva, a Morava és a Drina tájaira" c. útirajza, mely alcímében (Gerechtigkeits für Serbien) jelzi, mit is vállal fel: a balkáni háború eseményei során kompromittálódott Szerbia és szerbség érdekében szólni. Ezt az alcímet ráadásul a Süddeutsche Zeitung 1996. januári folytatásos közlése vastagon ki is emelte.

Az író az előző év novemberében – a boszniai válságot lezárni hivatott béketárgyalások finisé táján – látogatott Szerbiába. Körülzértett Belgrádban és megfordult több vidéken. Egyébként, mint egy interjúban hangzott, "már nagyon régóta készült" erre a látogatásra. Benyomásait sebesen papírra vetve, az írásmű két hónap múltán már olvasható volt az újságban, további néhány hét múltán pedig a kötet is megjelent (Suhkamp, Frankfurt). A négy nagyobb egységre tagolódó munka nyitó fejezete és epilógusa éles polémiába kezd a délszláv háború egész német és európai sajtójával és a tömegkommunikációval a szerb harcoló fél szinte kizárólagos – szerinte egyoldalú – elmarasztalása miatt. Ragályos hisztériának minősíti a népi agresszorról elterjedő nézeteket, rituális ijesztgetésnek a nyomában járó szenvedés és megaláztatás televíziós riportjait. A polémikus keret közé fogott fejezetekben a háterszág békességét, átlagos hétköznapjait jeleníti meg. E zsánerképek valami olyan realitást akarnak felmutatni, amely szöges ellentétben áll a gyilkos ördögöknek beállított szerbek sematikus képével.

Handkéra mindjárt a lapközlés nyomán rázúdult a felháborodás haragja. A megszólalók abbeli megdöbbenésüknek adtak hangot, hogy a szerző a háborús főbűnösssel vállal közösséget, hogy megcsúfolja a szerencsétlen áldozatokat. Az indulat odáig terjedt, hogy Handkét már-már a szerb propaganda ügynökének titulálták. Az író felvette a kesztyűt, nyilatkozott, cáfolt és, szokásától eltérően – találkozott olvasóival, hogy magyarázza művét. Mi több, folytatást is irt hozzá még az évben "Nyári utóirat a Téli utazáshoz" címmel, mely ott folytatta, ahol az alapmű abbahagyta, s egyben reflektált a támadásokra.

Az irodalomtudományi folyóirat itt referált tanulmánya maximális körültekintéssel és teljes objektivitásra törekedve vizsgálja az esetet, igyekszik megérteni, miért írta meg ezt a művet Handke. Következtetésének lényege: a szerb útirajz éppoly kevésbé politikai fogantatású írás, mint a szerző többi műve, csupán csak elutasít egy túl hangos és némileg tényleg fals szótamot a kórusban, melyben ő is "énekel". Tényleg benne van ő is a karban, egyik ági leszármazása szerint érintett lévén délszláv összefüggésekben. Ezzel kapcsolatban az alábbi, eléggé bonyolult helyzetről van szó.

A német anyanyelvű Handke egyebek mellett délszláv, közelebből *szlovén* elődökre tekint vissza. Osztrák születési identitásától meglehetősen elidegenedve úgy vállal érzelmi közösséget a szlávsággal – a dél-karintiai nyelvhatár szlovén kisebbségének társadalmi lenézettőségét is látva – hogy a "nemzeti" dimenziókon kívül lehessen egy "másik" világ részese. Ez a másik világ esetünkben nem más, mint a délszláv *Jugoszláviával* történelmiesült, de most szétfeszülő tere. A szlovén elszakadást sem pártolta annak idején, s már az akkori Szlovénia-"búcsúztató" publikációjával is kellő feltűnést keltett. A "másik" világ tehát inkább egy harmadik köztes terep, egy *el nem kötelezett* lakóközösség, melynek körébe "bejárni" szép. A "bejárható" hon-más kategóriája, az író képletes kifejezésével: "Geh-Heimat", a meseszerű ellenvilág vonásait veszi fel, a "harmadik" besorolást a szám mitikus többszörösére emelve. (Ez a Szlovénia-könyv címének – "Abschied des Träumers von Neunten Land – etimológiája.) Sajátosan apolitikus "Jugoszlávia"-mitosz tehát az író egész szláv érdekeltségének háttere. Elni a letűnt Jugoszláviában sem akart volna, arra jobbnak találta például Párizst. De fájjalja megszűnését, és szembekerül egy könnyörtelen reálpolitikai folyamattal, melynek keretében az egész végbemegy. A szerb útirajz szerbpárti gesztusa az érzelmi elhatárolódás fonákja a jugoszláv fölbomlás összefüggéseiben, tényleg egy merőben apolitikus, a politikai történet megértésétől távol álló szubjektum szélmalomharca egy utópiáért, amelyben össze nem mérhető elemek kerülnek egymás közelébe.

A tanulmányíró nem titkolja: elégedetlen Handke művével – nem ugyan a délszláv kérdésben szintén eltérő felfogása okán, hanem mert metaidentitásával, mely más opuszaiban világokat teremt a metafikcionalitás erejéből, ezúttal odatéved a homályos síkra, ahová nem való, ahol "jár"-műve kibicsaklik, s teljesen fölösleges és értelmetlen politikai álvitát csíhol.

Komáromi Sándor

Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napok

Molnár Csikós László: *Az etimológus Bárczi. = Hungarológiai közlemények, 29. évf. 1997. 4.sz. 7-17 p. ;
Rajslí Ilona: Egy antropomorf típusú szócsoport vizsgálata Pázmány Péter korában. = u.ott 17-26. p. ;
Szikora Judit: A középiskolai nyelvtan-és nyelvészetoktatás jellemzésének felmérési módszereiről. =
u.ott 115-119 p.*

Az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke 1997 novemberében Bárczi Géza emlékére szegedi, szabadkai és újvidéki résztvevők közreműködésével tudományos tanácskozást tartott. A nyelvtörténeti, leíró nyelvészeti, nyelvművelési, nyelvhasználati, összehasonlító nyelvészeti, nyelvtipológiai tematikájú illetve a nyelvészeti oktatás tárgykörébe tartozó előadások anyagát közli a feltüntetett forrásfolyóirat. Helyszüke miatt azonban csak két nyelvtörténeti és egy nyelvoktatással kapcsolatos előadást ismertetünk.

Molnár Csikós László bevezető tanulmánya az etimológus Bárczi Géza munkásságát elemzi. A nagynevű tudós etimológiai-szótörténeti kutatásai elsősorban francia, török és örmény jövevényszavainkra irányultak. Tanulmányait főként a Magyar Nyelv c. folyóiratban tette közzé, nagyobb lélegzetű szótörténeti művei közül pedig a legfigyelemreméltóbb A magyar nyelv francia jövevényszavai c. monográfia (1938), a Magyar szófejtő szótár (1941) és A magyar szókincs eredete (1951).

A magyar nyelvészetben Bárczi Géza elsőként fejteti ki határozottan a francia művelődés hatásait a 12-13. századi magyar kultúrára, mely hatás „csúcspontját III. Béla és II. Endre uralkodása alatt éri el, majd gyengül és háttérbe szorulva a 14. században úgy látszik, lassan elenyészik.” Bárczi szerint megállapítható a délfancia hatás az Árpád-kori építészetben és az ötvösművészetben, továbbá helyesírásunk is oly erősen magán viseli a francia érintkezések nyomát, hogy a magyar hangjelöléstörténetben joggal beszélhetünk a Szent László és a tatárjárás közötti korszakról mint a francia befolyás koráról. Ófrancia jövevényszavaink mind „művelődési szavak”: botos (nemezcsizma), csemelet (teveszörposztó), kilincs, lakat, tárgy, szekrény, mécs, paraj, zománc, márc (méhsőr), formint, bárd, mester, címer, malom, rév.)

A Szófejtő szótár európai szintű alkotás, amely mind a népszerűsítő, mind a tudományos igényeket kielégíti. Lényegretörően, világosan foglalja össze egy-egy szó eredetét, hangalaki és jelentésbeli változásait. Csak egy részét öleli fel a magyar szókészletnek, és nem törekszik tisztázatlan kérdések megoldására, hiszen nemzedékek áldozatos munkájára van szükség ahhoz, hogy számottevően csökkenjen az ismeretlen vagy bizonytalan eredetű szavak száma.

A magyar szókincs eredete tudományos kézikönyv, tartalmazza a magyar szókészlet eredetének, alakulásának problematikáját (finnugor eredetű, belső keletkezésű szavak, jövevényszavak, tulajdonnevek), a szókincstörténet általános nyelvészeti és magyar-tudománytörténeti vonatkozásait.

Bárczi Géza etimológiai nézeteit A magyar szókincsről vonatkozó etimológiai kutatások jelenlegi állása c. tanulmányában és a Szófejtő szótár bevezetőjében fejteti ki. Szerinte „az egyik legfontosabb módszertani elv annak a felismerésében áll, hogy egy szó etimológiája nem választható el a szó belső történéstől, azaz, hogy amikor egy szó eredetét kutatjuk, sohasem szabad kiindulni jelenlegi alakjából és jelentéséből, hanem feltétlenül ki kell aknázni az írott forrásokat, hogy összeállíthassuk belőlük a szóra

vonatkozó történeti adatokat, gondosan megállapítván minden alak- és jelentésbeli változatot, amelyben a szó története során jelentkeznek.”

A tanulmány szerzője méltatja Bárczi Géza problémaérzékenységét, erős kritikai hajlamát, lényeglátását, alapos körültekintését és módszerességét, valamint világos és élvezetes stílusát.

Rajslí Ilona egy antropomorf szócsoportot vizsgál Pázmány Péter korában. Az antropomorf szemlélet megkülönböztetett helyet foglal el a magyar szóalkotásban. Számátalan fizikai és szellemi képesség, érzelmi és értelmi mozzanat átadására volt alkalmas a nyelvtörténet folyamán valamely testrésznevünk. E gazdag jelentésrendszernek csak egy szegmentumával, a testrésznevekből alkotott igék típusaival, szemantikai, frazeológiai kérdéseivel foglalkozik a szerző a 17. századi írásbeliség fókuszba állításával.

A szócsoport megközelítésére és jellemzésére a legcélravezetőbbnek azt a módot találta a szerző, hogy az egyes értelmi-érzelmi, akarati tevékenységek, illetve az emberi magatartás alapkategóriái köré rendezve vegye sorra a szavakat.

Élvezetes és érdekes példái közül a legtöbb az egyéniséget, jellemet körülíró igék száma. Ezek közül emelünk ki néhányat. A nyelv szó származékai (nyelves, nyelvvel) részben a ‘fecseg’, de főleg a ‘**rágalmaz**’ jelentést mutatják a vizsgált korszakban. **Olly dajkát ne válasszon, mely részeges, buja, nyelvés ne legyen** – inti Pázmány a szülőket prédikációs könyvében. **Másokra szóló, nyelvés ne légy (NySz)** – hangzik másik értelme. A nyelvés melléknév továbbképzésével kapott nyelvesség, nyelveskedik megőrizte eredeti jelentését, de az ige ‘rágalmaz’ jelentéssel akár súlyos következményekkel járó cselekvésnek is számított: **Tsáki Jánost az törvény, személyünk ellen is nyelveskedvin, nyelve kivágatására itilte (NySz)**.

A keményfejűség, makacosság szemléltetésére korán kialakult a nyakas, nyakaskodik. Pázmány korára a származékok már felvesznek egy fokozottabb pejoratív jelentést: **A mit mondott vala Moyses, amaz nyakas és majd mindenkor bálványozó telebögyös Israel felől (NySz)**. Ebben a mondatban a telebögyös összetétel begyes utótagja ugyanilyen képzésű és ‘kevély’ jelentésű.

Az értelmi képességek, valamint állapotok kifejezésére a fej-jel alkotott nagyszámú frazéma használatos ebben a korszakban. **A maga fúrt feje szerént magyarázta amaz igéket (Ny Sz.)**. **Patika az ő feje (Decsi János)** ‘okos’ **Eszétől elbűcsözött, tökkel ütötték a fejét (Baróti Szabó Dávid)**.

Az elme, ész és agy szavaknak nagyszámú igei származékaik vannak. Az elmélkedik korai használata mellett megtalálható az **eszelkedik, eszelős, eszelősködik, eszeskedik**. Az agyaskodik igének ‘nyakaskodik’ jelentése mellett él egy ‘okoskodik’ jelentése is.

Érzelmek és indulatok kifejezésére a gyomros-gyomroskodik képzés szolgál. **Gyomrából gyűlöli (NySz)**. **Tiszta gyomorból ellene mond az ördögnek. ...én velem el nem hiteted, hogy gyomrodból – tehát ‘meggyőződésből’- szólasz**. A szólásmód eredetét abban a néphitben kell keresni, hogy a harag, a büszkeség, gyűlölség, vagyis egy lélekész székhelyének a gyomrot kell tekinteni.

A tanulmány további, gondosan rendszerezett példaanyagából is kiviláglik, hogy Pázmány Péter korában nagy mértékben fokozódott az antropomorf típusú igék használata. Ennek valószínű magyarázata, hogy tömör, szintetikus kifejező erejük, mai szemmel talán naturalisztikusnak tűnő hangulatuk megfelelt a vitázók nyelvi felhangoltságának és főként a kitűzött célnak: minél élesebb, maróbb gúnyval visszavágni a felekezeti ellenfélnek.

Szikora Judit tanulmánya a magyar anyanyelvhasználat és nyelvtudás korlátozott, hiányos voltát kiinduló tényként állapítja meg, bár az anyanyelv megszerettetése és pontos művelése mind az általános, mind a középiskolai tanterv deklarált célja. Az okokat vizsgálva az egyik legfontosabb az egymást követő tanügyi reformok gyors változása, amelyek jó néhány évig fennakadást okoztak az oktatásban. A tantervi módosítások leginkább a tankönyvhasználatot érintették. A megújított tananyag bizonyos egységei ugyanis nem voltak megtalálhatók a tankönyvekben. Bár ezek a gondok inkább az irodalomtanítást érintették. Az új középiskolai nyelvtankönyvek viszonylag hamar megjelentek.

Az átszervezésekkel csökkent a szaktantermek száma is, ezzel jelentősen romlottak a munkafeltételek. Az iskolaépület-váltások pedig munkaszervezési szempontból csökkentették a tanári munka hatékonyságát. Az újvidéki nyelvtanítás gyakorlatközpontú. A leíró nyelvtan rendszerezését szövegelemzések segítségével végzik. A középiskolában már nem tanítanak grammatikát, csupán rendszerezik és alkalmazzák az általános iskolában tanultakat. Ehhez azonban kevés a fellelhető szakirodalom és szakfolyóirat. A legtöbb középiskola nem rendelkezik tanári könyvtárral, hiszen az iskolai könyvtárakban leginkább csak a házi olvasmányok találhatók meg.

Az előadás további része egy – az egész kérdéskört felölelő – felmérést javasol, melynek fő célja a magyartanárok munkájának segítése volna. A kérdőív elkészítéséhez a gyakorló tanárok segítségét, észrevételeit várja, hogy a változtatás mikéntjét pontosabban lehessen meghatározni.

Kovács Olga

A Komi Köztársaság nyelvpolitikája

Müller, Barbara: Sprachenpolitik in der Republik Komi. – Osteuropa, 48. Jg. 1998. 6. H. 605-616. p.

A Komi Köztársaság, ez a mai Oroszország európai részének észak-keleti részében elhelyezkedő, rendkívül ritkán lakott (400 ezer km²-re jut 1,26 millió ember) terület inkább csak katasztrófareivel lepi meg a nagyvilágot: hol Vorkuta bányászai sztrájkolnak, hol az olajvezeték okozta környezeti ártalom kerül az újságok címlapjára. Pedig az a pozitívum is megérdemelné a figyelmet, hogy a köztársaságban a különböző etnikumok viszonylag békésen megférnek egymással.

Az összlakosságnak mindössze negyedét kitevő névadó nemzet, a komik (a német etnonímia szerint a zürjének ősei) vagy ezer esztendeje húzódtak e vidékre déli irányból. Ekkor kerültek közvetlen kapcsolatba az oroszokkal is, akik köréből Permi Szent István keresztelte meg őket a XIV. század végén. István püspök írásbeliséggel és a Biblia jelentékeny részeinek komi nyelvű fordításával is könnyebbé tette a krisztianizálás folyamatát. A viszonylagos vallási-kulturális önállóság alig két évszázadig tartott, mert a moszkvai birodalom Rettegett Iván uralkodása idején, pontosabban 1574-ben fennhatósága alá vonta területüket. Ezután a komi nyelv már csak a családi-mindennapi élet szóbelisége útján maradhatott fenn. Csupán a múlt században kísérelhette meg néhány komi származású író és tudós, hogy nemzeti nyelvüket az írásbeli kommunikációra is alkalmassá tegye. E próbálkozások azonban akkor nem találhattak komolyabb visszhangra.

Az októberi forradalom utáni első időszak az elnyomott osztályokhoz tartozónak ítélte az eladdig nemzeti elnyomás alatt sínylődő népeket is, következképp megnyerésük érdekében támogatásban részesítette az anyanyelvi oktatást és művelődést. Ekkor nagyszámú komi oktatási anyanyelvű általános iskolát szerveztek. Az 1936-os sztálini alkotmány ugyan autonóm köztársasági státuszt adott a komiknak, ugyanakkor lényegében egy időben ezzel felmorzsolta a nemzeti nyelvű iskolarendszert. Közben a törvénytelenül bebörtönzöttek százezrei kerültek koncentrációs munkatáborokba. Ezek közül a leghírhedtebb a vorkutai volt. A mai városrendszer is a főváros, Sziktivkár kivételével, lényegében a korábbi munkatáborokra alapulva jött létre. A hrucsovi és brezsnyevi idők erőltetett iparosítása újabb százezreket vonzott, így érhető a komik számszerű kisebbségbe szorulása. 1920-1989 közt a népesség hétszeresére nőtt. A köztársaság területén a komi (zürjén) lakosság 1926-ban még 92%-ot, 1959-ben 55%-ot, s harminc évvel később már mindössze 23%-ot tett ki. A komi népességnek mintegy fele él városokban az utóbbi időben, ott pedig a többségi nyelv, az orosz asszimilációs hatása különösen erőteljes. Közben bezártak az utolsó komi nyelvű általános iskolák, s a komi nyelvet mint tantárgyat választó gyerekek száma is minimálisra csökkent. Úgyisztint radikálisan csökkent a komi nyelven kiadott könyvek és újságok száma. A komi származású népesség lassú növekedése (1959: 245 ezer, 1970: 276 ezer, 1979: 281 ezer, 1989: 292 ezer) mellett a komi nyelven beszélők száma folyamatosan csökkent (a fenti négy időpontban mérve: 230 – 239 – 225 – 216 ezer). Összességében a komi lakosságnak kerekítve háromnegyede beszéli anyanyelvét, miközben az oroszul tudók aránya már meghaladja a kilencetizedet. Nem meglepő, ha a nagy változások évében, 1989-ben azt állapította meg egy elemzés, hogy a komi identitástudat kiépítésének ma nagyobb esélyét kínálhatja az orosz, mint a komi nyelv. Fontos adalék az is, hogy a nem komi népességből csupán minden ötvenedik sajátítja el a köztársaság nyelvét.

1989. december 1-én megalapították a Komi kotyr-t, a Komi Szövetséget (az 1918-ban létrehívott s akkor azonnal betiltott azonos nevű szervezetre utalva). A szervezet programja a komi nemzetudat és anyanyelvű kultúra fejlesztését tüzte ki céljául, s egyben sikraszállt a megfelelő nyelvtörvény mielőbbi elfogadása, s a komi falvak "újraélesztése" mellett.

A Komi kotyr 1991 januárjában (majd a továbbiakban ugyanezen év decemberében, azután 1993, illetve 1995 decemberében) a komi népet képviselve kongresszust hívott össze, elsősorban a komi nyelv helyzetének erősítése végett. Jóllehet a kongresszus nem bizonyult túlzottan népszerűnek, s ismertsége is kívánivalókat hagy maga után, 1992-ben sikerült egy törvénnyel legalizálnia magát. Az új választási törvény is kedvez a komi népességnek, hiszen a járáásoknak azonos képviselőt biztosít a lakosság számától függetlenül, márpedig a komik tekintélyes része ritkán lakott járáásokban él. Más szóval: a falusi lakosság magasabb arányú képviselőt kap, mint a városi. 1996-ban a köztársaság parlamentjének minden harmadik képviselője komi származású politikus lett. Az 1992 májusában jóváhagyott köztársasági nyelvtörvény formális szempontból azonos státuszt biztosít a kominak és az oroszoknak. (Ugyanekkor állami ünnepeket rendeztek a komi írásbeliség 620. évfordulója alkalmából.)

A nyelvtörvény bevezetője az állam feladatává teszi a komi nyelv különleges védelmét, mondván, ez az egyetlen komik által lakott térség. Bármely lakos szabadon választhat a két nyelv közül hivatali ügyeinek intézése közben. A hivatalos nyomtatványok mindig kétnyelvűek. Az iskoláztatásban is adott a két nyelv közti választás: az iskolakezdéstől fogva a felsőoktatási felvételig vagy a diplomavédésig. Különösen érdekes, hogy ezt az azonos jogot biztosító törvényt a többségében oroszokból álló

parlament szavazta meg (ezzel szemben a komi-permjákok autonóm körzetében a hasonló összetételű törvényhozás elutasította az analóg módon kialakított törvénytervezetet).

A végrehajtás nem egyszerű körülmények közt valósul meg. A gazdasági válság következtében, mely különösen erősen hat a nehézipar, a bányászat területén, több százalékkal (összességében vagy 60 ezer lakossal) fogyott a népesség. A nyelvi program jelentős részéhez nem állt rendelkezésre elegendő pénzforrás. A közoktatásban öt év alatt ugyan harmadával nőtt a komi nyelven oktatott gyerekek száma, mindazonáltal még most is csak a teljes populáció ötöde részesül anyanyelvi képzésben. A legfőbb hiány a képzett oktatók számában mutatkozik.

Ugyanakkor a napi politika terén is feszültebbé vált a helyzet az 1993. októberi moszkvai (második) puccskísérlet után. Az 1994 elején elfogadott alkotmány széleskörű jogokat biztosít az "erős" típusú elnöknek, s vele kapcsolatban a törvény előírja, hogy a köztársaság két hivatalos nyelvének egyikén kell tudnia beszélni, míg a hivatali esküt mindkét nyelven le kell tennie. E szabály éles viták eredményeként született: a komi nemzetiségűek azt kívánták, hogy az elnök illetve a mindenkori jelölt kétnyelvű legyen, amit az oroszok az egyenlőség elvének megsértéseként elutasítottak. A közvetlen elnökválasztás keretében mindként nemzet indított jelöltet: győzött az orosz, egyébként meglehetősen alacsony, mindössze 37%-os részvétel mellett.

Sonnevend Péter

A népesedéskérdés néprajzi vonatkozásai

Bárh János: A magyar népesedéstörténeti kutatások lehetőségei és korlátai. – Újélet, 23. évf. 1998. 1-2.sz. 8-22. p.; Penavin Olga: A telepítések és a nyelvjárások. – Uo. 23-37.p.; Barna Gábor: A húcsújáró helyek tájszervező szerepe a Dél-Alföldön. – Uo. 148-156.p.

A Magyar Néprajzi Társaság 1997-ben kilencedik alkalommal tartotta meg azt a néprajzi szemináriumát, melyen a szakma kiemelkedő képviselői találkoztak a határon túli magyar néprajzkutatókkal és társadalmi gyűjtőkkel Szabadkán.

Révkomáromban, 1995-ben rendezték meg az első ilyen néprajzi szemináriumot, ahol is arra kerestek választ, hogy a Duna milyen szerepet játszik a térség anyagi és szellemi műveltségében. 1996-ban Illyefalván az erdélyi magyar néprajzkutatás eredményeivel és feladataival ismerkedhetett meg a hallgatóság, amikor a JMMT Kiss Lajos Néprajzi Szakosztálya látta vendégül a Magyar Néprajzi Társasággal együtt a Kárpát-medence magyar szakembereit.

Az 1997-es szabadkai szemináriumra a zentai csata háromszázadik évfordulója kínálta a témát: az újratelepítések és a visszatelepülések néprajzi problémáinak és interetnikus vonatkozásainak számbavételét. A három kirándulási napon Bácska és Bánát történelmi, néprajzi és művelődéstörténeti jellegzetességeit kívánták a szervezők bemutatni, ezért Zomborra, Doroszlóra, Kupuszinára, a bácsi várhoz, a topolyai néprajzi múzeumokba vitték a vendégeket. A soknemzetiségű környezetet láttatta az ópávai, karlócai, tekliai, titeli kirándulás. A zentai, becsei aracsi, szajáni, verbicai, törökkanizsai, kanizsai utazás a Tisza-vidék tájaival és népével hozta közelebbi kapcsolatba a résztvevőket.

Mivel a Vajdaság a migráció tekintetében Közép-Európa egyik legdinamikusabbban változó vidéke, a szemináriumon az előadások jelentős része a bácskai és a bánati magyarok népesedésének problémáit taglalta a történelmi, illetve társadalmi néprajz módszereivel.

A tanácskozáson 18 előadás hangzott el, ezek közül helyszűke miatt csak három ismertetünk. Bárh János előadásában a magyar népesedéstörténet egy szeletével foglalkozik, nevezetesen a magyarság 18.sz.-i alföldi „második honfoglalásával”. Ennek eredményeképpen a központi magyar népterület 16.-17. században kipisztult üres foltjaira újra visszatért a magyarság, és az Alföldön, azon belül a Duna-Tisza közén magyar népességű mezővárosok és falvak sokasága született. A török időköt átél meg-lévő települések pedig hatalmas magyar népességű felülrétegződésen mentek át.

A 18. században az előző két évszázad migrációs törekvéseivel ellentétben, a Kárpát-medencében zajló népmozgás a peremvidékről a történeti Magyarország közép-ső tájai felé irányult, részben szervezett telepítés nyomán, részben szervezetlen migráció következtében. Szervezett telepítéssel kevés magyar került új lakhelyére, de legjellemzőbb példaként a nagykunsági reformátusok bácskai letelepítését lehet említeni, melynek sok történelmi dokumentuma maradt fenn. A szervezetlen spontán migrációt viszont nagy forrásszegénység jellemzi. Vannak olyan mezővárosok és nagyközségek a Duna-Tisza közén, amelyeknek 18. sz.-i újratelepítését még ma is erős homály fedi. Pl. Kecskemét és Szabadka népessége a 18.sz. végére a század elejének többszörösére növekedett.

A spontán népmozgás és a szervezett telepítés nem mindig határolható el világosan. A magyar közvéleményben, de jobbra a tudományos közfelfogásban is – az

utóbbi évek tudományos eredményei ellenére – nehezen fogadtatható el a spontán migráció, mint az újratelepítés egyik formája.

A népesedéstörténet kutatója gyakran találja magát szemben a következő kérdéssel: vajon az elnéptelenedett alföldi települések 18. sz.-i újranépesítői valóban új telepések voltak-e vagy pedig középkori elődök nyomdokába lépő visszatérők? Némely helység esetében a régi lakosok visszaköltözése vallomásokkal és családnévek elemzésével kimutatható. Pl.: Hódmezővásárhely 1693-ban tatár pusztítás áldozata lett. Lakói menekülni kényszerültek és Halason, Szabadszálláson, Solton húzták meg magukat, majd 1699-ben kezdtek visszatérni a pusztán álló Vásárhelyre. Feltételezhető, hogy a mai Makót is a régi makóiak keltették életre a 17 sz. végén. Ugyanez érvényes Békés városára és Szeghalom meg Vésztő újranépesítésében is részt vettek a hajdani menekülők.

A Duna-Tisza közti magyar népességekutatók többféle forrást és módszert alkalmaztak vizsgálódásaik során. Ezek közül a leghasználhatóbbak: a telepítést végző hatóságok telepítéssel kapcsolatos iratai; a származáshelyet feltüntető összeírások; állami, egyházi és földesúri összeírások a származáshely feltüntetése nélkül; szökött jobbágyokat összeíró keresztelő lajstromok; bérmentési jegyzékek és bérmentési anyakönyvek; születési, halotti és házassági anyakönyvek; perbeli iratok és gyakorlatilag mindenféle történeti írott dokumentum, amelyből az értő kutató migrációs adatokat olvashat ki.

Ez idáig az észak-déli népmozgás kutatói a befogadó tájak oldaláról közelítették meg a migráció kérdéskörét, de nagyon hasznos lenne, ha szaporodnának az olyan forrásközlések, amelyek a kibocsátó tájak felől közelítenék meg a kérdést. A tanulmány részletesen felsorolja azokat a tanulmányokat és kutatókat, akik az elmúlt évtizedek legjelentősebb eredményeit mutatták fel kutatásaikkal.

A konkrét helytörténeti, tájtörténeti és magyar népiségtörténeti eredmények mellett a népesedéstörténeti kutatás adatokat szolgáltathat az általános településtörténet illetve az általános településnéprajz számára is. A migrációs irányok alapos feltárása számos néprajzi kérdésre is feleletet adhat: miként ötvöződtek a sokfelől települt lakosok kulturális hozadékai, hogyan formálódott az összesereglett nép kecelivé, topolyává, zentaivá.

Penavin Olga a nyelvjárási jelenségek vizsgálatával kutatja a Bácskába telepített vagy települő népesség mozgásának irányát. A 150-160 éves török hódoltság következtében elnéptelenedett a Bácska. A lakosság védettebb helyre húzódott az Alföldre, a Felvidékre, Erdélybe. Az 1699-es karlócai béke nyomán a felszabadított területek kincstári birtokként működtek és megindult a betelepítés. Sokféle foglalkozású, többféle nemzetiségű betelepülő özönlik a vidékre. A szerbek, ruszinok, szlovákok mellett a magyarok érkeznek Észak-Magyarországról, a Jászságból, a Kunságból és Szeged környékéről. A Dunántúlról, a Tisza túloldaláról és a mai Bukovinából is érkeztek magyarok. A legmozgékonyabbak a magyarok és a szerbek voltak. Az ún. nagy telepítések idején Mária Terézia elsősorban katolikus és német telepeseket óhajtott telepíteni, de II. József alatt már jöttek más vallású, más nemzetiségű emberek is. Rebellis magyarokat a végekre nem szívesen telepítettek. A telepítésre kötelezett új birtokosok hívták később magyarokat a Felvidékről főként Baja, Futak, Topolya, Teverin környékére. Három fő vonulatban telepedett magyarság a Bácskába.

- A Tisza mellékén láncszerűen: Horgos, Martonos, Kanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Becse, Földvár
- A középső sor községei : Szabadka, Topolya, Pacsér, Bajsa, Bajmok, Kishegyes Feketics, Szenttamás, Kula, Piros Újvidék, Temerin.
- A Ferenc-csatornától délre, a Duna mellékén helyezkedik el: Kupuszina, Doroszló, Bezdán.

Ezek persze nem tiszta magyar települések, de három kitapintható gócból származó nyelvjárást lehet a községekben regisztrálni : Észak-Magyarország; Alföld-Jászság, Nagy- és Kiskunság; Dunántúl. Érdekes nyelvi szint hoztak a bukovinai székelyek. Nyelvjárási tarkaságot, különféle nyelvi szigetek meglétét lehet tapasztalni a hosszú együttélés ellenére is. Bár az együtt töltött idő lassan összezsírozta a beszédet és a nyelvhasználatot is, az alapvető sajátosságok mégsem tűntek el. A jász és palóc eredet még ma is kiugrik Zentán, Becsén, Moholán, Péterrévén, Topolyán; a békési í-zést őrzik a kishegyesiek, a református kunok hozta nyílt ě ma is hallatszik Feketicsen; vagy a bánáti- szegedi ő-zés ma is hallható Majdán, Rábén, Magyarcsernyén, Jázován és Tordán.

A belső nyelvjárási szigetek (azonos nyelvi környezet) fejlődése a beolvadás felé tart; hangtanában, szókincsében, grammatikájában uralkodnak a környezeti sajátosságok és az eredeti specifikumok csökkenőben vannak.

A külső nyelvjárásszigetek (idegen népesség veszi körül) őrzik eredeti sajátosságait és neologizmusokat fejlesztettek ki. Magyar szigetek nem kerültek ki a magyar kultúrkörből.

A népi nyelvhasználat sem kövesedik meg, hanem állandóan fejlődik, reagál a változásokra. Leghamarabb a szókincsben. A hangalakban is történnek színtelepdedések: eltűnik az illabialis a, a diftongusok monoftongizálódnak. Alaktani szempontból is egyszerűsödés áll be: a szótövek, képzők, ragok rendszere egyszerűsödik, illetve egyes rendszertagok megterheltsége csökken.

Eme változások összezsírozódása után lehet ma már több-kevesebb joggal bácskai, bánáti, baranyai, drávaszögi, szerémségi, szlavóniai, muravidéki nyelvjáráscsoportról beszélni.

A nyári szeminárium másik sarkalatos kérdése a vallásosság volt. A csoportudat kialakításában ugyanis a vallási értékek, nevezetesen az egyes kegyhelyeknek is fontos szerep jutott. Barna Gábor tanulmánya a búcsújáró kegyhelyek tájszervező szerepét vizsgálja a Dél-Alföldön.

A ma négy ország területéhez tartozó, egykor egységes táj régi és mai búcsújáróhelyeit vizsgálva, nyugat felől keleti irányba haladva: Máriagyűd, Almás, Szottin, Ilok, Pétervárad-Tekia, Hajós, Baja-Vodica, Zombor Sné-kápolna, Doroszló, Csonoplya, Bács, Petőfiszállás, Szeged-Alsóváros, Gyula, Csanád, Máriaradna.

Történetileg az említett hatalmas térség legrégebbi kegyhelye Csanád, Szent Gellért testereklyéinek őrzőhelye, amelyeket a török hódoltság ideje alatt menekítettek Velencébe. Híre azonban sokáig fennmaradt. Időben a következő legrégebbi zarándokhely Újlak (Ilok), Kapisztrán Szent János első nyughelye. A 16. sz. első harmadáig a térség legnagyobb vonzerejű kegyhelye. A harmadik középkori kegyhely Báta, ahová a Szent Vér kultusza vonzotta szinte az egész Bácska vidékéről a hívőket. Ez a három hely a kor vallásosságának megfelelően szervezte az ereklyetisztelet révén a dél-magyar régiót. Mindháromnak a török hódoltság viszonyai vetettek véget.

Amíg a középkori kegyhelyek az ereklyetisztelet révén hatottak, a barokk századaiban jórészt a Mária-tiszteleten belül kegyképek, kegyszobrok kultuszával lehet találkozni (Almás, Szottin, Baja-Vodica, Hajós, Máriaradna, Pétervárad-Tekia). Közülük több az ún. szintetikus kegyhely, ahol egybefonódik a mesterséges kultusztárgy és valamilyen természeti jelenség (víz, növény, kő stb.) kultusza.

Az újkor századaiban (17.-20. sz.) ugyancsak két nagyobb búcsújáráshelyhez kötődött a Vajdaság lakossága. Ez pedig Nyugaton Máriagyűd volt Baranyában és Máriaradna Dél-Magyarország keleti peremén, a Zárándi-hegyek lábánál. Máriagyűd misztikus vonzaskörzetébe Trianon előtt a Dél-Dunántúl, egész Szlavónia, Bácska magyar, bunyevác, sokác, horvát, német lakossága tartozott. Mindegyiknek megvolt a maga búcsúnapja. Máriaradna Máriakultusza magához vonzotta a Dél-Alföld, egész Dél-Magyarország sok nemzetiségű lakosságát. Vonzaskörzete Erdély felé azonban alig terjedt ki. A két kegyhely vonzereje éppen a Bácskában ért össze. Velük párhuzamosan azonban működtek „kistáji és lokális” jellegű kegyhelyek.

A katolicizmus egyetemessége magához vonzotta a nyelvileg eltérő közösségeket, bár az eltérő etnikumok térben vagy időben elkülönülve látogatták a kegyhelyeket.

A politika mint külső kényszerítő erő bizony beleszólt a szakrális táj szervezésébe, különösen a 20. században, amikor átszabta mindazokat az egyházi közigazgatási kereteket, amelyekben generációk sora élte életét századokon át.

Összességében tehát megállapítható, hogy a középkori ereklyetiszteleten alapuló „nagytaji” vonzaskörzetű búcsújárási helyek kultusza és évszázadai után az iszlám uralma következett. Majd a Tridentinum és a barokk jegyében megújuló katolicizmus kialakította a főleg Mária-tiszteleten és a magyar szentek kultuszán nyugvó, lokális jelentőségű és vonzerejű búcsújárási helyek egész hálózatát. Ebben már a térségre jellemző speciális vonások is feltűnnek.

Barna Gábor előadása nemcsak lezárt kutatások eredményeit ismerteti, hanem bizonyos elvégzendő vizsgálatokra is felhívja a figyelmet. Olyan társadalmi és tudati folyamatok vizsgálatára, amelyek majd fontos részei lehetnek a jövőben a Délvidék búcsújárási-kutatásának.

Kovács Olga

Kisebbségi nyelvek és könyvtárak az Oroszországi Föderációban

D'áckov, M. V.: Zadači bibliotek v sohranení i ispol'zovanii mestnyh ázykov. Postanovka problemy. Bibliotekovedenie, 1997. 4. no. 3-40. p.

Uő: Znacenie publicnyh, universitetskih i specializirovannyh bibliotek v povyšenii roli minoritnyh ázykov. Načnye i tehničskie biblioteki, 1998. 2. no. 144-147. p.

A nyolcvanas és a kilencvenes évek fordulóján igencsak megnőtt az érdeklődés a kisebbségi nyelvek fennmaradása és fejlesztése iránt. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (1992) azokat a nyelveket minősíti kisebbséginek, amelyeket az egyes államok meghatározott területein élők anyanyelvként használnak anélkül, hogy hivatalos nyelvként ismernék el őket.

A világszerte megnyilvánuló érdeklődés egyfajta ellensúlya a globalizációnak, internacionalizációnak és informatizációnak, amely akarva-akaratlanul (főként angol nyelvet használva) fenyegeti a kisebbségi nyelvek és az etnikai kultúrák további létét és kibontakozását. Eközben sokan hirdetik, hogy olyan társadalmat kell létrehozni, amelynek minden tagja egyetlen, mindenki által érthető nyelven fog beszélni és írni.

Ezt az emberi gondolkodás fejlődésének törvényszerűségeit teljes mértékben ignoráló nézetet – szerencsére – az államok java része sem teszi magáévá, hanem inkább J. L. Weisgerberre hallgat, aki az alábbiakat állapította meg: „Amennyiben az emberiség csak egyetlen nyelvvvel rendelkezne, annak szubjektivitása egyszer s mindenkorra meghatározná a környező világ ember általi megismerésének útjait. Ezt a veszélyt azonban elhárítja a nyelvek sokfélesége, azaz az emberi nyelv használatának sokféle útja-módja ... A minden egyes nyelv elkerülhetetlen egyoldalúságával ellentétben a nyelvi sokféleség a megismerés objektivitásához vezet, köszönhetően a sokféle látásmódnak.”

Oroszországban a kisebbségi nyelvek kérdése a peresztrojka időszakában kezdett érdeklődést kelteni, minthogy kiderült: a szovjet propaganda e tekintetben is ködösített és hamisított.

A nyelvi kérdés parlamenti újragondolását az 1991. évi, az Oroszországi Föderáció népeinek nyelvéről szóló törvény dokumentálja. Mindenekelőtt kimondja, hogy az orosz állam területén használatos nyelvek összessége olyan köztulajdon, amely a kultúra legfontosabb eleme, a nemzeti és az egyéni öntudat alapvető megnyilvánulási formája. Kívánatosként és szükségszerűként szügezi le, hogy az egy területen élők között nemzetiségközi érintkezés jöjjön létre az Oroszországi Föderációban honos más népek nyelvén is, ami forradalmi változás a korábbi nézetekhez képest, amelyek a kisebbségek és az orosz nemzet közötti kommunikációt kizárólag orosz nyelven képelték el. Mosta aztán a kisebbségek lakta területeken élő oroszoknak is illenék megtanulni a nemzetiség nyelvét, ám ez a folyamat egyelőre nyögve nyelösen halad előre. A „nagy nyelvi szabadosságot” elítélők és ellenzők ideológiája az, hogy veszélyben az állam egysége, erősödni fognak a szeparatista tendenciák. A viszonyos fejlődés támogatói viszont éppen az ellenkezőjét állítják, mondván: a nyelvi pluralizmus erősíti az állam egységét.

A nyelvtörvény elvi deklarációkon és meghagyásokon kívül konkrét tennivalókat is tartalmaz. Közülük az a legfontosabb, amely lehetővé teszi, hogy a föderáción belüli köztársaságokban a helyi nyelvet, amennyiben ez még nem történt meg, állami nyelvvé minősítsék. E „rangemelésnek” azonban van néhány előfeltétele. Nevezetesen:

a szóban forgó nyelvet a középiskolákban kötelező tárggyá kell tenni, az adott nyelvet ismerő tanulókból kell osztályokat kialakítani és ott e nyelven kell oktatni, a nyelv használatának a termelésben és az élet más szféráiban jelentősnek (!) kell lennie.

1995-ig a Burját, Kalmük, Komi, Tatár, Tüva, Abház, Csuvas és Szaha (Jakut) Köztársaságokban megvalósult az a követelmény, hogy a kisebbségi nyelv az iskolák I-XI. osztályában vagy a szóban forgó osztályok többségében „jelen legyen”. Csakhogy: be kell vallani, hogy ez a jelenlét a legtöbb helyen formális. Ennek több oka van. A fő ok az, hogy az állami nyelvvé történő „kikiáltást” nem előzte meg és nem is követte előkészítő és feltétel biztosító tevékenység. Az iskolai okok közül meg kell említeni a bevezetés fakultatív voltát (éppen az orosz tanulók szoktak kimaradni az oktatásból, holott a nyelvi törvény rájuk is vonatkozik), a tárgy nem kötelezőként szerepel mind a gyakorlatban. mind a bizonyítványokban, hiányzanak a kisebbségi nyelv-szakos pedagógusok, a tankönyvek és segédletek.

Még a Szaha Köztársaságban is, ahol pedig meglehetősen tisztas hagyományai vannak a jakut nyelven történő oktatásnak, inkább csak a „nemzetiségi” iskolákban van viszonylag kedvező helyzet, az „orosz” intézményekben a kisebbségi állami nyelv oktatása megoldatlan.

A Komi-Permják Autonóm Köztársaságban, noha itt a lakosság 60%-a autochton, a meglévő 196 iskolából csak 91-ben van anyanyelvi oktatás, s mindössze 6 200-an vesznek részt benne a potenciális 25 ezer tanulóból.

Karélia nemzetiségi járásában 3 700-an élnek, mindössze 41%-uk vepsze nemzetiségű. Körükben magas a halandóság, alacsony a népszaporulat. A kedvezőtlen és „miniatűr” körülmények ellenére néhány petrozavodszki vepsze értelmiségi megpróbálkozott a szinte lehetetlennel, konkrétan: a nyelvtörvény megvalósításával. A járás három iskolában, fakultatív szinten ugyan, meghonosították a vepsze nyelv oktatását. Az 1-4. osztályban a vepsze és az orosz gyerek egyaránt tanulja a vepsze nyelvet, az 5-6. osztályban a felsőbb osztályokban már csak ketten vállalkoztak tanulására. Az ok: ezt a kisebbségi nyelvet funkcionálisan alig-alig lehet használni.

A karéliai kísérletet a köztársaság nemzeti könyvtára is támogatta-támogatja (pl. nyelvi anyagok sokszorosításával, segédletek készítésével). Egyébként az iskolák és a kulturális intézmények (nem utolsósorban a könyvtárak) között esetenként nagy hátrató a kétféle intézménytípus „külön tartása-igazgatása”. Főként kisebbségi vonatkozásban groteszk ez a távolságtartás, s egy sor eminens érdekű kérdés a korántsem mindenütt felkészült regionális szinten való eldönteni hagyása.

Az iskolák és a kulturális intézmények akadozó együttműködésén kívül hatalmas nehézség a kisebbségi nyelvű könyvkiadás majdnem teljes csödjé, ui. ilyen kiadványokat lehetetlen nyereségessé tenni. A hanti-manysi lakosságot kiszolgáló könyvtárakban ezért átlagosan 3-5, legfeljebb 10 anyanyelvű könyv található mindössze. A burjátokat ellátó könyvtárakban az anyanyelvű művek képviseltségének átlaga 5 mű.

De ott is, ahol könyvtáranként 200-300 nemzetiségi könyv található az állományban (pl. a Magadán körzetben), évszámra egyetlen egy ilyen mű kölcsönzése sem fordul elő.

Bele kell-e törődnünk a könyvtáraknak az igények hiányába – ez a kérdések kérdése. Szó esett már – példaként – sokszorosítási, segédletszerkesztési tevékenységről, amire azonban csak a nagyobb könyvtárak képesek. Az iskolák és a könyvtárak kooperációja ha akadozó formában is, ugyancsak adva van. Egyes könyvtárak „beszélő” könyvek előállításával kísérleteznek, ami jó ötlet akkor is, ha műszaki kivitelük jóval

alatta marad a profi kiadók produkálta termékekének. A felsorolt tevékenységeket regionális szinten mindenesetre módszeressé kell – kellene – tenni, s e célból pl. pedagógus könyvtárosokat alkalmazni, felhasználni a könyvtárak közötti vertikális együttműködés lehetőségeit, különféle szociológiai felmérések keretében „feldezni” a lehetséges közönséget, állami és nem állami szponzorokat találni a kisebbségművelési akciók, így a „nyílt egyetemek” támogatására. A kötelespéldányok szolgáltatásában ugyancsak kezdeményezni kellene a jelentősebb helyi könyvtárakat a nemzetiségi nyelvű kiadványokat illetően.

Az ellátás és az olvastatás javításának élvonalában a köztársasági és autonóm köztársasági könyvtáraknak kell állniuk. Mindenekelőtt egy olyan tervet kellene ki-munkálni, amelyben a szóban forgó régiók minden könyvtártípusa, illetve minden könyvtársa „megtalálná a maga helyét”, s nem maradnának ki belőle az iskolák és a kiadók sem.

Egyébként a fokozottabb helyzetmegismeréshez hamarosan „municíót” fog-nak szolgáltatni azok a Karéliában, Mordvinföldön, Udmurt Köztársaságban és Komi-Perják Autonóm Köztársaságban tartandó komplex vizsgálatok, amelyek a jelenlegi sporadikus ismereteket „összefüggőbb” ismeretekkel váltják fel.

Az említett vizsgálati anyagokat – következő lépésként – egy vagy több ta-nácskozáson kell majd a nemzetiségi nyelvű ellátásban érdekelt könyvtárosoknak meg-hányini-vetniük, ami egyértelműen ellátó-szolgáltató képességüket. Egy dolog bizonyos: az ország kisebbségi nyelveinek megmentése, fejlesztése, funkcionális használatuk bővítése halaszthatatlan tennivalókat ír elő, s köztük a könyvtárak szerepe korántsem lesz marginális.

A könyvtári-könyvtárügyi elszánás mindenesetre hangsúlyozottan nyilvánul meg. Erre bizonyos, hogy a kisebbségek könyvtári ellátásának és anyanyelven való olvasásának témája az oroszországi könyvtárosok Krím '97 elnevezésű tanácskozásán is szerepelt a napirenden lévő korszerűsítési feladatok sorában.

Futala Tibor

Csehország és Németország viszonya

Handl, Vladimír-Kural, Václav-Reiman, Michal: The Czech Republic and Germany. Perspectives, 1997. 8. no. 29-44. p.

Az 1990-es egyesítés ismét Németországot tette az első számú európai hatalommá. Németország felelős szerepe semmi máshoz nem hasonlítható, – a korábbi két Németország újraegyesítését Prága is messzemenően, sőt feltétel nélkül támogatta. Mindazonáltal 1945 még nem túl távoli időpont, megérthető tehát, hogy a Németországtól való félelem sokakban tovább él. Németország NATO-ban és az Európai Unióban való szereplése az ország európai érdeklődését fejezi ki, jóllehet nem katonai ereje a perdöntő. A hidegháborús viszonyok idején Németország hagyományos közép-európai érdeklődése gátakba ütközött, ma viszont újjáélednek a tradíciók. A német politikai elit kilenc tizede e térségben lényegi érdekeit véli megtalálni. A német export háromnegyede az EU-ba vagy társult országaiba irányul, s csupán 8% jut az USA-ba és 10% Ázsiába. A német modell, a szociális piacgazdaság jelentős befolyást gyakorolt az Unió kialakulására. A szerzők szerint Németország investál a legtöbbet a résztvevők közül az Unióba, de egyben ő a legtöbbet profitáló is.

Itt nem a hagyományos hegemonia kérdése merül fel, legfeljebb valami "puha" hegemoniáé, annál is inkább, mert Brüsszel központosító törekvései inkább francia mintát követnek, semmint németet. A németek nem adják el rövid távú előnyökért a hosszú távú érdekek megvalósítását, márpedig kétségtelen, hogy ők egységes Európát szeretnének felépíteni, egységes kül- és biztonsági, sőt, ha lehet, egységes védelmi politikával. Bonn ezért egyszerre küzd az unió mechanizmusainak elmélyítéséért és a szövetség kiszélesítéséért, az új tagok felvételéért. Van persze, aki bizonytalanságot érez, vajon így marad-e minden Kohl távozása után is? Mindenesetre a Kohl által reprezentált irányzat abban gondolkodik, hogy a NATO-nak is át kell alakulnia, de az EBESZ-nek is. A jövő Európájának biztonsága nem alapulhat a kirekesztésen (lásd: NATO), sokkal inkább a kooperativitáson. Eközben Németország szeretne mielőbb az ENSZ Biztonsági Tanácsában állandó tagságot nyerni. Másrészt Oroszországnak a hetek közé történő felvételével a nagy kelet-európai birodalom globális bevonására törekszik. Ebben és az ország más törekvéseiben is az a célkitűzés érhető tetten, hogy a lehetséges válságócokat leszerelje, kooperatív lépések révén csökkentse a kockázatot a hosszú távú fejlődés útján. Vannak olyan elemzők, akik szerint Németország eléggé bizonytalan politikai célkitűzésiben és konkrét lépéseiben, s épp e bizonytalankodás ébreszthet félelmet közelebbi és távolabbi partnereiben. Így van-e vagy másként, mindenesetre a világháborút követő időszakban most először autonóm német politika egyszerűen önsúlyánál fogva is aggodalmakat szülhet, főként szomszédaiban.

A német keleti politikának elsősorban azzal kell számot vetnie, hogy Oroszország túl sokat veszített a hidegháborús években kialakult jelentőségéből, voltaképp megszűnt szuperhatalom lenni. A német politika lépései mögött kettős gondolatmenet sejthető. Egyrészt félnek az orosz káosztól, bizalmatlanok a demokratikus fejlődés lehetőségének tekintetében. Ebből ered az a törekvés, hogy a NATO védőpajzsát minél keletebbre kell kitolni, lehetőséget adva a közép-európai országoknak a felvételre. A másik megfontolás ezt mintha keresztezné, s arra irányul, hogy mindenképp elkerüljék a hagyományos szembenállást Oroszországgal, egyszer s mindenkorra megszüntessék a

lehetséges konfrontáció alapját. Ennek jelenléte különösen érződik a balti államok vagy Ukrajna nyugati integrációs törekvéseinek kezelésében, ahogy a németek, együtt az amerikaiakkal igyekeznek számolni Moszkva érzékeny pontjaival. Jugoszlávia dolgában viszont a korábbi szerepek újjáéledését lehetett tapasztalni, amikor is Németország Szlovénia és Horvátország pártját fogta függetlenségi aspirációik láttán, mire Oroszország Szerbia mellett lépett fel. A délszláv válság további szakaszában konstruktívabb lépések következtek. Mindeközben sikerült a német politikától távol tartani az oroszellenességet. Bizonyára szerepet kapott ebben Kohl ismert jó viszonya mind Gorbacsovhoz, mind pedig Jelcinhez. Eközben a német gazdaság is mind mélyebben jelen van Oroszországban, s nem csupán Moszkvában vagy Szentpétervárott, ahogy az más nyugati államokra jellemző.

Cseh szemszögből a konfliktusoktól mentes német-orosz kapcsolatrendszer felettebb pozitív körülményként értékelhető.

A német-cseh kapcsolatok e században ígérnek először stabilitást, méghozzá jó értelemben. 1989 végén és 1990 elején különösen közel került egymáshoz a két nép, a két állam. A csehek azóta is érdekelték az európai integrációban, ami erősíti a német szerepvállalást. A kilencvenes évek legdinamikusabb német-cseh vonatkozásai alapvetően pozitív kicsengésűek. 1992. február 22-én politikai egyezményt írtak alá a két állam képviselői: ennek hatása változatlanul érzékelhető. A későbbiekben számos gyakorlati jelentőségű megállapodás született (a cseh munkacsoport németországi engedélyezéséről, a szervezett bűnözés elleni közös harcról stb.). A gazdasági kapcsolatokban a nyílt szándékú együttműködés uralkodik. A Volkswagentől és a Siemestől kezdve a közép- és kisvállalatokig: a német gazdaság láthatóan jól érzi magát cseh földön. A cseh exportnak közel egy harmada megy a nagy szomszédhoz, míg onnan érkezik a cseh importnak épp negyede. Eleinte a német tőke jelentette a külföldi működő tőke döntő többségét (80%-os arányával), a későbbiekben az arányok normalizálódtak, s mostanában a német részarány 30% körül mozog.

A gazdasági teljesítmény önmagáért beszél. Mindazonáltal az NSZK-ban vannak, akik korántsem festenek pozitív képet a Cseh Köztársaságról.

Ez különösen áll a szudétanémetek szövetségére. A német társadalom esetleg hajlamos lehet ezeket a szimplifikáló torzképeket magáévá tenni, különösen, ha nem kap "ellenanyagot". Sajnálatos, hogy a cseh közélet, a cseh művészeti alkotók kevésbé vannak jelen a német "piacon", mint például a lengyelek, akik jól építik saját imázsukat.

Ennél egyelőre fontosabb a politikai színtér. Egyes prágai politikusok gyakorta aligha szerencsésen azt érzékeltetik, mintha Prága nem lenne elsőrendűen érdekelt az európai integrációban. Egy ilyen bizonytalan kép Bonnban különösen rossz képzeteket ébreszthet. A cseh politikai elit kevés érzéket mutat az összeurópai biztonság bizonytalmai iránt is, ami különösen jelen van a prágai Oroszország-képben. A cseh közvélemény a német kapcsolatrendszerben szinte betegesen túlértékeli a szudétanémetek hangosságát, néha hajlamos újra általános német veszélyt szimatolni. Igazából a cseh-német kapcsolatokat egyetlen megoldatlan kérdés terheli. Németország nem hajlandó a nácizmus áldozatait kártalanítani (ahogy – tegyük hozzá – Csehország sem az elűdözött szudétanémeteket). Más kérdés, hogy a szudétanémetek szeretnék ősik földjükre visszatérni, szeretnék ott nemzetként, nemzeti kisebbségként önrendelkezési jogokat gyakorolni. E körülmények tudomásul vételével érthető, miért kellett kompromisszumnak lennie az 1992-es politikai egyezménynek. A két fél egyaránt törekszik a megbéké-

lésre, kölcsönösen – első számú vezetőik szintjén – bocsánatot kértek a háborúban és azt követően történektekért. Szerencsés módon mindkét ország parlamentje döntő többségi szavazással hagyta jóvá az egyezményt, amely alapot teremthet a további konstruktív párbeszédhez illetve tettekhez.

Sonnevend Péter

Vladimír Mečiar hitvallása. Interjú

Ce que je crois. Entretien avec Vladimír Mečiar. – Politique Internationale, 1997-1998. 78. no. 5-17. p.

A legújabb parlamenti választásokat megelőzően Jacques Baudouin stratégiai specialista és Thomas Schreiber Kelet-Közép Európa szakértő készített reprezentatív interjút Mečiar miniszterelnökkel. Lényegretörő, nyílt kérdésekkel azonban – úgy tűnik – nekik sem sikerült jobban felfedni a Mečiar-rejtélyt, mely már nyolcadik éve okoz fejtörést sokaknak.

Szlovákia jelenlegi miniszterelnöke egészen 1968-ig maga is részt vett a kommunista mozgalomban. Ma úgy látja, hogy sosem volt erős a kommunistaellenesség a szlovákok körében, s ezért az 1989-es változásokat követően a legkülönbözőbb pártok integrálták a volt KP-tagokat. Állítása szerint az országban ma teljes a sajtószabadság.

Ellenzékét három csoportba sorolja, úm. a kommunista revansra várókéra, a csehszlovák nosztalgiát táplálókéra, a másképpen gondolkodókéra. Valamennyit zavaró tényezőként értékeli. Kovač köztársasági elnököt nemkívánatos személynek tartja, akinek hamarosan távoznia kell a hatalomból. (Ez időközben megtörtént.)

A Tiso-fasizmus emlegetésének mindössze az 1939-1945 közötti időszak történelmi újraértékelése ad aktualitást – állítja Mečiar.

Arra a kérdésre, mire a legbüszkébb közelmúltbeli tevékenységét illetően, tetszetős felsorolásba kezdett: az 1989 óta tartó demokratizálódási folyamatnak ő a pozitív főszereplője, az Emberi és Polgári Jogok Chartájának érvényesítésében úttörő szerepet játszott, létrehozta a szlovák alkotmányt, megteremtette a piacgazdaságot, új intézményrendszert épített ki stb.

A francia beszélgetőpartnerek ezután behatóan érdeklődtek az EU-, illetve a NATO-csatlakozás fiaskójáról. Mečiar értelmezésében a felveendő tagországok kiválasztása ad hoc történik. Ostobaságnak minősítette Brüsszel valamennyi kifogását, nevezetesen a szlovák demokrácia hiányosságait, a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvény hiányát, a kormány és az ellenzék közötti párbeszéd hiányát stb. Szerinte a Csehországban és Magyarországon terjesztett hamis információk alapján nem került be egyelőre Szlovákia a kiváltságos meghívottak közé. A közvéleménykutatások szerint a lakosok egyértelműen igenlik az EK-hoz csatlakozást, a NATO-tagságot is, de azzal a kikötéssel, hogy ne létesítsenek közös katonai bázist és ne tároljanak idegen nukleáris fegyvereket Szlovákia területén. A parlamenti koalícióban jelentkező szórványos ellenvéleményeket Mečiar elhanyagolhatónak véli; hangoztatóik külföldi hirszerző szervezetekkel állnak kapcsolatban (sic!). Kénytelen volt elismerni azonban, hogy az 1997-es népszavazáson maga sem foglalt egyértelműen állást a NATO-csatlakozás mellett. Mentségére a túl bonyolult szavazólapot említette. Végül is nagyon óvatosan nyilatko-

zott a csatlakozás várható idejéről. A sorrendben első a NATO-tagság kb. 1999-ben, az uniós tagság pedig ezt követően 2005 körül lesz esedékes Szlovákia számára. Francia-, Olasz- és Spanyolország jelenlegi kormányainak támogatásában erősen bízik.

A közvetlen szomszédok közül továbbra is a volt Szovjetunió az első számú kereskedelmi partnere az országnak. Noha az export 10%-ra esett vissza, az import mértéke nem változott; az éves deficit 1,8-2 milliárd dollár körül mozog. A kereskedelmi mérleg javítására törekszenek mindenekelőtt Oroszországgal, de Ausztriával is.

A Csehországtól való "bársonyos válást" mélyen rejtlő okokkal indokolta Mečiar, s igen jó véleménye van Václav Klausról és pártjáról.

A pápa 1995-ös látogatását, s azt követően a többi magasrangú vatikáni személyiségét a formálódó szentszéki kapcsolatok pozitív jeleiként értékeli a szlovák állami vezetés.

A szlovák-magyar kapcsolatokról szólván Mečiar a kollektív tudattalanban rejtőző bizonyos antagonizmusokról beszélt. A jelenlegi kapcsolatokat jónak ítéli, bár ismét elmondta jól ismert fordulatát, miszerint a magyarországi szlovákok számára ugyanolyan jogokat kell biztosítani, mint a szlovákiai magyaroknak. Ez utóbbiak területi autonómiája azonban felborítaná a közép-európai békét. További megosztó tényezőként a gabčiková vízlépcsőt említette a szlovák politikus. Nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy ő egy, a De Gaulle-Adenauer megbékéléséhez hasonló megállapodásra kész a két állam vezetése között. Az interjúkészítők megkérdezték, a hágai Nemzetközi Bíróság ítélete mennyiben elfogadható a szlovák fél számára? Állítólag a megoldás pontosan megfelel Pozsony korábbi javaslatainak. A felelősség a magyar félé, mely politikai okokból évekig halogatta az érdemi tárgyalásokat – hangzott a vád.

A tavaly augusztusban felvetődött lakosságcsere-javaslatot nem tagadta Mečiar. Megismételte mélyen gyökerező ellenvéleményét a magyar területi autonómiáról. Szerinte ugyanis a kisebbségek jogait az alkotmány éppen eléggé szavatolja. A meglehetősen rosszul csengő 'lakosságcsere' most úgy magyarázta, hogy az általánosságban értendő, melyhez bármely nemzeti kisebbséghez tartozó egyénnek bárhol joga lenne.

Akár kampányfogás volt, akár nem a szlovákiai magyar vezetők részéről az autonómia emlegetése a választások előtt, megvalósítását illetően mindenképp irreális. „De úgyis csak jelentéktelen kisebbségről van szó” – mentegetőzött.

A szlovák-francia kapcsolatokról szólván Mečiar elmondta, hogy személyesen adta át Chirac elnöknek az uniós csatlakozási kérelmet a kölcsönösen növekvő megbecsülés reményében.

Kakasy Judit

Közép-Európa mint a nem nemzeti államok sajátos együttese

Gärtner, Heinz: States without nations: state, nation and security in Central Europe. International Politics, 34. vol. 1997, 7-32. p

Egyre többen vélekednek úgy, hogy az állam szervezete nem hal el a jövőben sem. Ezt az alapvetést követően a szerző a vesztfáliai békétől kezdődően tekinti át az állam fejlődési trendjeit, azt egyfelől, hogy a kezdetben nem demokratikus állam miként hordozta magában a későbbi pluralista demokrácia alapjait, másfelől pedig azt, hogy a nemzetállammá történő fejlődés miként feszegeti a meglévő állami kereteket. Hangsúlyozza, hogy az etnonacionalizmus bizonyul a jelenlegi európai, ezen belül közép-európai államok belső anarchiáját gerjesztő oknak, ui. a nemzetiség az etnikum nem egyesítő erő, hajlamos az állami keretek szétfeszítésére.

Az ellentmondás tehát az, hogy miközben nincs fejlett demokrácia az államon kívül, és csak az államiság felel meg az integrációs folyamatoknak, addig az államokon belül uralkodó etnikai problémák instabillá teszik az államközi kapcsolatokat. Ezért lehetünk tanúi annak, hogy az EBEÉ és az Európa Tanács, amikor a kisebbségek jogi védelmével foglalkozik, egyszersmind a meglévő államokat is védi a széteséstől.

A szerző az egy nemzetű államok kialakítását, illetve a hozzájuk vezető látszó utakat (az etnikai tisztogatást, a politikai újrafelosztás nélküli elkülönülést) járhatatlannak tartja. Abból a tényből következtetve, hogy az állami, mint adminisztratív egység nem áll szükségszerű kapcsolatban a nemzettel és az etnikummal, azt állapítja meg, hogy Közép-Európában a nem nemzeti, azaz a fokozatosan „denacionalizált” és „deetnizált” államok létrehozása kecsegtet a jelenlegi szembenállások felszámolásával. A kisebbségeket teljes védelmében csak a denacionalizált állam tudja – tudná – részéssíteni. Az etnikum és a nemzetiség, akárcsak a vallás, magánügy, s mindennek állampolgári jogként való elismerése demokratikus kötelezettség. A nemzetállamból így megmaradna az állam és kiiktatódnék a nemzeti.

Ezután nem állna útjában semmi az érintett állapot zavartalan együttműködése előtt. Egyébként Hendley Bull „új-középkori”-modelljének kifejtése közben akként vélekedik, hogy az európai államok régóta, mondhatni: mindig is tágabb interakciók (pl. katolicizmus és protestanizmus) keretei között léteztek nemzetközi, illetve nemzetek fölötti testületekbe szerveződve. Ehhez a „szokáshoz” kellene most visszakanyarodni.

Kakasy Judit

Időről időre fellobbannak a lappangó lengyel-litván ellentétek

*Trudna sesja Zgromadzenia Poselskiego. – Więź, 41. rok. 1998. 6. no. 143-144.p.
Tragedia w Drawcach. – Ułott, 145.p.*

Annak ellenére, hogy Lengyelország és Litvánia között jószomszédsági megállapodás van érvényben, időről időre mégis felizzanak a régi gyűlölködés táplálta indulatok. Ehhez – helyileg – nem kell pl. más, mint egy lengyel nemzetiségű örült litvánok sérelmére is elkövetett tömegmészárlása, vagy egy államközi tanácskozás alkalmá.

Ez utóbbiról szólva: a litván fél javaslatára 1997-ben jött létre a két ország együttműködésének előmozdítására a Képviselői Gyűlés intézménye. E fórum 1998. évi január 26-27-i varsói ülészakán a litván házelnök, Vytautas Landsbergis két javaslattal állt elő. Az első: a lengyelek csatlakozzanak Litvánia, Lettország és Észtország un. Baltikumi Gyűléséhez. A második: hozzák létre Lengyelország, Litvánia és Svédország "biztonsági háromszögét".

A litvánok javaslatukkal egyfelől távlatossá kívánták tenni a két ország együttműködését, másfelől remélték a lengyel fél támogatását euroatlanti integrálódásukhoz.

Csak hogy a lengyel fél másként gondolta: ragaszkodott a Vilnius környéki lengyel kisebbség jogainak megtárgyalásához. (Ez a kisebbség egyébként már az ülészakot megelőzően tiltakozott a nemzetiségi nyelvek használatának litvániai korlátozása ellen.) A tanácskozás, ezek után civakodássá fajult.

Litván megfigyelők szerint a lengyel fél érdemén felül politizálta át a kisebbségi kérdést, ahelyett, hogy a nagypolitika kérdéseivel foglalkozott volna.

A litván politikusok és újságírók nem értik, hogy a lengyel fél miért nem ért egyet a paritásos elv alkalmazásával a litvániai lengyel, illetve a lengyelországi litván kisebbségre vonatkozóan, mégpedig anélkül, hogy számításba venné a két kisebbség közötti számszerűség aránytalanságait. (E tekintetben 300 ezer lengyelrel szemben áll 20 ezer litván.)

A litvánok szerint Lengyelország az ülészakon önzőnek bizonyult, sőt: gögősnék is, minthogy neki nincs szüksége litván segítségre a NATO-ba és az EU-ba történő integrálódásához, és Litvániában meglévő gazdasági érdekei is jóval kisebbek, mint a litvánokéi Lengyelországban.

Futala Tibor

A horvátországi EBESZ-misszió tapasztalatai

Eichert, Joachim: Die OSZE-Mission in Kroatien – Erfahrungen, Probleme, Perspektiven. Südosteuropa Mitteilungen, 38.Jg. 1998. 1. no., 10-21. p.

1996 februárjában határozta el az EBESZ állandó tanácsa a horvátországi misszió létesítését, a horvát kormány meghívását alapul véve. Az első mandátum az év végéig szól, majd a többszöri hosszabbítás nyomán 1998 végéig tartózkodhatnak a misszió tagjai Horvátországban.

Horvátország főbb problémái a misszió szempontjából: jelentős számú menekült mindkét oldalról, pénzügyi problémák, kisebbségpolitikai viták.

A délszláv háború során volt olyan pillanat, mikor a jugoszláv hadsereg, más szóval a szerbek Horvátország területének egyharmadát tartották uralmuk alatt. Az okkupáció jórészt a szerbek által sűrűbben lakott vidékekre terjedt ki. A horvátok később el- és visszafoglalták Krajinát és Nyugat-Szlávióniát, ahová azután bezúdultak a Boszniából menekülő horvátok. Eközben félhetnek, hogy az odavalósi szerbek visszajöhhetnek, s ezáltal ők (ismét) földönfutókká válnak.

A tragédiákkal terhes eseménysor mögött a kevert népesség jelensége húzódik. Ha Horvátország nem is volt olyan mértékben soknemzetiségű állam, mint Szerbia, azért a nemzeti kisebbségek aránya az egynegyed-egyharmados szintet elérte. A szerbek részaránya 12% fölötti volt, gyakorlatilag minden nyolcadik lakos tartozott közéjük. Számosan vannak még az olaszok, a csehek és a magyarok, azután kisebb arányban albánok, németek, görögök, szlovének stb. A szerbek településtörténete az osztrák birodalom határőr vidékeihez kapcsolódott, ugyanis évszázadokig a szerbek emelték a katonai építményeket az adriai Zadartól a mai Románia határáig.

A háború majd minden vidéken megmozgatta a kisebbségeket, mármint hatalmi szempontból az aktuális pillanatban kisebbségnek minősülőket. E lakhelyükről menekülő embertömegeket azután a legkülönbféle hírek és álhírek is gyötrik, nem csupán a valós nehézségek.

Az EBESZ-akció a fegyverembargóval együtt a nemzetközi közösség békítő-csillapító vállalkozásaihoz kapcsolódik.

Eleinte kis létszámú tényfeltáró bizottságok igyekeztek rögzíteni a történeteket, illetőleg az EBESZ kisebbségügyi főmegbízottja látogatott el a kritikus helyszínekre (például 1996 júniusában Vukovárt is felkereste).

Az első állandó vagy tartós misszió mandátuma az EBESZ állandó bizottságának 112. számú határozatán és a missziófőnök, valamint a horvát külügyminiszter közös memorandumán alapul. Tartalmilag az állapítható meg róla, hogy a feladatkör meglehetősen lazán lett rögzítve (az emberi és kisebbségi jogok védelme, a megbékélés elősegítése, a jogállamiság erősítése stb.), aminek következtében a teljesítés eredményessége is kevésbé kézzelfogható vagy ellenőrizhető.

Szervezetileg a fő irodát Zágrábban állították fel hat munkatárssal, s ehhez járult két fiilálé – a knjini és a vukovári – három-három fővel. E kis létszámú csapatok aligha tudták követni régióik eseményeit. Még kevésbé befolyásolni például a jogállamiság erősítését, ha a polgármesterek nem választás, hanem a kormány döntése folytán kerültek pozícióikba. Azután gyakran két tűz köztinek érezhették magukat, különösen a knjini részleg, ahol a horvátok "csetnik-egyesületek" pocskondiázták őket.

Az ideiglenes állapotok törvényi szinten is megjelentek: így Knin és vidéke is egy ideiglenes állapotokra szabott törvény alapján élt, s ez olyan eljárásokat rögzített, mint például azt, hogy egy betelepített menekült akarata ellenére máshová nem telepíthető át. Pedig belátható, hogy ezáltal az elmenekült-elűzött szerb visszatérése hiúsulhat meg, ha a Boszniából érkezett horvát nem akarja visszaadni a szerb házát.

1997 folyamán több választást rendeztek Horvátországban. Előbb, áprilisban a helyhatóságokat, majd júniusban a köztársaság elnökét választották meg. Önmagában azonban a választások megrendezése nem garantálja a jogállamiság elvének érvényesülését, különösen annak ismertetében nem, hogy Horvátországban a kormányzat masszívan kézben tartja a médiákat. Utóbbi kérdésben viszont az EBESZ sajnálatosan nem érezte magát véleménynyilvánításra hivatottnak.

A horvátországi misszió tapasztalatait érdemes összegezni. Problematikus volt mindenekelőtt a már említett laza feladatmegjelölés. Hátráltatta a sikeres munkát a misszió szerény létszáma is. Jócskán előfordult szerveztlenség is, különösen a sok költöztetés okán, de a változó misszióvezetőknek szintén időre volt szükségük, hogy átlássák tennivalóikat és lehetőségeiket. Ilyen szempontból a vezetői megbízás rövidsége, a mindössze hat hónapos időszak különösen előnytelen hatást gyakorolt az eredményre.

A misszió számos esetben kényes, emberi sorsokat érintő kérdéseket vizsgált, s a diplomáciai érzékenység okán általában kerülte a nyilvánosságot. Ez viszont negatívan hatott a misszió imázsára, más szóval nem alakulhatott ki igazi marketingje e fontos tevékenységnek sem a horvátországi közvélemény, sem a nemzetközi közösség szintjén. A többféle nemzetközi szervezet közti összehangoltabb tevékenység is kívánatos lett volna.

A legújabb mandátum, mely időben 1998 végéig érvényes, több korrekciót már érvényesít. Például jelentősen növelték a lehetséges létszámot (250 fő a maximum). 1997 szeptembere óta a missziót az a svájci T. Guldiman vezeti, aki ezt megelőzően Csecsenföldön szerzett tapasztalatokat. A zágrábi központban új osztályokat alakítottak ki, például az egyik a közönségkapcsolatokat fogja erősíteni.

A zágrábi központon kívül most négy területi iroda működik Knin, Šisak, Vukovar és Daruvar központtal, s hozzájuk még egyenként 2-6 megfigyelői pont tartozik. A misszió mandátumának tartalmi része is valamelyest konkretizálódott, például belekerült az összes menekült hazatelepülésének elősegítése. Különösen bonyolult terepnek ígérkezik a kelet-szláviai térség integrálása a szerb megszállás és az ENSZ-erők ideiglenes irányítása után. Innen egyébként kevésbé menekültek el a szerbek, sőt több településen ők vannak relatív többségben, tehát az önkormányzat is kezükbe került vagy kerülhet. Az újraegyesítés még a békés németországi viszonyok közt is felettebb konfliktusosnak bizonyult, így el lehet képzelni, milyen lassú lesz a normalizálódás, a megbékélés folyamata Horvátországban. E folyamatban egyébként a gazdaság teljesítő-képessége is el nem hanyagolható befolyást fog gyakorolni.

Sonnevend Péter

A flamand szélsőjobb Brüsszelre áhítozik

*Giovaert, Serge: Bruxelles convoitée par l'extrême droite flamande. —
Le Monde Diplomatique, 45. vol. 1998. 526. no.*

1998 sorsdöntő év lesz a belga állam jövője szempontjából. Flamand vélemény szerint ugyanis nem kielégítően föderatív az 1994. február 7 óta érvényes alkotmány szövege. A flamand régió kormánya különösen a beteg- illetve rokkantbiztosítás, a családi pótlék és a munkanélküli segély elkülönített kezelését követeli. Szélsőjobbról a Vlaams Blok egyenesen Belgium megszüntetését szorgalmazza; továbbá Flandria unióját Hollandiával és Brüsszellel, melyet mindenképp meg akar hódítani.

1993 óta Belgium föderatív nemzetállam, melyet három közösség: a flamand, a francia és a német alkot. Valamennyiüknek saját törvényhozó nemzetgyűlése és parlamentje van; kivételes helyzetű a flamandoké, mert a Flamand Régió parlamentje azonos a flamand közösségével. A szavazatok megszerzése szempontjából nem közömbös ez utóbbi tény.

A frankofón politikusok szerint Brüsszel mindenekelőtt francia város. A város 30%-át kitevő nem belga nemzetiségű lakosok senkire nem szavazhatnak. (A következő helyhatósági választásokon is csak az EK állampolgárai vehetnek részt.) 1989-ben a brüsszeli parlambébe 84,7% frankofón jelölt és 15,3% flamand került be listáról (ez utóbbiak 13,4%-a a Vlaams Blokéról). A brüsszeli parlamentben nyelvi paritás alapján lehet szavazni; ki vonná tehát kétségbe, hogy a város flamand nyelvű kisebbségét (15%) nem veszik maximálisan figyelembe. A nyelvi azonosság azonban nem jelent feltétlenül nézetbeli egyetértést is; a Vlaams Blok fokozatosan erősödött meg az elmúlt 20 évben, s 1997 novemberében a Volksunie a parlamentben lemondásra kényszerült.

A Vlaams Blok 1978-ban alakult meg, s azóta hangoztatja, hogy Belgium léte történelmi tévedés; Flandriának Hollandiával kell unióra lépnie, s Brüsszel akkor az lehetne, ami eredetileg volt a történelem során: flamand város. A politikai közéletben e szélsőjobbosnak minősített állásponttal a flamandok egy részét meg lehetett győzni. További szavazatokat – vélték a blokkban, a nyelvileg bajosan szeparálható nagyvárosban, Brüsszelben lehet még szerezni... Ezért 1996 februárjában francia-flamand két-nyelvű kampányt kezdtek. Eszerint az önálló Flandria keretei között látják csak biztosítottnak a nagyváros közbiztonságát, adóterheinek mérséklését stb. Az érveléshez hozzátartozik, hogy 2002-től, az EK monetáris politikájának következtében Belgium gyakorlatilag ügyis megszűnik létezni, tehát egy virágzó Flandriában a brüsszeliiek mindenképpen otthonra találnának. A nacionalista párt szerződésben szavatolná a frankofón kultúra, nyelvhasználat és oktatás jogait. 1996 novemberében az újabb kampányban a fő szerepet a szavazásra nem jogosult "újbelgák" kapták: 2010-re várható létszámuk több mint százezerrel haladja meg a "benszüllöttekét". A brüsszelieknek ebből is arra "illik" következtetniük, hogy csakis a Vlaams Blok védheti meg a várost az iszlamizálódástól, tudniillik ha rá szavaznak.

Tény, hogy – a lakosok átlagkeresetét figyelembe véve – Brüsszel ma szegényebb, mint Vallónia egyébként; a munkanélküliek, létminimumon élők száma arányosan itt, a fővárosban a legmagasabb. Ugyanakkor továbbra is a szélsőségek városa, ahol a nagyon gazdagok az egész régiót tekintve túlréprezentáltak. A Vlaams Blok mindezért a multikulturális társadalmat, illetve a kollektívizmus eszméjét teszi felelőssé.

A belga társadalom valóban nem azonos a harminc évvel ezelőttivel, amikor az első intézményi kompromisszumok kezdődtek. Az állampolgárt gyakran tényleg

mély árok választja el a politikától. Az azonban meghökkentő, hogy mindebből a szélsőjobb képes a legjobb tökélet kovácsolni: az egyén bizonytalanná lett identitásának visszaadását ígéri az EK egyik legjelentősebb fővárosában.

Kakasy Judit

Száz éve alapították a két kelet-európai zsidó politikai szervezetet: a Bundot és a Cionista Mozgalmat

Gitelman, Zvi: *A Centenary of Jewish Politics in Eastern Europe: The Legacy of the Bund and the Zionist Movements.* = *East European Politics and Societies*, 11. vol. 1997. 3. no. 543-559. p.

1997 fontos évfordulót jelentett a modernkori zsidó politikai mozgalmak történetében. A két százéves egyike, a cionisták szervezete lényegében megvalósította legfőbb célkitűzését, a zsidó állam alapítását, míg a másikat, a Zsidó Munkás Szövetséget – mondhatni – elfeledték. Ráadásul az utóbbi alapvető eszméi, a szocializmus és a diaszpórában szekularizáltan megmaradó zsidóság, egyaránt megbuktak. Ennek ellenére a Bundról bizonyossággal állítható, hogy alapvető változásokot eredményezett mind a kelet-európai, mind a nyugati, sőt az amerikai zsidóság társadalmi szerkezetében és eszmevilágában.

A huszadik században három eszmerendszer versengett egymással: a nacionalizmus, a szocializmus és a demokrácia. Bár a cionista mozgalom és a Bund egyaránt a múlt században gyökerezik, virágzása viszont erre a századra esett, s így mindkettő igencsak merített a három eszmerendszerből. A cionizmus mai világában van valami érdemben még megoldatlan vagy eldöntetlen kérdés a demokrácia vonatkozásában: Izrael etnikai alapon kíván-e a zsidóság állama lenni avagy "civil" politikai berendezkedéssel minden állampolgárának azonos jogokat és kötelezéseket biztosít. tudomásul véve, hogy össznépeségének 20%-a nem zsidó. Az is felmerül, hogy a demokratikus államberendezkedés nélkülözhetetlen eleme az írott alkotmány. Százéves a cionizmus és ötven éves a zsidó állam: mégis jó néhány kihívással még a jövőben kell szembesülnie, például a mindenki által elismert államhatárok kérdésével.

Amilyen nagy "nyertes" a száz év mérlegén a cionizmus, olyannyira vesztes a Bund. A cionizmus minden modernkori vitapartnerre túlélőnek bizonyult: a reform-judaizmus és az ortodox vallási irányzat is (az előbbi a zsidóságot nem nemzetnek, hanem vallási csoportnak fogja fel, míg a második azért utasítja el a cionizmust, mert az Isten művét kívánja megvalósítani, azaz visszavezetni a zsidóságot ősei földjére). Az ortodoxia fokozatosan semleges álláspontra tért át a cionizmus irányában. Ennek asszimilációs irányzata a Holocaust után ugyan veszített vonzerejéből, ugyanakkor a tények elég erőteljes etnikumközi házasságkötési szintet jeleznek, s a nyelvi asszimiláció is jelentékeny mértékű. A territorializmus, mely a diaszpórában a kompakt zsidólakta területek képzésére törekedett, teljesen összeomlott. Azonban ezen irányzat soha nem örvendhetett olyan számos támogatónak, mint a Bund.

Végül is a cionizmus korábbi kritikai ellenfelei közül egyedül a Bund múlt ki visszavonhatatlanul. Pedig még az 1936-os lengyelországi választásokon egymaga több szavazatot kapott, mint a többi zsidó párt együttvéve. A varsói helyhatósági választásokon 1938-39. fordulóján a zsidók által szerzett 20 képviselői helyből a Bund 17-et

mondhatott magáénak, Łodzban pedig 17-ből 11-et. Becslések szerint a hét legnagyobb lengyel város 840 ezres zsidó lakosságának körülbelül 40%-a szavazatát a Bundra adta. Az egész országban a Bund szavazati aránya a zsidóságon belül 38 %, a cionisták listája ugyanekkor 36%-ot kapott, míg az anticionista ortodox Agudas Yisroel 23%-ot.

A fentiek fényében különösen meglepő, hogy a Bund nem csupán mint politikai mozgalom szakadt meg, hanem akadémiai kutatási témaként is szinte lekerült a napirendről. Önmagában az nem kielégítő válasz, hogy a bundistákat lemészárolta a náciizmus, hisz a többi irányzat veszteségei is óriásiak. Feltételezhető, hogy a társadalmi-politikai gyökerek veszték ki: a szocializmus eszméjét a Szovjetunió diszkreditálta, míg a Bundot egykor támogató proletár osztály is átadta idővel helyét a szakembereknek, a businessman-eknek, márpedig őket hidegen hagyja a szocializmus víziója. A másik fontos körülmény, hogy a Bund által generált kulturális örökség sem olvasható a mai zsidók számára, hiszen nyelve, a jiddis mára jószerével elveszítette közönségét. A zsidóság számára a héber a szent nyelv, más nyelv pedig csak pragmatikusan jöhet számításba. A jiddis nyelvnek és az e nyelven alkotott örökségnek a zsidósággal való azonosítási kísérlete tehát fatális tévedésnek bizonyult. Izrael számára a héber alkalmas volt a nemzet, illetve az állam megalkotásának eszközeként. Nem kellett még egy "speciális" nyelv a zsidóságnak. A világ számos országában a helyi zsidóság előszere-ttel sajátította el a helyi nyelvet, ha annak nem mesterséges, hanem valós tekintélye volt, tehát elősegítette a társadalmi felemelkedést. Így Kanada Québec tartományában is inkább az angolt sajátították el, míg másutt a magyart vagy a grúzt, a helyi körülmények függvényében.

A zsidók körében a nyelvismeret gyarapítását mindig is fontosnak tartották. Politikai kérdéssé vált viszont a jiddis kontra héber, mikor az előbbit a Bund, az utóbbit a cionista mozgalom tüzte zászlójára. A bundisták vélekedése szerint a jiddis alkalmas eszközzé válhat egy spirituális összetartozásra építő nemzet létrejöttében. A Szovjetunió volt az egyetlen állam viszont, amely támogatta a jiddis terjedését. 1930 körül mintegy 1100 jiddis tannyelvű iskolájuk volt a szovjet zsidóknak, s emellett számos újság jelent meg e nyelven, sőt neves színház is működhetett. Mikor azonban a harmincas évtized végén a szovjet állam megvonta támogatását, az iskolarendszer minimálisra csökkent. Így nem csoda, hogy míg 1926-ban a szovjet zsidók háromnegyede vallotta anyanyelvének a jiddist, 1989-ben már csupán 11%-uk nyilatkozott így. A diaszpóra zsidósága pedig angolul, franciául, spanyolul stb. beszél.

Ha nyelvi értelemben el is bukott a Bund választotta jiddis, a mozgalom társadalmi mozgató ereje maradandót alkotott, különösen a zsidó közélet demokratizálása terén. Százötven-kétszáz éve a zsidóság életében az oligarchikus elv szerint elit dominált, amikor is jelentős szerepet játszott a pénzügyi hozzájárulás képessége, magyarán a vagyoni helyzet s természetesen a zsidó hagyományok és vallási-kulturális értékek ismerete. A száz év előtti új politikai mozgalmak, élükön a Bunddal e téren jelentős átalakítást értek el, s körükben már inkább számított a tágabb világban való eligazodást segítő tudás, mint a hagyománytisztelet vagy a vagyon. A Bund demokratikus jellege vitathatatlan, még ha nem is minősíthető a belső demokrácia megvalósítójának. Fontos ismérv az is, hogy a nők vezető szerepet kaphattak. (Megjegyzendő, hogy a további elemzést gátolja a cionizmus társadalmi bázisának még hiányzó kutatása.) A vezető testületekben a Bund körében a nők aránya elérte a 10%-ot, míg a cionistáknál ez az arány 6% körüli mértéket mutatott. Mindkét szervezet esetében elmondható, hogy politikai működésük jelentős újításaként értékelhető az is, hogy intenzív kapcsolatokat áptoltak a nem zsidó szervezetekkel. A Bund számára ez úgy jelent meg, mint az ideális

politizálás ismérve – az elérendő célok minél több szövetséges vagy támogató meglétét feltételezik –, míg a cionisták kifejezetten pragmatikusan álltak e kérdéshez. Ugyanakkor mindkét szervezetről elmondható az is, hogy felismerték a kultúra átfogó, egyszerűsmind politikai jelentőségét, s igyekeztek minél több iskolát, újságot stb. alapítani. Ennek révén nem a hagyományos értékek átörökítésének szándéka vezérelte őket, hanem kifejezetten az új kulturális értékek gyarapítása és terjesztése. Ezért a cionisták még saját zsinagógákat is létrehoztak. Ugyanakkor mindkét mozgalom egy szekularizált alternatívát szándékozott nyújtani a hagyományos életmódhoz viszonyítva. Végül is a Bund teljesítménye nem látványos, ellenkezőleg. Ugyanakkor a társadalmi átalakulás mélységét és szélességét nélküle nem lehetett volna megvalósítani.

Sonnevend Péter

A cigányság és a jogvédelem Gondolatok a "Fehér Füzetek" ürügyén

A MÁSSÁG Alapítványt, amely működteti a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Irodát (NEKI), szociológusok és jogászok hozták létre azzal a céllal, hogy az operatív jogvédelem mellett felhívják a társadalom figyelmét a meglévő előítéletekre és azok megnyilvánulási formáira.

Az Iroda nem vállalja azokat az eseteket, amelyekben a jogsértés nem vezethető vissza etnikai diszkriminációra, vagy olyan ügygel találkozok, amikor családon vagy civil szervezeten belüli konfliktussal szembesül. Előfordul, hogy az etnikai eredetű jogsértésről amikor csak többszöri interjúzással, tényfeltárással tudnak meggyőződni, de ha ez bebizonyosodik, akkor sem utasítják el az esetet, ha az nem kecsegtet látványos sikerrel. Fontosnak tartják még, hogy az elvállalt ügyben végigkövetik a jogi eljárás teljes menetét, a megoldásoknál csak jogi eszközöket vesznek igénybe, tartózkodva minden politikai húrokat pengető látványos demonstrációtól. Az ügyfelek nevét csak akkor hozzák nyilvánosságra, ha ők ezt kifejezetten kérik. Alaptevékenységük mellett fontos feladatnak tartják a már említett önkéntesek munkájának szervezését, a folyamatos sajtófigyelést, dokumentumok gyűjtését, valamint előadások, továbbképzések tartását stb.

A magyar állam sokáig nem tartotta fontosnak az ilyen típusú jogi munka anyagi támogatását. Sokkal inkább megértette néhány magánalapítvány és nemzetközi program, hogy itt nem csak lelkiismereti kérdéssről van szó a cigányság vonatkozásában, hanem egy súlyos, történelmi múlttra visszatekintő politikai problémáról. Mert mi lehet annak a vége, ha nem sikerül felzárkóztatni az Európában élő több millió romát, és szabad folyást engednek az előítéletekből fakadó, ellenük irányuló gyűlöletnek?

A NEKI eredményes működésének elsődleges bizonyítékai az évente megjelenő Fehér Füzetek. Úgy vélem, a jogvédő szervezetek munkái közül az egyik legszakosítottabb, legobjektívebb dokumentációt vehetjük kezünkbe. Nem találunk benne szubjektív hangvételű megállapításokat, politikai vagy érzelmi állásfoglalásokat — csak tényeket és dokumentumokat. Minden kötet elején bemutatják a vizsgált ügyeket. Egy-egy est bemutatásánál a következő a sorrend: a jogsértő ügy szikár, tömör leírása, majd a megtett intézkedések a dokumentumok tükrében. Néhány esetben a NEKI hozzáfűzi szakmailag megalapozott jogi véleményét is. Az adott ügy feldolgozását a történések, érdekelt felek összefoglaló felsorolása, majd a dokumentumok táblázatba rendezett megjelenítése zárja. Az ilyen, szigorúan szakmai szempontokat érvényesítő leírás az egyszerű olvasónak megbízhatóságot, objektivitást sugall, a kutató számára pedig aranybánya, miként a kötetek végén található részletes statisztikák és a sajtófigyelés eredményei is. Az Iroda alapelveéhez híven a füzet végigköveti a jogi eljárást teljes menetét, és a korábban elkezdett ügyek állásáról is beszámol minden évben.

A négy füzetben több mint száz, diszkriminációs esettel ismerkedhetünk meg. Az ügyek többségét az önkormányzatok és a rendőrség jogsértő magatartása adja. És ami szintén nem meglepetés: a sértettek szinte száz százaléka cigány származású ember. Olyan szerencsétlenekről, kulturálisan – gazdaságilag hátrányos helyzetben élőkről van szó, akik nem tudnak, de nem is nagyon mernek szólni megaláztatásukról senkinek, a hivatalos útról pedig nem is álmodhatnak egyedül.

A jogvédelem természetesen nem szünteti meg az évszázadok alatt felhalmozódott, cigánysággal kapcsolatos problémákat, ellenérzéseket. Kisebbségkutatással foglalkozó történészként számomra azonban az jelentené a legnagyobb örömet, ha a diszkriminációról szóló kiadványokat, dokumentumokat minnt a letűnt korok emlékeit tanulmányozhatnám. Erre azonban azt hiszem, még sokat kell várni. Tudom, egyik napról a másikra nem képzelhető el, hogy megszűnnek az előítéletek és a problémák. Ehhez a társadalom sok türelmére, pénzére, valamint a cigányság erős akarására van szükség.

Az elmúlt évek kutatásainak eredményei, sajnos, azonban nem ebbe az irányba mutatnak. Egy 1996-ban, rendőrök között végzett szerint¹ alapján a rendőrök közel 80%-a gondolja úgy, hogy a cigányokban nincs jogtisztelet, 60%-uk szerint a megélhetési kényszer csak ürügy a bűnözésre, valamint 54%-uk vallja azt, hogy a cigányoknak a vérükben van a bűnözés. Még érdekesebb az a vizsgálat, amely 1992-93-as tanévben a cigányság megítéléséről készült a Rendőrtiszti Főiskola nappali tagozatos hallgatóinak körében.² Az azóta már valószínűleg szolgálatot teljesítő rendőrtisztek nagy számban adtak sajtóságos válaszokat arra a kérdésre, hogy: kik is azok a cigányok. Voltak, akik egyszerűen csak annyit írtak, hogy "még élnek", mások részletesebben kifejtették: "jellegzetes szagú emberek", "bűnelkövetésből élő szanszkrit etnikumú, barbár népcsoport", "a cigány fogalmát nézd meg az <<állathatározóban>>". Végül megemlíteném Erős Ferenc előítélet-kutatását,³ amely szerint a magyar társadalom döntő többsége elutasítja a cigánysághoz való közeledés minden formáját.

Ezek a tendenciák nem csak elgondolkoztatnak társadalmunk állapotáról, hanem pesszimistává is tesznek a cigányság elleni jogsértések és előítéletek megszűnését illetően. Azt hiszem, hogy ehhez sok kötetét kell még feltenni a polcunkra a Fehér Füzeteknek.

Kállai Ernő

Délkelet-Európa biztonságának etnikai aspektusai

Tatalović, Siniša: Etnički aspekti sigurnosti Jugoistoka Europe. – Politički misao, 35.vol. 1998. 2.no. 65-78.p.

Zbigniew Brzeziński szerint a 20. századi háborúkban és belharcokban és ezek következményeként legalább 87 millió ember pusztult el. A sebesültek, a rokkantak és az üldözöttek számát felbecsülni is nehéz. Ezeket az eseményeket az egyes nemzetállamok közötti, illetve azokon belüli válságok gerjesztették. Közülük a legtöbbet gazdasági, etnikai-vallási okokra lehet visszavezetni. A stockholmi Békekutató Intézet által 1994-ben regisztrált 31 fegyveres konfliktus meghatározó többsége – összesen 28 – az említett kategóriába tartozik.

¹ Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: Sztertelen módszerek In: Szöveggyűjtemény... 152.p

² Tarján G. Gábor: Milyenek is azok a cigányok...? In: Szöveggyűjtemény...248.p.

³ Erős Ferenc: Előítélet és etnicitás. A cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In: Magyar Tudomány, 1997/6.

Délkelet-Európa hosszú idő óta melegágya az államközi és a belpolitikai ellentéteknek. Ha az államközietek vesszük szemügyre, azt tapasztalhatjuk: több évtizedes ellenérzésekről van szó, és hosszú a soruk. Íme:

- török-görög szembenállás Ciprus miatt;
- török-bolgár feszültségek a bulgáriai török kisebbséggel való bánásmód következtében;
- a román-moldován egyesülés kérdésköre a moldáviai orosz és ukrán kisebbségre való tekintettel;
- jugoszláv-albán konfrontáció Koszovó ügyében;
- szerb-horvát ellenségeskedés egyes horvátországi területek hovatartozása címén;
- a Makedóniai-szindróma más és más értelmezése albán, bolgár, görög és makedón részről.

A felsorolt veszélyforrások közül többet csak a nemzetközi nyomás és jelenlét tart vissza attól, hogy fegyveres konfliktussá mérgesedjék.

Nem kevesebb "gyúanyagot" képviselnek e térség államainak belső etnikai-vallási problémái sem, amelyek háttérben gyakran gazdasági nehézségek állnak. Mivel az etnikai és a vallási határok itt sem esnek tökéletesen egybe, a belső nehézségek hajlamosak államközietekké eszkalálódni. Míg egy 1991. évi összehasonlító vizsgálat úgy vélekedett, hogy majd az "új nemzedék" elfelejti az apák generációjában felhalmozódott averziókat, mostanában azt kell tapasztalnunk, hogy ez korántsem következett be. Ellenkezőleg: a "történelmi" ellenérzések csak élesedtek.

Albániában a belső etnikai problémák a hatvan ezres (athéni források szerint 400 ezres) görög, az ugyanakkora roma, a hatezres szerb és ormagorac kisebbség helyzetével kapcsolatosak. A helyzetet árnyalja az ország vallási összetétele (70% mozlím, 20% pravoszláv és 10% katolikus). Napjainkban – nyilván a mozlím jegyében – Albániát a török politika "természetes hídnak" tekinti európai aspirációihoz. A koszovói probléma albániai kezelésétől függ sok tekintetben az, hogy fennmarad-e a térség békéje.

Noha az 1923. évi lausanne-i egyezmény végrehajtásának keretében a bolgár-görök-török határterületeken 2 milliónyian települtek át, kisebbségi vonatkozásban Bulgáriában sem jött létre "tisztá helyzet". Az ország mai nemzetiségi összetétele: 85,7% bolgár, 9,4% török, 3,7% roma és 1,2% egyéb. Külön probléma az iszlamizált bolgárok, az ún. pomákok 200 ezres közösségének kérdése.

A 43,7%-ban bosnyák, 31,4%-ban szerb és 17,3%-ban horvát lakosságú Bosznia-Hercegovina a daytoni megállapodás értelmében egy állam maradt, de keretében két entitás, úm. a horvát-bosnyák föderáció és a szerb köztársaság – jött létre. Ma a legnagyobb probléma a menekültek és az elüldözöttek visszatelepítése. Ez igen csak vontatottan halad, különösen az "entitásidegen" településekre. Az ország békéjét 35 ezer NATO-katona vigyázza.

A 98%-ban görög lakosságú Görögországnak alig vannak belső etnikai problémái. Annál is kevésbé, mivel a lakosság vallási hovatartozása is kvadrál a nemzetiséggel (97,6% a pravoszlávok aránya). A kis létszámú makedónokat a görög hivatalosság nem ismeri el, a törökökkel szemben pedig – a ciprusi probléma miatt – adminisztratív repressziókkal él.

A függetlenség elnyerése óta Horvátország etnikailag homogenizálódott: 1991-ben az ország területén 78,1% volt a horvátok aránya, ma 90%. Ez úgy történhetett meg, hogy a háború miatt 300-350 ezer szerb hagyta el az országot, illetve ugyan-ezen okból jelentős számú horvát menekült érkezett területére.

A megmaradt Jugoszláv Föderációban a 62,6 % szerbvel és 5% crnogoráccal szemben 32,4%-nyi kisebbség áll. Legtöbben az albánok vannak (1,727 541 személy), őket a vajdasági magyarok (345 000) és a szandzsáki muzulmánok (327 290) követik. A 82,6%-ban albánok lakta Koszovóban a szerbek egyre kevésbé érzik magukat biztonságban. A Föderáció csak akkor döntene a nagyobb albán szabadságjogok mellett, ha a más államokban élő szerb kisebbség hasonló jogokat kapna.

Makedóniában 22,6%-nyi albán él, mégpedig magas színvonalú politikai, területi és kulturális jogokkal felruházva. Ennek ellenére az albánok intenzív szaporodása és ébredező nacionalizmusa még komoly etnikai problémákat okozhat. Az ország belpolitikájában negatív módon érezteti a hatását a már említett Makedónia-szindróma.

A 23 milliós Romániában a magyarok aránya a legmagasabb (7,1 %). Őket követik a romák (1,8%), a németek (0,5%), a szerbek (0,1%) és a többiek (1,1 %). Az ország vallási struktúrája is sokszínű. A 70% pravoszlávon kívül 6% római katolikus, 6% protestáns, 3% görög katolikus él az országban. 15%-ra tehető az ateisták aránya. Romániának a magyar kisebbséggel van a legtöbb gondja-baja. Ezt a minoritást az anyaország hatékony támogatásban részesíti.

Szlovénia lakosságának 90%-át az államalkotó nemzet tagjai teszik ki. Hivatalosan az állam csak az olaszokat (0,16%) és a magyarokat (0,43%) tekinti kisebbségnek. Az egységes Jugoszláviából visszamaradt horvátok, szerbek és bosnyákok csak egyéni jogokkal rendelkeznek, s ha nem sikerül kisebbségi rangra vergődniük, az asszimiláció várja őket.

Az 57 milliós Törökországban 83%-os a törökök, 14%-os a kurdok, 1,7%-os az arabok aránya. Az ország legnagyobb belső problémája a kurd-kérdés, de a ciprusi intervenció is rossz hírbe hozta a törököket, emiatt nem lettek az EU tagjai).

A délkelet-európai nacionalizmusok többsége a jugoszláv kommunista rendszerben kulturális nacionalizmusként indult, majd leszakadási nacionalizmussá erősödött. Az utódállamokban ugyan létrejöttek a demokratikus intézmények, de nem szentelnek megfelelő figyelmet az etnikai-vallási kérdéseknek.

A szóban forgó államok alkotmányai az állampolgár egyenjogúságán és diszkriminációjának tilalmán alapszanak. Ezzel párhuzamosan azonban különbözőképpen rendelkeznek a szabadságjogokról. A bolgár alkotmány (1991) csak egyéni jogokat ismer, de lehetővé teszi az etnikai alapon történő pártszervezést. Hasonló a török alkotmány is (1992), amely lehetőséget ad a kurd munkapárt működésére. A bosznia-hercegovinai központi alkotmányban ugyancsak az egyéni jogok garantálása szerepel. A kollektív jogok, főként a politikai képviselet, a törvényhozás és a végrehajtó hatalom vonatkozásában, az egyes entitások alkotmányában nyertek megfogalmazást.

Horvátország alkotmányában (1990) is hiába keresnénk kollektív jogi vonatkozásokat. Viszont a nemzetközi közösség nyomására a parlament alkotmányjogi törvényt fogadott el az emberi szabadságjogokról és a kisebbségek jogairól, ahol a kollektív jogok is helyet kaptak. Ezt az alapszabályt erősíti meg az erdutski egyezmény, amely előfeltétele volt a horvát Dunamente visszatérésének.

A román alkotmány (1991) sem garantál kollektív jogokat közvetlen módon az ország kisebbségei számára, de 6. paragrafusában kimondja, hogy "az állam elismeri és

garantálja kisebbségeinek azt a jogát, hogy megőrizték, fejlesszék és kinyitvánítsák saját etnikai, kulturális és hitbéli identitásukat”.

A délkelet-európai transzformációk egyik jellegzetessége, hogy megoldatlannak maradtak az etnikai és kisebbségi kérdések. Emiatt nem születtek e témakörben szomszédsági megállapodások sem. Ez a körülmény Délkelet-Európában instabil helyzetet idéz elő, amely állandóan gazdasági nehézségként és krízisként, nacionalizmusként és ksenofóbiaként manifesztálódik. Olyan racionalista politikára volna szükség, amely a délkelet-európai országokat elvezetné az egységes Európába. E kérdésre választ korántsem csak a régió államainak kell adniuk, hanem a vezető európai hatalmaknak és az USA-nak ugyancsak.

Futala Tibor

Kisebbségi jogok Horvátországban

Šimić, Mila: Područja ostvarivanja etničkih prava pripadnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. – Politički misao, 35. vol. 1998. 2.no.57-64.p.

Szerző (a horvát kormány mellett működő Kisebbségi Hivatal vezetője) előjáróban leszögezi: az ország alkotmányában és az ENSZ és az EBESZ/EBEÉ alapvető dokumentumainak valamennyi vonatkozó követelménye helyet kapott. S ami még fontosabb: a kisebbségvédelem korántsem maradt "írott malaszt", hanem igencsak figyelemreméltóan finanszírozott tevékenység lett. 1992 és 1997 között az állami költségvetés a háborús körülmények ellenére is összesen 22 250 000 DEM-et fordított az ország 14 etnikai közösségére. A Horvát Köztársaság a jövőben is azt akarja, hogy kisebbségi állampolgárai erősítsék identitásukat, kultúrájukat, hitüket, nyelvüket, írásbeliségüket és az anyanemzettel való kapcsolataikat, ugyanakkor igényli, hogy a kisebbségek integrálódjanak a horvát társadalomba.

Az említett célok érdekében 1997 folyamán a kormány jóváhagyta a kisebbségek támogatásának módszereit. A központi támogatások felhasználásáért a Kisebbségi Hivatalon kívül a könyvtári ellátás vonatkozásában a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, az oktatás és képzés vonatkozásában az Oktatási és Sportminisztérium, a társadalomtudományi kutatás vonatkozásában a Tudományos és Technológiai Minisztérium, a múzeum- és levéltárügy vonatkozásában pedig a Kulturális Minisztérium felel.

A kisebbségi jogok minél maradéktalanabb érvényesítését szolgálják azok az egyezmények és megállapodások is, amelyeket a kormány a szomszéd államok kormányaival kötött a kisebbségek kölcsönös támogatásáról. Eddig Magyarországgal, Olaszországgal és Jugoszláviával születtek ilyen – konkrét programokat is tartalmazó – dokumentumok. A kisebbségi politika kulcsterületein következő a helyzet:

1. A kisebbségek tájékoztatása és sajtója terén egyelőre nagyok a különbségek. A közösségek többségét illetően főként a sajtótermékek szabálytalan megjelenésével van baj. A kisebbségi sajtó területén az olaszok szervezettsége a legjobb: Fiumében működő Edit kiadójuk négy periodikumot is megjelentet: egy-egy napilapot, havi gyermekújságot, kéthetente megjelenő magazint, negyedévi irodalmi szemlét. Nem sokkal maradnak el tőlük a csehek, akik Daruvárott a Jednota kiadó égisze alatt hetilapot, havi gyermekújságot, évkönyvet és brosúrákat tesznek közzé.

2. Minden kisebbség minél több kulturális esemény megrendezésére törekszik. A nagyobb lélekszámú kisebbségek körében a szervezést kulturális társaságok végzik, a kisebb lélekszámúak körében pedig az illetékes szövetségek.
3. A könyvtári ellátás javítására a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár településkörzeti könyvtárakat szervez. Eddig az olasz, cseh, magyar, ruszin, ukrán, szerb szlovén és albán kisebbség lakta térségekben létesültek ilyen könyvtárak.
4. A kisebbségi könyvtárak részint a fenntartók dotációjából, részint horvát és anyaországi szervezetek ajándékaiból gyarapszanak.
5. A nevelés és képzés kisebbségi intézményei beletartoznak az ország nevelési-képzési rendszerébe. Ettől eltekintve egy sor jogszabály rendelkezik a kisebbségi iskolák sajátosságainak érvényesítéseire. Most van harmadik olvasatban a Szábor előtt az eddigi szétszóró rendelkezéseket integráló törvény a kisebbségi iskolák számára. A kisebbségi iskolákat, akárcsak a többségieket az Oktatási és Sportminisztérium tartja fenn. A kisebbségi tankönyvek, külön kiegészítő dotálásban részesülnek. A kisebbségi iskolákban az adott kisebbséghez tartozó pedagógusok oktatnak, akiket vagy Horvátországban vagy az anyaország felsőoktatási intézményeiben képeznek ki. Az iskolai és pedagógiai dokumentáció a kisebbségi tantervű iskolákban horvát és kisebbségi nyelvű, a kisebbségi nyelveket oktató iskolákban pedig horvát nyelvű. A kisebbségi magániskolák és óvodák létesítésére is van lehetőség. Az oktatási-nevelési programok négy változatban készülnek el, s az iskola dönti el, melyiket fogja realizálni. Az 1991/92. tanévtől kezdve a hittan szabadon választható tárgy.
6. A kisebbségek kulturális örökségével több horvátországi múzeum foglalkozik, ám – sajnos – ezek a gyűjtemények tudományosan csak kevéssé vannak feldolgozva. Ezen kívül a fontosabb kisebbségeknek saját külön néprajzi gyűjteményeik is vannak, így a cseheknek Ivanova Seloban, a magyaroknak Harasztiban (Hrastin), a ruszinoknak és ukránoknak Petrovciban a Vukovári Múzeum részeként. A horvátországi szerbeknek Gomirjében többszáz éves kolostoruk van, s benne jeles gyűjteményeik. Háború utáni rekonstrukciójuk elindításához a kormány 1997-re 200 ezer kunát szavazott meg.
7. A nemzetiségi környezetben folyó társadalomtudományi kutatómunkát pályázatok segítik. 1997-ben a pályázatok elbírálása nyomán a zágrábi Prosvjeta és a Magyar Kutatók és Művészek Társulata részesült kutatási támogatásban.
8. A televízióban a Prizma elnevezésű szerkesztőség jelentkezik multinacionális magazinnal. Ezen kívül az egyes nemzetiségeknek külön műsoraik is vannak. Hasonló a helyzet a rádióban is. Itt hetente bilingvis adás van fél óras terjedelemben "Kisebbségeink életéből" címen. Azokon a településeken, ahol jelentősebb számban élnek kisebbségiek, a helyi rádiók és televíziók ilyen nyelvű műsorokat is sugároznak. A központi rádiót és televíziót felügyelő bizottságban a kisebbségek is képviseltetve vannak.

Összegezéssel a dolgozat szerzője megállapítja, hogy a kisebbségek védelme Horvátországban meghaladja az európai színvonalat.

Futala Tibor

Irodalom és társadalom a millenniumi Magyarországon

Fenyő, Mario D.: *Literature and society: Hungary at the Millennium.*
East European Quarterly, 30. vol. 1997. 4. no. January 421-431. p.

Fenyő Miksa Amerikában élő fia a Bowie State University professzoraként Molnár Ferenc (elsősorban A Pál utcai fiúk), Herczeg Ferenc, Krúdy Gyula, Ambrus Zoltán, Mikszáth Kálmán és még néhány más korabeli író és költő egyes műveinek elemzésével és összevetésével azt vizsgálja, hogy a mileniumi korszak irodalmi művei mennyire híven tükrözik az ország társadalmát.

A korszakra vonatkozó összefoglalásokból a Hanák Péter és Mucsi Ferenc szerkesztette Magyarországi története, 1891-1918 (Bp. 1988, Akadémiai Kiadó), John Lukács: Budapest 1900 (New York, 1988, Grove Weidenfeld) című műve és Mazsu János kézirat monográfiája, az Értelmiség, értelmiségiek, szellemi munkások az első világháború előtti félszázadban (Debrecen-Budapest, 1984-94) voltak mindenekelőtt forrásai.

Mazu szerint 1890-ben az akkori Magyarország lakosságának 1%-nál kisebb hányada tartozott az értelmiséghez, s ennek az intelligenciának több mint két harmada városokban, illetve a legalább 10 ezer lakosú helységeken él. Fenyő előadja, hogy a századfordulón a vezető dzsentri vagy kispolgári származású írók is többször „nyilatkoztak” az értelmiség összetétele felől. Így például a Szent Péter esernyője egyik részletéből megtudjuk, hogy „–Bábaszéken legalábbis – az iskolamester, néhány „szénátor”, azaz a városi tanács tagja, a tiszteletes, a mézszáros, valamint egy meghívott, de távolmaradt zsidó hölgy” véteget értelmiség számba.

Szerzőnk azt olvassa ki a kilencszázás évek rangos – és mindmáig népszerű – irodalmi műveiből, hogy abban a békés, a társadalmi mobilitást alig ismerő világban szinte teljesen hiányzik a nacionalista arrogancia. Vitatkozik is a Hanák-Mucsi szerkesztett összefoglalás pl. azon kivételével, hogy a magyarországi kisebbségek vezetői bojkottálták volna a millenniumi ünnepségeket. Szerinte, ha volt is nacionalizmus, az legfeljebb Mikszáth osztrák-ellenességében mutatkozott meg. Egyébként Mikszáth inkább ironizálni szokott a nacionalizmusról is. Pl. Beszterce ostromában azt jegyzi meg, hogy azok a felvidéki magyar nemesek, akik „mind a hét vezér valamelyike le-származottjának tartották magukat”, vész helyzetben ösztönösen tótul kezdtek beszélni.

Ha egy-egy kisebbségről valami rosszat mond a századvégi magyar író, az olyasmi szokott lenni, mint Herczeg Ferenc Parasztk c. munkájából az az összehasonlítás, hogy a Torontál megyei magyar és német (szász) parasztk „lustábbak voltak, mint három román Krassóból.”

A béke és a dzsentri önpusztítás korában, amikor – Mikszáth megjegyzése szerint „mind úgy szórja a pénzt, mintha saját pénzverdéje volna”, a korabeli irodalomban az antiszemitizmus mértéke sem aggasztó. (Az ország zsidósága 1864-ben négy százalékot tett ki, majd ez az arány 1910-ig 5%-ra, azaz 911 ezer főre növekedett.)

Az irodalomban – persze – előfordul egy-egy szereplő antiszemitizmusának ábrázolása. Így Mikszáth a Veszterce ostromában egy olyan ifjú nemesről ír, aki azért

akar újságíró lenni, hogy „visszavegye a tollat a zsidóktól”, akik köztudomásúlag (különösen a fővárosban) dominanciát szereztek a sajtóban.

A zsidóság az irodalomban legtöbbször mint névtelen sztereotípa jelenik meg: itt-ott felbukkan egy fekete, vörös vagy szőke zsidó, de általában csak mint „egy zsidó”. A korszak irodalmában természetzerűen gyakoriak a pozitív zsidó figurák is, de őket, pl. nevezetesen a Steiner családot A daruvári hídból, a mű írója, Herczeg Ferenc izraelitának nevezi. Mikszáth rá jellemzően a zsidóság kezelésében is a groteszket részesíti előnyben. Jó példa erre a Szent Péter esernyőjéből az a mozzanat, amikor Münchnét férje halála után kegydíjjal hívják Bábaszékre, mert tisztességes város mégsem lehet meg saját zsidaja nélkül, mégha az „csak egy asszony”. Mindenesetre, szögezi le Fenyő, ha találunk is némi antiszemitizmust a századforduló táján Magyarországon, az semmiképpen sem hasonlítható ahhoz a zsidógyűlölethez, amit az 1919 utáni, majd a II. világháborús magyar és kelet-európai történetben meg kellett tapasztalnunk.

Talán hasznára válnék valamennyi közép-európai országnak – tűnődik el cikke végén Mario D. Fenyő, – ha Herder szellemében egymás nyelvén olvasnánk és elemeznénk a szomszéd irodalmakat. Reméljük, hogy ezt az angol nyelvű cikket az East European Quarterly-ben szomszédaink is elolvasták, s meggyőződnek róla: ha régen, békeidőben nem voltunk ellenségesek kisebbségeinkkel szemben, talán most, e zaklattottabb időszakban sem leszünk azok.

Tokai András

Magyar nyelvű oktatás lehetőségei Szlovákiában 1945 és 1953 között

Gabzdilová, Sona: Možnosti a problémy vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku po svetovej vojne do roku 1953. – Historický časopis, 45.roč. 1997. 4.no. 612-630.p.

A szlovákiai magyar nyelvű iskolaügy 1945 és 1953 közötti története két szakaszra oszlik. Az első szakaszban (1945-1948) gyakorlatilag nem folyt magyar nyelvű oktatás. A másodikban (1948-1953) kezdtek újra működni a magyar iskolák. További létüket aztán az 1953. április 24-én hozott új oktatási törvény határozta meg.

Szerzőnk az első szakaszt a következőképpen jellemzi: "A nem szláv kisebbségek nélküli Csehszlovák Köztársaság megújításának koncepciójához a németek kitelepítésén kívül hozzátartozott a magyar lakosság kitelepítésének terve is. 1943 óta az ideiglenes londoni csehszlovák szervek (főként E. Beneš és köre) a magyarokat a németekkel azonos módon vádolták kollektív bűnösséggel Münchenért, a köztársaság szétveréséért. A moszkvai emigráció képviselői is magukévá tették a magyarok Csehszlovákiából való kitelepítésének az eszméjét."

"Azok az alapvető jellegű döntések, amelyek meghatározták a magyar kérdést, gyakorlatilag a szlovák politika közreműködése nélkül születtek meg Moszkvában és Londonban (a felszabadulást követően Prágában). A szlovák politikai vezetés azonban rövid időn belül elfogadta és a magáévá tette őket."

A Szlovák Nemzeti Felkelés idején a Szlovák Nemzeti Tanács (1944. szeptember 9-én) feloszlatta a Magyar Nemzeti Pártot, és betiltotta – az 1938. október 6-án működött elemi iskolákon kívül – a magyar nyelven oktató tanintézeteket. Az ún. kassai kormányprogram megszületéséig (1945. ápr.4.) fennmaradt a magyar nyelvű oktatás,

mindössze az "anyaországi" és a szlovákokkal szemben ellenséges pedagógusok nem taníthattak. Az Oktatásügyi Megbízotti Hivatal 1945. március 7-i körlevelében egyenesen az állt: "Szlovák gyerekek szlovák iskolába, magyar gyerekek magyarba".

A kassai program hatására azután szinte azonnal befellegzett minden magyar tannyelven oktató iskolának és – az antifasiszta múlttal rendelkezők kivételével – minden magyar pedagógusnak. Nekik jogorvoslat és "bánatpénz" nélküli elbocsátás járt.

Hiába tiltakoztak ez ellen a galántai magyarok, sőt egy pártfórumon 1945. június 16-án maga az oktatásügyi megbízotti hivatal főnöke, Laco Novomeský is, a helyzet nemhogy változott volna, hanem csak romlott. Ezt pecsételte meg az 1945. augusztus 2-i elnöki dekrétum, amely a magyarokat megfosztotta állampolgárságuktól.

Az itt-ott elhangzó bátoratlan kérdésfelvetéseket azzal ütötték el párt- és állami szinten, hogy a magyar iskolák ügyét akkor lehet újból "elölvenni", amikor a magyarok többségét már kitelepítették. Azonban ez – mint ismeretes – a beneši politikának nem sikerült, s lassan-lassan a kommunista hatalomátvétel jelei is megmutakoztak. Sztálinnak nem állt érdekében, hogy a mindinkább betagosított államokban államközi problémák zavarják a „szocializmus felépítését”.

Időközben – 1947 augusztusában – Magyarországon a kommunisták nyerték meg a választásokat, s szeptember 21-27-én a kommunista és munkáspártok tájékoztató irodájának alapító értekezletén Révai József a kommunisták friss győzelmétől megerősödve határozottan bírálta a csehszlovákiai magyarok jogfosztottságának fenntartását.

A Csehszlovák Kommunista Párt ennek ellenére húzta-halasztotta a magyarok rehabilitálását, mert attól tartott, hogy ezáltal romlanának belpolitikai pozíciói, s esetleg megnehezülne a hatalomátvétel. Amikor ez – 1948 februárjában – megtörtént, viszonylag gyors fejleményeknek lehetünk tanúi. 1948 júniusában maga Klement Gottwald terjesztette elő a párt KB ülésén a rendezés tennivalóit.

Az 1938. november 1-én az országban lakó magyarok – bizonyos megszorításokkal – visszakapták csehszlovák állampolgárságukat (vö. a 245/1948. zb. sz. törvénynyel). Ezzel vette kezdetét a cschslovákiai magyar iskolaügy újjászervezésének második szakasza.

Az újjászervezést Laco Novomeský, majd leváltása után E. Sýkora irányította az Oktatásügyi Megbízotti Hivatalból. Első lépésként magyar osztályok nyitására döntöttek a szlovák tannyelvű iskolákban. A feltétel: osztályonként legalább 30 jelentkező. Az elképzelések szerint a magyar osztályokban magyarul tudó szlovák nemzetiségű pedagógusok tanítottak volna, ám ettől hamarosan elálltak, mivel nem akadt elégséges számban ilyen pedagógus, s a magyar szülők is bizalmatlanok voltak velük szemben.

A magyar osztályok szervezése a dunaszerdahelyi járás 8, a somorjai 5, a komáromi és feledi 4, az ógyallai 3, a párkányi és tornaljai 2, az érsekújvári, kékkői és rozsnói egy-egy községében kezdődött meg. A törekvés a kezdetek kezdetétől az volt, hogy – a kötelezően tanítandó szlovák nyelvet nem számítva – az egyes szlovák és magyar osztályok tanterve minél inkább megegyezzek egymással. Az antifasiszta érdekeket szerzett magyar pedagógusok (225 személy) kevésnek bizonyultak a magyar osztályok pedagógus ellátása szempontjából. Ezért egyre több korábban elbocsátott magyar pedagógus kerülhetett vissza a katedrára. (Státuszuk végső rendezéséig "létminimum" bérezésben részesültek. Számuk 1948 végén 445 fő.

A pedagógusellátás feszültségeit fokozta, hogy ezekben az években kb. 3 ezer vallásos pedagógust küldtek fizikai munkára. (E tekintetben a magyar pedagógusi kar vesztesége viszonylag kisebb volt, mint a szlováké.) Az így keletkezett ört gyorstalpaló

tanfolyamokon kiképzett munkáskaderekkel igyekeztek betölteni. Ilyen tanfolyamokat magyaroknak is szerveztek. A mennyiségi hiányt – főként a felsőoktatási levelezőképzésnek köszönhetően – csak az ötvenes évek közepére sikerült felszámolni.

Ahol nem volt elég jelentkező a magyar osztályokba, anyanyelvűművelő körök létesültek (125 helyen) a szlovák iskolák kebelén belül.

A "burzsoá nacionalisták" elleni fellépés jegyében elítélték a magyar tagozatok létesítésének koncepcióját, s egyre több helyen láttak neki önálló magyar iskolák szervezésének. Ez növelte ugyan a magyarul tanuló diákok számát, de felszínre hozta a képzés minőségének kérdését (minőségi tanerő, megfelelő tankönyvek és taneszközök, épületek hiánya). 1953. június 30-án Szlovákiában 215 óvoda, 553 általános iskola, 119 középiskola és 4 felsőfokú intézmény állt (az iménti sorrendben haladva) a 6 857, 44 033, 16 348 és 454 magyar fiatal rendelkezésére.

Végül a korszak jellemzésére álljon itt a szerzőtől egy Magyarországra vonatkozó utalás:

"A Magyar Kommunista Párt, ellentétben a Csehszlovák Kommunista Párttal, amely a magyarországi szlovákokkal a lakosságcserét követően már külön nem foglalkozott, igencsak érdeklődött a csehszlovákiai magyarság kisebbségi státuszának fejlődése iránt. Rákosi Mátyás, a magyar kommunisták vezetője azt a koncepciót képviselte, hogy Szlovákiában teljes, az óvodától a felsőoktatásig ívelő magyar oktatási rendszer jöjjön létre, s ennek jegyében a csehszlovákiai magyar tannyelvű iskolák újjászervezésének lassú üteme felettébb aggasztotta. 1949 elején levelet írt Klement Gottwaldnak, amelyben nagyon kritikus hangnemet ütött meg hangsúlyozva, hogy az oktatásügyben nem lehet beszélni a magyarok egyenjogúsításáról."

A levélre reagálva a Szlovák Kommunista Párt elnökségi ülésén Viliam Siroky így fogalmazott: "Az oktatásügyben olyan politikát kell megvalósítani, amelynek végső célja az asszimiláció".

Futala Tibor

Az Osiris Kiadó Hermész-díjas könyvesboltja a legjelentősebb magyar kiadók humán- és társadalomtudományi könyvkínálatának hatalmas választékával várja kedves vásárlóit, amely az utóbbi években kisebbségi kiadványokkal bővült. A kisebbségi periodikák és hetilapok helybeni olvasására is lehetőséget nyújtunk, és az Osiris Könyvesház klubhelyiségébe irodalmi estekkel, kiállításokkal, könyvbemutatókkal és más rendezvényekkel várjuk kedves vendégeinket.

A könyvtárak, a törzsvásárlók, valamint a tanárok és a diákok boltunkban kedvezményrel vásárolhatnak, telefonon, faxon, postán és elektronikus postán érkezett megrendeléseket is teljesítünk, vállalva a postaköltséget.

OSIRIS KÖNYVESBOLT

1053 Budapest,

Veres Pálné u. 4–6.

Telefon és fax: 266-49-99

osiriskiado@mail.datanet.hu

Nyitva tartás munkanapokon 8-tól 18 óráig

Szerzői és tematikus index a Kisebbségkutatás 1998.évi hetedik évfolyamához

1. Szerzői-közreadói rész

A

A. Gergely András	
Id. Gergely András, A	
A. Sajti Enikő	
Id. Sajti Enikő, A	
Achmatowicz, Aleksandr	1/117-119
Adamović, Ljubiša S.	1/095-097
Ahmad, A.	3/352-353
Althammer, Walter	4/499-502
Andrásfalvy Bertalan	3/265-271
Atyias, Nimet Beriker	
Id. Beriker-Atyias, Nimet	

B

Bajcura, Andrij	2/213-215
Bakoš, Vladimír	4/533-534
Bálint István	2/211-212
Barkey, Henry J.	2/177-180
Barna Gábor	3/364-367
Bárth János	3/364-367
Bartošek, Karel	2/163-166
Bashi, Vilma	3/331-332
Baudouin, Jacques	3/373-374
Beller, Pierre-André	2/163-166
Benedek András, S.	2/147-149
Beriker-Atyias, Nimet	4/478-481
Bíró Gáspár	2/221-223
Blaas, Wolfgang	4/465-467
Bluhm, Lothar	3/357-358
Bodó Barna	4/419-428
Borbándi Gyula	3/261-264
Boyd, Charles G.	4/512-517
Brunner, Georg	3/301-315
Burger, U.	1/057-059

C

Caplan, Richard (szerk.)	4/462-465
Carment, David	4/511-512
Cholnoky Győző	1/003-004
	2/125
	3/241
	4/395
Chovanec, Jaroslav	2/205-206
Cladney, Dru C.	1/062-064
Constantinescu, Emil	1/053-057
Covert, Kevin	2/171-173
Csikós László, Molnár	
Id. Molnár Csikós László	

D

D'áčkov, M.V.	3/368-370
Deák Ernő	3/249-260
Demeter Zayzon Mária	1/036-046
Dérens, Jean-Arnault	2/161-162
Dinkel, R.H.	2/199-160
Dobos János	4/526-528
Doncsev Toso	2/144-146
Droabiúeva, Leokadia (kiad.)	3/346-348
Droppová, L'ubica	4/493-494
Drweski, Bruno	2/163-166

E

Egyed Ákos	2/224-225
	3/242-248
Eichert, Joachim	3/377-378
Erdős Kamil	4/444/445

F

Faragó József	2/131-139
Paul, Erwin	4/509-510
Feffer, John (szerk.)	4/462-465
Fenyő, Mario D.	3/389-390
Ferber, Abbey L.	1/067-069
Fuller, Graham E.	2/177-180

G

Gabzdilová, Soňa	3/390-392
Gál Egon	3/326-327
Gärtner, Heinz	3/375
Geetha, V.	3/352-353
Gereben Ferenc	4/407-418
Gergely András, A.	4/429-437
Geskó Sándor	2/208-210
Gitelman, Zvi	3/380-382
Glowa, Jadwiga	1/088-09
Gottemoeller, Rose (kiad.)	3/346-348
Govaert, Serge	3/379-380
Göncz Kinga	2/208-210
Greeberg, Robert D.	1/101-104
Guillaud, Elsa	2/163-166
Gumpel, Werner	4/477-478
Gürbey, Gülistan	4/479-481

H

Halbach, Uwe	4/482-484
Halperin, Emmanuel	3/348-350
Handl, Vladimír	3/371-373
Hannum, Hurst	4/518-519
Harlig, Jeffrey	4/489-492
Haselsteiner, Horst (szerk.)	4/530-532
Henning, Detlef	2/219-220
Heraclides, Alexis	3/342-343
Hislope, R.	3/340-342
Hoppe, H. J.	3/344-346
Hraško, Vojtech	2/207
Hrycak, Jaroslaw	2/167-168
Hughes, Mary Atan	3/331-332

J

James, Patrick	4/511-512
Janek István	3/275-280
Jeszenszky Géza	1/048-051
Jobbágy-Zsíros, Marija	4/487-488
Jupp, James	2/195-197

K

Kállai Ernő	3/383-384
Kapeliouk, Ammon	2/200-201
Kelleher, Catherine, McArdle Id. McArdle Kelleher, Catherine	
Kirisci, Kemal	1/059-062
Kodolányi Gyula	1/051-053
Kontra Miklós	1/079-082
Korom Mihály	4/528-530
Kosáry Domokos	1/051-053
Kossuth Lajos	1/032-033 1/034-035
Koubé, Michel de	2/163-166
Kovács Nóra	3/294-300
Krajewski, Stanislaw	1/073-075
Kramer, Heinz	4/509-510
Krekovičová, Eva	1/120-121
Kubiliute, Veronika	2/163-166
Kumanová, Zuza	3/337-339
Kural, Václav	3/371-373

L

Lebok, U.H.	2/159-160
-------------	-----------

M

Maciejewski, Janusz	2/189-191
Mádl Ferenc	2/126-130
Mandelbaun, M.	2/174-176
Maner, Hans-Christian	4/467-469
Martinsen, K.D.	1/097-100
Matonyte, Irmína	2/163-166

McArdle Kelleher, Catherine (kiad.)	3/346-348
Mečiar, Vladimír	3/373-374
Mêłyński, Andrzej	1/091-092
Mišanič, Oleksa	2/213-215
Molnár Csikós László	2/192-194 3/359-361
Molnár Helga	3/321-324
Mračok, Viliam	4/486-487
Mušinka, Mikola	1/093-094
Müller, Barbara	3/361-363
Münz, Rainer	3/333-335
Münzing, Ekkehard	4/478-481

N

Nair, Shanti	4/484-485
Netanjahu, Benjamin	3/348-350
Nevrlj, Mikola	3/335-336

O

Ondrejovič, Slavomír	1/085-087
----------------------	-----------

P

Pavlović, Trifun	1/082-085
Penavin Olga	3/364-367
Péntek János	2/140-143
Perea, S.	2/181-183
Perry, Duncan	4/474-475
Pintarits, Sylvia	4/465-467
Pirie, Paul S.	2/216-218
Pomogáts Béla	1/005-010 3/354-356 4/396-406
Popély Gyula	2/226-227
Pugliese, J.	2/181-183
Pusztai Ilona	1/076-078

R

Rajadurai, S. V.	3/352-353
Rajslil Ilona	3/359-361
Ramet, Sabrina P.	4/505-508
Rammeld, Ene	2/163-166
Reiman, Michal	3/371-373
Repko, Jozef	2/207
Reuter, Jens	1/104-106 4/502-505
Riemer, Andrea K.	1/059-062
Robertson, Lawrence R.	3/327-331
Roniger, Luis	1/070-073
Rosa, Vladimír	4/438-443
Roux, Jean-Christophe	2/163-166
Rudlovčák, Olena	4/494-496

S

S. Benedek András	
Id. Benedek András, S.	
Sajti Enikő, A.	1-115-117
Salloum, Habeeb	3/351-352
Samary, Catherine	4/470-471
Sándor Erzsébet	
Id. Szalayné Sándor Erzsébet	
Sardemann, Rob	4/519-522
Scherrer, Christian P.	2/154-158
Schlager, Erika B.	1/107-110
Schlesinger, Philip	4/475-477
Schreiber, Thomas	3/373-374
Semo, Marc	1/053-057
Silling István	2/186-188
Šimić, Mila	3/387-388
Škvarna, Dušan	1/023-030
Snipp, C. Matthew	1/065-067
Song, Miri	2/202-204
Soós Kálmán	2/228-231
Španiel, Blahoslav	2/198-199
Stančić, Nikša	2/232-234
Steindorff, Ludwig	2/235-237
Sugar, Peter F.	1/111-114

Sz

Szabédi László	2/184-185
Szalayné Sándor Erzsébet	4/446-458
Szarka László	1/015-022
	3/272-274
Szesztay Ádám	3/281-293
Szikora Judit	3/359-361
Szinger Veronika	3/316-320

T

Tánczos Vilmos	2/224-225
Tatalović, Siniša	3/384-387
Tózsér Árpád	3/356-357

A

Albánok	
- Kis Jugoszláviában	3/342-343
Állampolgári jogok	
- a szovjet utódállamokban	1/107-110
Anyanyelvismeret	
- a magyarországi kisebbségek körében	3/321-323
Arab-izraeli békefolyamat	3/348-350
Ausztrália	
- identitástudat	2/181-183
- multikulturális társadalom	2/195-197
Ausztria	
- a migráció hatása	3/333-335
- irodalom	3/357-358
Lásd még Osztrák-Azonosság tudat	
Lásd Identitástudat	

B

Baltikum	
- orosz kisebbségek	2/163-166
Barbie babák	4/496-498
Bárzsi Géza	3/359-361

V

Vanat, Ivan	2/213-218
Varney, Wendy	4/496-498
Vegeš, Mikola	4/534-535
Vekerdí József (szerk.)	4/444-445
Vekov Károly	4/524-526
Veliky János	1/011-014

W

Walker, Lee	3/346-348
Wittkowsky, Andreas	4/471-473

Z

Zayzon Mária, Demeter	
Id. Demeter Zayzon Mária	
Zsíros, Marija Jobbágy	
Id. Jobbágy-Zsíros Marija	

Bécsi forradalom, 1848	
- magyarságkép	3/249-260
Békerend a 2.világháború után	
- szovjet koncepció	1/117-119
Belgium	
- flamandok	3/379-380
Belpolitika	
- a Baltikumban	2/163-166
- Romániában, 1996/97	1/053-057
	1/057-059
	4/467-469
- Szlovákiában	1/097-100
	3/373-374
- Törökországban	1/059-062
	4/478-481
Biztonság mint etnikai kérdés	
- Délkelet-Európában	3/384-387
Bolgárok	
- Magyarországon	2/144-146
Bosznia-Hercegovina	
- általános helyzetkép	4/512-517
- muzulmánok	2/235-237
Bős-nagymarosi vízmű	
- szlovákiai publikáció	2/207
Bund, 1897	3/380-382

C**Cigányok**

Lásd Romák	
Cionista Mozgalom, 1897	3/380-382
Cseh-német viszony	3/371-373
Csehország	
- romológiai könyvtár	2/198-199
Cseh-szlovák viszony, 1848	4/533-534
Csehszlovákia	
- kisebbségi kérdés, 1938/39	3/275-280

D**Dél-Amerika**

- identitástudat	1/070-073
------------------	-----------

Délkelet-Európa

- a biztonság etnikai aspektusai	3/384-387
- európai integráció	4/499-502
- gazdasági reintegráció	1/095-097

Délszlávok

- Magyarországon	3/294-300
- népi imádságai	2/186-188

Délvidék

- magyar kisebbség	1/115-117
	3/364-367
- népesedéskérdés	3/364-367
- regionális ruszin nyelv	4/487-488

E**EBESZ-misszió**

- Horvátországban	3/377-378
-------------------	-----------

Egyesült Arab Emirátus

- fennállásának 25 éve	3/351-352
------------------------	-----------

Egyetem (magyar)

- Kolozsvárott	2/131-139
	2/140-143

Egyetemi tanárok

- Kolozsvárott	2/140-143
----------------	-----------

ENSZ

- kisebbségi jogvédelem	4/446-458
-------------------------	-----------

ENSZ Biztonsági Tanács

- Kelet-Horvátországra vonatkozó	
----------------------------------	--

dokumentumok

4/522-523

Erdély

- forradalom és szabadságharc,	
1848/49	1/005-010
	3/242-248

- humanizmus

4/524-526

- kisebbségi kérdés, 1848/49	2/184-185
------------------------------	-----------

3/242-248

- kolozsvári magyar egyetem	2/131-139
-----------------------------	-----------

2/140-143

- magyar irodalom	1/005-010
-------------------	-----------

2/184-185

- március 15. ünneplése, 1998	2/184-185
-------------------------------	-----------

2/224-225

- társadalmi fejlődés	2/224-225
-----------------------	-----------

Lásd még Magyarország, Románia	
--------------------------------	--

Etnikai konfliktusok	4/511-512
----------------------	-----------

- Kelet-Közép Európában	2/221-223
-------------------------	-----------

- Makedóniában	4/474-475
----------------	-----------

- a szovjet utódállamokban	3/346-348
----------------------------	-----------

Etnikai nemzetelv	2/154-158
-------------------	-----------

Etnográfia	
------------	--

Lásd Néprajz	
--------------	--

Európa	
--------	--

- Délkelet-európai problémák	4/499-502
------------------------------	-----------

- identitástudat	4/429-437
------------------	-----------

- lokálpatriotizmus	4/429-437
---------------------	-----------

- nacionalizmus	4/462-465
-----------------	-----------

- regionalizmus	4/419-428
-----------------	-----------

Európai integráció	
--------------------	--

- Horvátországban	4/502-505
-------------------	-----------

- Szerbiában	4/502-505
--------------	-----------

- Szlovéniában	4/502-505
----------------	-----------

Európai Unió	
--------------	--

- regionalizmus	4/465-467
-----------------	-----------

- viszonya Törökországgal	4/509-510
---------------------------	-----------

Ezerkilencszázötvenhatos forradalom	
-------------------------------------	--

- határon túli magyar	
-----------------------	--

sajtóvisszhang	3/281-293
----------------	-----------

--	--

--	--

--	--

--	--

--	--

--	--

--	--

--	--

--	--

Felvidék	
- földreform, 1919	2/226-227
Lásd még Szlovákia	
Filmdokumentumok	
- a kisebbségekről	1/088-090
Flamandok	
- Belgiumban	3/379-380
Folklór	
- a szlovákoké	4/493-494
Folyóiratkiadás	
- faji előítéletes orgánumok az USA-ban	1/067-069
Forradalom és szabadságharc, 1848/49	1/003-004
	1/005-010
	1/011-014
	1/015-022
	1/023-030
	1/032-033
	1/034-035
	2/211-212
	3/242-248
	4/526-528
Földreform	
- a Felvidéken	2/226-227

G

Gazdasági reintegráció	
- Délkelet-Európában	1/095-097
Globalizáció	
- az USA kisebbségei körében	3/331-332
Gnatyuk Volodimir, 1871-1926	1/093-094
Görög katolikus egyház	
- Kárpátalján, 1646-1997	2/147-149
Grendel Lajos	3/356-357
Gyermekmunka	
- nagy-britanniai kínaiaknál	2/202-204

H

Handke, Peter	3/357-358
Havlíček, Karel, 1821-1856	4/533-534
Híd, folyóirat	2/211-212

Hmelnycikj, Bogdan	4/534-535
Holocaust	
- teológiai megítélések	1/073-075
Hortobágy	
- nemzetközi alkotótábor	4/459
Horvátok	
- nemzeti törekvések, 19.sz.	2/232-234
Horvátország	
- EBESZ-misszió	3/377-378
- ENSZ az ország keleti részéről	4/522-523
- európai integráció	4/502-505
- kisebbségi jogok	3/387-388
- magyar kisebbség	4/407-418
- nemzeten belüli konfliktusok	3/340-342
Horvát-szerb nyelv, 1850-1991	1/101-104
Humanizmus (Erdélyben)	4/524-526

I

Identitástudat	3/326-327
- Ausztráliában	2/181-183
- Dél-Amerikában	1/070-073
- Európában	4/429-437
- horvátországi magyarok körében	4/407-418
- kárpátaljai ruszinok körében	2/147-149
- magyarországi bolgár értelmiség körében	2/144-146
- szlovákiai romák körében	3/337-339
- Ukrajnában	2/216-218
Ignjatović, Jakov, 1824-1889	1/076-078
India	
- kasztrendszer	3-352-353
- nacionalizmus	3/352-353
Indiánok	
- az USA-ban	1/065-067
Izrael	
- multikulturális társadalom	2/200-201
Izraeli-arab békefolyamat	3/348-350

J

Jogvédelem	
- magyarországi romáké	3/383-384
Jövevényországok	

- magyarból a szerb nyelvbe 1/082-085
- Jugoszlávia (Nagy)
- ellentétei Oroszországgal, 1990/95 3/344-346
- szétesése 4/470-471
- Lásd még Délvidék

K

Kanada

- multikulturális társadalom 2/195-197
- Kárpátalja
- görög katolikus egyház, 1646/1997 2/147-149
- magyar kisebbség 1/079-082
- ruszinok identitástudata, 1646/1997 2/147-149
- ukrán néprajzi gyűjtemény 1/093-094
- zaporozsjei kozák hadjáratok, 17.sz. 4/534-535

Lásd még Ukrajna

Kasztrendszer

- Indiában 3-352-353

Kelet- és Délkelet Ázsia

- vendégmunkások 4/484-485

Kelet-Európa

- kisebbségi jogok 2/219-220
- zsidó politikai szervezetek, 1897 3/380-382

Kelet-Közép-Európa

- kisebbségek, 1980/90 1/048-051

Kétnyelvűség

- kárpátaljai magyaroknál 1/079-082
- USA-beli magyaroknál 1/079-082

Kína

- külpolitika 2/174-176
- ujjur kisebbség 1/062-064

Kínaiak

- Nagy-Britanniában 2/202-204

Kis Jugoszlávia

- albán kisebbség 3/342-343

Lásd még Jugoszlávia (Nagy)

Kisebbségek

- albánok kis Jugoszláviában 3/342-343
- anyanyelvi képzése Magyarországon 3/321-323
- baltikumi oroszok 2/163-166

- bolgár értelmiség

- Magyarországon 2/144-146
- délszlávok Magyarországon 3/294-300
- filmen 1/088-090
- indiánok az USÁ-ban 1/065-067
- Kelet-Közép-Európában, 1980/90 1/048-051
- kínaiak Nagy-Britanniában 2/202-204
- „korcsok” az USÁ-ban 1/067-069
- kurdok Törökországban 2/177-180
- magyarok Csehszlovákiában, 1938/39 3/275-280

- magyarok a Délvidéken, 1920/39 1/115-117
- magyarok Horvátországban 4/407-418
- magyarok Szlovákiában 3/390-392
- 4/429-443
- Magyarországon 2/208-210
- 1848/49-ben 1/003-004
- 1/011-014

- németek Magyarországon, 1947 4/528-530

- 1989/97-ben 1/036-046
- az Osztrák-Magyar Monarchiában 1/111-114
- románok Csehországban 2/198-199
- románok Magyarországon 3/316-320
- 3/383-384
- 4/444-445

- románok Magyarországon, 1848/49 1/034-035

- szlovákok Magyarországon, 1848/49 1/023-030

1/032-033

- ujjurok Kínában 1/062-064

- Ukrajnában 2/169-170

- az USÁ-ban 3/331-332

- zsidók az USÁ-ban 1/067-069

Kisebbségi jogok 3/301-315

- anyanyelvhasználat 2/150-155

- Horvátországban 3/387-388

- Kelet-Európában 2/219-220

- magyar értelmezés 4/519-522

Kisebbségi jogvédelem

- ENSZ 4/446-458

- Nemzetek Szövetsége 4/446-458

Kisebbségi kérdés

- Csehszlovákiában, 1938/39 3/275-280

- Erdélyben, 1848/49 3/242-248

Kisebbségi nyelvek

Nyelvismeret

- magyarországi romák körében 3/316-320
- Lásd még Anyanyelvismeret

Nyelvkérdés

- Szlovákiában 4/489-492

Nyelvpolitika

- a Komi Köztársaságban 3/361-363

Nyugati országok

- magyar kulturális műhelyek 3/261-264
- magyar irodalom 3/354-356

O

Oroszok

- a Baltikumban 2/163-166
- a lengyel irodalomban 2/189-191

Oroszország

- ellentétei Jugoszláviával, 1990/95 3/344-346
- kisebbségi nyelvek 3/368-370
- könyvtárügy, kisebbségi 3/368-370
- külpolitika 2/174-176

Lásd még Komi Köztársaság,
Szovjetunió

Orosz-ukrán viszony

- a fekete-tengeri flotta megosztása 2/171-175

Osztrák irodalom

3/357-358

Osztrák-Magyar Monarchia

- kisebbségek 1/111-114

Ö

Önrendelkezés

4/518-519

P

Pánszlávizmus

3/335-336

Lásd még Szláv mozgalmak

Professzorok

Lásd Egyetemi tanárok

R

Regionalizmus

- a bács-szerémi ruszin nyelvben 4/487-488

- Európában 4/419-428

- az Európai Unióban 4/465-467

- a magyar kultúrában 4/396-406

Romák

- Csehországban 2/198-199

- Magyarországon 3/316-320

3/383-384

4/444-445

- Szlovákiában 3/337-339

Románia

- belpolitika, 1996/97 1/053-057

1/057-059

4/467-469

Románok

- Magyarországon, 1848/49 1/034-035

Ruszin nyelv

- Bácsban és Szerémségben 4/487-488

Ruszinizmus

- Ukrajnában 3/213-215

Ruszinok

- identitástudat, 1646-1997 2/147-149

S

Skócia

- nemzeti függetlenség 4/475-477

Soah

Lásd Holocaust

- Štúr, L'udovít, 1815-1856 4/533-534

Svédország

- multikulturális társadalom 2/195-197

Sz

Szabadságharc, 1848/49

Lásd Forradalom és szabadságharc,
1848/49

Szegregáció	
- az USA kisebbségei körében	3/331-332
Szemere Bertalan	1/015-022
Szerb irodalom	
- Magyarországon, 19.sz.	1/076-078
Szerb nyelv	
- magyar jövevényszavai	1/082-085
Szerb-horvát nyelv, 1850-1991	1/101-104
Szerbia	
- európai integráció	4/502-505
- menekültek	2/161-162
- nemzetben belüli konfliktusok	3/340-342
Lásd még Jugoszlávia, Kis Jugoszlávia	
Szláv ébredés	
- Magyarországon, 19.sz.	4/530-532
Szláv mozgalmak	
- története és jelene	3/335-336
Lásd még Pánszlávizmus	
Szlovák irodalom	
- zsidó írók	4/486-487
Szlovák nyelv	1/085-087
Szlovák-cseh viszony, 1848	4/533-534
Szlovákia	
- belpolitika	1/097-100 3/373-374
- külpolitika	3/373-374
- magyar irodalom	3/356-357
- magyar kisebbség	4/429-443
- magyar nyelvű oktatás, 1945/53	3/390-392
- a 90-es években	4/429-443
- nyelvkérdés	4/489-492
- roma kisebbség	3/337-339
- szuverenitás	2/205-206
- tanítóképzés, 1895-1920	4/494-496
Szlovákok	
- folklorja	4/493-494
- Magyarországon, 1848/49	1/023-030 1/032-033
Szlovénia	
- általános helyzetkép	4/505-508
- európai integráció	4/502-505
Szovjet utódállamok	
- állampolgári jogok	1/107-110
- etnikai konfliktusok	3/346-348

Szovjetunió	
- békerendi tervek	
a 2.világháború után	1/117-119
Lásd még Oroszország	
Szuverenitás	
- a Szlovák Köztársaság létrejötte	2/205-206
Lásd még Nemzeti kérdés	

T

Tanítóképzés	
- Szlovákia mai területén, 1895-1920	4/494-496
Társadalmi fejlődés	
- Erdélyben	2/224-225
Teológiai	
- a Holocaurról	1/073-075
Török-EU viszony	4/509-510
Törökország	
- belpolitika	1/059-062 4/478-481
- kurdkérdés	2/177-180
- külpolitika	1/059-062 4/477-478
Történelemtanítás	
- Ukrajnában	2/228-231
Trubeckoj, Nyikolaj Szergejevics, 1890-1939	1/085-087
Tudományos kutatás	
- Magyarországon, 1920/39	1/051-053

U

Ujguruk	
- Kínában	1/062-064
Ukrajna	
- identitástudat	2/216-218
- kisebbségek	2/169-170
- nemzeti kérdés	2/169-170 4/ 471-473
- ruszinizmus Kárpátalján	2/213-215
- történelemtanítás	2/228-231

Lásd még Kárpátalja	
Ukrán néprajzi gyűjtemény	
- Kárpátaljáról	1/093-094
Ukránok	
- lengyelség képe	2/167-168
Ukrán-orosz viszony	
- a fekete-tengeri flotta megosztása	2/171-173
USA	
- faji előítéletek	1/067-069
- indián kisebbség	1/065-067
- kisebbségek	3/331-332
- „korcsok” mint kisebbségek	1/067-069
- külpolitika	4/478-481
- magyar kisebbség	1/079-082
- zsidó kisebbség	1/067-069

V

Vajdaság	
Lásd Délvidék	
Vámoš, Gejza, 1901-1956	4/486-487
Vendégmunkások	
- Kelet-és Délkelet Ázsiában	4/484-485

Z

Zaporozsjei kozákok	
- kárpátaljai hadjáratok, 17.sz.	4/534-535
Zsidó írók	
- a szlovák irodalomban	4/486-487
Zsidó teológiák a holocaustról	1/073-075
Zsidók	
- Kelet-Európában, 1897	3/380-382
- az USA-ban	1/067-069

Összeállította: Futala Tibor

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ ÉS TANKÖNYVCENTRUM

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)
Telefon/fax: 332-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartási idő:
Hétfőtől szerdáig 9-17 óráig
Csütörtökön 9-18 óráig
Pénteken 9-16 óráig

A magyar kiadók, nyelvkönyvek, szótárak, a Nemzeti Tankönyvkiadó és az alternatív tankönyvkiadók szinte teljes választékával, CD, CD-ROM, VIDEO készlettel állunk az egyéni vásárlók és az intézmények rendelkezésére.

ENGEDMÉNYEINK

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén magyar nyelvű könyveknél 20%, idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, video vásárlásánál 10% engedményt adunk.

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

TANULMÁNYOK

Regionális identitás a magyar irodalomban

Regionalizmus és globalizáció – közgazdasági aspektusok

SZEMLE

Regionalizálás az Európai Unióban (Pintorits, S.-Blaas, W.)

A szomszédos országokban élő nemzeti kisebbségek jogainak magyar értelmezése (Sardemann, R.)

Európa új nacionalizmusa. Államok és kisebbségek konfliktusai (Tanulmánykötet-Oxford University Press)

Románia az 1996. novemberi választások után (Maner, H. Ch.)